

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ВБД 336+336,4+336,46+336,74(575,3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЪЗАМОВА ТАХМИНА ТУЙЧИЕВНА

**РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ
БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси
08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ: д.и.и., профессор Шариф Раҳимзода

ДУШАНБЕ – 2025

Мундариҷа

Номгӯи ихтисораҳои истифодашуда.....	3
Муқаддима.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР.....	16
1.1. Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ.....	16
1.2. Асосҳои ташаккули равандҳои инноватсионӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботҳои бозор.....	29
1.3. Таҷрибаи хориҷии ташкили хизматрасониҳои бонкӣ ва имкони истифодаи он дар низоми бонкии кишвар.....	44
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР.....	56
2.1. Таҳлили вазъ ва натиҷабахшии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	56
2.2. Инноватсияҳо дар низоми муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза.....	69
2.3. Таҳлили бозори хизматрасониҳои қарзӣ амонатӣ ва баҳодихии ҳолати фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	82
БОБИ 3. РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР АСОСИ ТАТБИҚИ ИННОВАТСИЯҲО.....	100
3.1. Гурӯҳбандӣ ва механизмҳои тақмили ҳисоббаробаркунӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ.....	100
3.2. Нақши хизматрасониҳои бонкӣ дар рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар.....	115
3.3. Масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	125
Хулоса ва пешниҳодҳо.....	149
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	147
Адабиётҳои истифодашуда.....	157
Интишороти довталаб вобаста ба мавзӯ.....	173

Номгӯйи ихтисорҳои истифодашуда

СМР-2030 – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ҶСК – Ҷамъияти саҳомии кушода

ҶСП – Ҷамъияти саҳомии пӯшида

ДАҚ – Доираи амалиёти қарзӣ

ММД – Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд

ТҚХ – Таҷрибаи ҷаҳонии хизматрасонӣ

ИҶШС - Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии сотсиалистӣ

БМТ - Бонки миллии Тоҷикистон

АББИ - Ассотсиатсияи байналмилалӣ бонкҳои исломӣ

ХБА - Хазианаи байналмилалӣ асзор

МХБ - Маркази хизматрасониҳои бонкӣ

МХХ - Маркази хизматрасониҳои хазинавӣ

МФҚ - Меъёри фоизи қарзҳо

НБҚТ – Низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

бф – банди фоизӣ

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Тоҷикистони тозаистиклол дар марҳалаи нави рушди иҷтимоию иқтисодӣ қарор дошта, ҳамеша барои таъмини суботи ҷомеа пайгири чараёнҳои мусбати равандҳои ҷаҳонишавӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз падидаҳои печида ва мураккаби ҷаҳонишавӣ, ки аксар маврид рушди ин ё он соҳаро таъмин менамояд, ин рақамикунонии иқтисодиёт ва густариши амалиётҳои виртуалии пардохтӣ ва электронӣ мебошад. Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар радифи ин низоми бонкӣ як марҳалаи мураккабро бо таъсири ҷанги шахрвандӣ аз саргузарида, бо шарофати талошҳои пайваста ва ислоҳоти иқтисодӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз он, ки рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамқадами Истиқлолият мебошад, бо тағйиротҳои рушди ба оянда нигаронидашуда пеш меравад ва ин пешравиро ҳамчун ҳадафи устувор ва доманадори худ қарор додааст. Марҳалаҳои рушди бозори қаблии бонкӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз як қатор талошҳои роҳбарияти олии кишвар дар заминаи қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва фармоишҳои дахлдори соҳавӣ тамоили болоравиро касб намуда, марҳала ба марҳала бозори хизматрасониҳои худро васеъ намуд. Қайд кардан зарур аст, ки барои пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи бонкдорӣ шароит ва имконияти мусоид фароҳам овард то имконияти таъсиррасонии байнисоҳавӣ ба миён оварда шавад.

Ҳоло зарурати гузариш ба иқтисоди рақамӣ рӯз аз рӯз аҳамияти бештарро касб намуда, пеш аз ҳама, дар ин чараён бонкҳои тичоратӣ ва технологияҳои рақамӣ, ки дар сода намудани амалиётҳои анъанавии низоми бонкӣ муҳим мебошанд, нақши ҳалкунанда доранд. Таҷриба нишон медиҳад, ки бесуботии низоми бонкӣ дар аксар маврид аз ҳисоби қафомонии низоми бонкӣ аз технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ ва виртуалӣ (маҷозӣ) ба миён меояд. Аз ин лиҳоз гузариш ба шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ талаб менамояд, ки комилан ғайринақдикунонии амалиётҳо, ҳатто

амалиётҳои қарзӣ, гузаштан ба пулҳои рақамӣ ва платформаҳои ба ин монанд, аз зумраи он масъалаҳое бошанд, ки ташкилотҳои қарзӣ ба онҳо пурра гузашта як таҳаввулотӣ навро дар низоми бонкӣ ба миён оваранд.

Гуфтан зарур аст, ки чиҳати иваз намудани шакли анъанавии хизматрасонҳои бонкӣ ки асоси онро амалиёт ё ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ ташкил медиҳанд барои баромадан аз чунин ҳолати хатарафзо дар шароити ҷаҳонишавӣ ва қомилан аз байн бурдани нобоварии аҳоли нисбати пардохтпазирии бонкҳо, санаи 22 июни соли 2023 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” таҳти рақами 586 ба тасвиб расид, ки татбиқи амалии он дар қаламрави Тоҷикистон аз 1-уми августи соли 2023 сурат гирифт. Маълум аст, ки тақвияти ғайринақдикунонии амалиёт ва хизматрасонҳои бонкӣ боиси рушди минбаъдаи низоми бонкӣ гардида, осебпазирии онро аз аксар хатару таҳдидҳо дар як сатҳи муайян нигоҳ медорад.

Дар баробари тавсиби фармонҳои дахлдор, қабули барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ андешидани як қатор тадбирҳои иловагӣ низ муҳим ва зарурӣ мебошанд. Барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар айни замон муайян кардани оянда аз рӯи истифодаи техника ва технологияҳои муосир муҳим ва зарурӣ буда, пешниҳоди шаклҳои нави хизматрасонӣ мувофиқ бо талаботи замон, ташкили инфрасохтори зарурӣ дар ҳама минтақаҳо, ташкили паркҳои технологӣ, тақвияти амалиётҳои вертуалӣ, маҳдудсозии воситаҳои ба пардохтҳои электронӣ таъсиррасонанда ва монанди инҳо муҳим ва зарурӣ мебошад.

Ҳамзамон бо ин, тақвияти амалиётҳои электронӣ ва густариши бамаротиби онҳо дар заминаи фароҳам овардани инфрасохтори зарурии рушд барои таъмини суботи низоми бонкӣ дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои ҳалталаб ва зарурӣ буда, дарёфти роҳҳои рушди он мувофиқи талаби замони муосир мебошад. Илова бар ин, рушди хизматрасонҳои

бонкӣ ҳамеша дар маркази диққати сохторҳои дахлдори соҳавӣ ва таҳқиқотчиён қарор дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва ба ҳам мувофиқ намудани амалиёту хизматрасониҳо, ки бо фановариҳои замони муосир алоқаманд мебошад, ҳамчун масъалаи муҳиму зарурӣ ва падидаи наву муҳим дар маркази диққати сохторҳои дахлдор, махсусан олимону коршиносон қарор гирифта, торафт аҳамияти бештар пайдо менамояд. Зарурати таҳқиқи ин тамоюл дар маркази диққати олимону коршиносони дохилию хориҷии соҳаи иқтисод қарор гирифта, дар асарҳои олимони хориҷии зерин аҳамияти бештар пайдо намудааст: Ҷ.М. Кейнс, Г.Н. Мэнкю, К.Р. Макконелл, У. Шарп, Й. Шумпетер, П. Самуэлсон, Л. Мизес, Ҷ. Кларк, М. Портер, Сакнко В.И., Заернюк, В.М., Татаркулова, Р.А. ва ғ.

Бо шарофати соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тақвияти бомароми самтҳои фаъолияти бонкӣ ва хизматрасониҳои босифат ба аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ ин масъала низ дар маркази диққати олимони ва пайравони онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла Т.Н. Назаров, Ш. Раҳимзода, З.А. Раҳимов, Ҳикматов У.С, Ш.Қ. Хайрзода[119], Р.Б. Бердиев, Б.М. Шарифзода, Б.М. Ҷураев, Ҷ.К. Нуралиев, Р.К. Раҷабов, Н. Ақобирзода, М. Содикова, П.Р. Пирзода, С.А. Қурбонова, М. Қличова, Р. Ғаниев, М. Дембеғиев, Ғ.Ғаюров, С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев ва дигарон дар ин самт таҳлилҳои амиқи таркибӣ ва сатҳӣ гузаронида, натиҷаи онро дар маҷаллаҳои сатҳи гуногун интишор намудаанд. Ҳамзамон бо ин тақмили дигар шаклҳои инноватсионие, ки баъд аз солҳои 2021-2022 дар самти барномаҳо ва воситаҳои нави инноватсионии ба вуҷуд омадаанд, ҳануз таҳқиқ нашудаанд, ки мо дар ин самт қорбарӣ ва таҳқиқот анҷом додаем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуҳои илмӣ. Таҳқиқоти илмӣ анҷомгардодаи мо хусусияти меҳварӣ дошта он дар таносуб бо як қатор барномаву стратегияҳои муайяни соҳавӣ омода ва пешниҳод гардиддааст, ки он асосан ба меъёрҳо ва талаботи ҳукумати

электронӣ, тақвият ва рушди минбаъдаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, рушди инфрасохтори низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди инфрасохтори бозори қортҳои пардохти бонкӣ, рушди низоми пардохтӣ ба истифодаи пулҳои электронӣ, татбиқи супоришҳо аз Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 22 июни соли 2023, таҳти рақами 586, Стратегияи миллии фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми июли соли 2022, №314, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 - 2025 пешбинӣ шудааст.

ТАВСИФИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАЦИОНӢ

Мақсади таҳқиқот дар шароити имрӯза вобаста ба талаботҳои мавҷуда омӯзиш ва пешниҳоди тақмили низоми хизматрасониҳои муосири бонкӣ мувофиқ бо талаботи мизочон дар заминаи татбиқи шаклҳои гуногуни инноватсияҳои бонкӣ, қомилан истифодаи технологияҳои ҳушманди муосири электронӣ барбурд ба инстиутҳои бонкӣ, чараёнҳои иттилоотӣ, дастгоҳҳои ҳушманд, зеҳни сунъӣ ва дигар воситаҳое, ки дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ нақши асосӣ доранд, иборат мебошад. Илова бар ин, роҳҳои дар амал истифодабарии самараноки онҳо барои таъмини суботи низоми бонкӣ ва беҳатарии онҳо муосидат менамояд мақсадҳои асосии таҳқиқоти мо мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқоти диссертационии худ барои арзёбии дурусти мавзӯи интихобшуда ва фарогирии паҳлуҳои таҳқиқот дар алоқамандӣ бо дигар ҷанбаҳои анҷомшуда, ки қабл аз муаллиф баъзе масъалаҳои ба ин мавзӯ дахлдоштаре таҳқиқ намудаанд муаллиф дар назди худ иҷрои вазифаҳои зеринро қарор додааст:

- асосҳои назариявии арзёбии бавучудоии шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои электронӣ дар фазои маҷозӣ боназардошти татбиқи истифодаи васеи таҷрибаи дохилию хориҷӣ дар самти хизматрасониҳои муосири бонкӣ бояд қарорд гарданд;

- мушаххаснамоии равандҳои ҳамвобастагии низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо техникаву технологияҳои дорои хосиятҳои инноватсионидошта дар шароити зарурияти ҷиддии гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин чараён ва ошкорнамоии воситаҳои нави электронӣ ва барномаҳои нави технологӣ бо истифода аз дастгоҳҳои хушманд ва дорои зехни сунъӣ пешниҳод гардидаанд;

- коркарди механизм ва воситаҳои асосии рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва фароҳам овардани шароит барои дастрасии аҳоли ба амалиёт ва хизматрасониҳои электронӣ, ҳамчунин бартариятҳои бозори хизматрасониҳои анъанавӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар шакли нақша ва пешниҳод коркард гардидаанд;

- бозори хизматрасониҳои қарзию пасандозӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ва роҳҳои рушд тавассути ғайринақдикунонӣ ва роҳҳои амалии гузариш ба низоми нави рақамикунонии иқтисодиёти мамлакат тавассути рушди хизматрасониҳои электронӣ бо ёрии дастгоҳҳои хушманд ва зехни сунъӣ муайяну пешниҳод шудаанд.

Объекти таҳқиқотро низоми хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва дигар дастгоҳҳои электронии хушманд ва дорои зехни сунъӣ дар бозори хизматрасониҳои муосири бонкии Тоҷикистон бо назардошти талаботҳои ғайринақдикунонии пурраи амалиётҳо ташkil медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқотро маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ, аз ҷумла молиявӣ ва пулию қарзӣ, ки дар муҳити инноватсионӣ тавассути воситаҳо ва дастгоҳҳои электронии пардохт будуни иштироки пули нақд ва ё амалиётҳои нақдӣ анҷом дода мешаванд ташkil медиҳад. Ҳамзамон бо ин масъалаҳои муҳимтарини рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо ворид кардани тағйиротҳои сохторӣ ва фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ ҷиҳати рушди хизматрасониҳои электронии фарохмаҷроии бонкӣ мавзӯи таҳқиқоти мост, ки тақвияти он дар доираи бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ имконпазир мебошад.

Фарзияи таҳқиқоти диссертациониро чараёнҳои печидаи раванди ҷаҳонишавӣ, ки асоси онро рақамикунонии иқтисодиёт дар заминаи технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ иртиботӣ, ташкил медиҳад ва дар сурати гузариши дуруст ба ин чараёнҳо метавон чунин натиҷаҳо ба даст овард:

- дар муддати 4-5 соли охир аз байн бурдани безътимодӣ ба низоми бонкӣ ва бо ин роҳ дар сатҳи 25-30% зиёд намудани захираҳои пулии бонкҳо;

- ҳангоми гузаштан ба низомҳои нав ва пешрафтаи хизматрасониҳои электронии ба технологияҳои хушманд хос, ба ҳисоби миёна дар як сол то 10-15% ҳисоббаробаркунонии ғайринақдӣ дар маҷмуи умумии ҳисоббаробаркунониҳо афзоиш ёфта дар муддати 5-10 соли охир ин меъёр ба ҳадди максималӣ баробар мегардад;

- таъмини амнияти молиявӣ иҷтимоии аҳоли ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба анҷоми амалиётҳои молиявӣ машғул мебошанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертационии моро як зумра асару коркардҳои илмӣ олимони дохилию хориҷӣ, ҳамчунин пешниҳодҳои кормандони соҳавӣ ва стратегияву барномаҳои дахлдори соҳавӣ ташкил намуда он ба таҳқиқу баррасии ҳалли масъалаҳои назариявӣ, методӣ ва амалӣ вобаста ба рушди инноватсионии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистони муосир бо тақвияти ҳисоббаробаркунониҳо ва пардохтҳои электронӣ, ташкили замимабарномаҳои ёрирасони бонкӣ ва дигар дастгоҳҳои хушманд ва зарурияти онҳо дар тақвияти ин масъала равона шудааст.

ичрои таҳқиқот усулҳои таҳлили маҷмӯӣ ва диалектикӣ, ки усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ, таҳлили муқоисавӣ, усули баҳодиҳии экспертӣ, пешгӯӣ, усулҳои индуксия ва дедуксия истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Таҳқиқоти илмӣ мо дар тақия ба сарчашмаҳои расмӣ оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қисман маълумотҳои назариявии хориҷӣ, маълумоти расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон, бюллетени оморӣ бонкӣ, ҳисоботҳои солонаи бонкҳо, оморӣ солонаи Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷалаи Бонки

миллии Тоҷикистон “Бонкдорӣ тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” ва дигар асарҳои олимони дохилию хориҷӣ ва сомонаҳои интернетӣ иҷро гардидааст.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсияи илмӣ аз тарафи унвончӯ дар кафедраи молияи ДДМИТ солҳои 2018-2024 иҷро шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Ҳамаи он тамоюлҳое, ки дар сатҳи муносибатҳои бонкӣ, ҷараёнҳои пулӣ, ҳаракат ва интиқоли маълумоти молиявӣ, таъмини бехатарии амалиётҳо, амнияти низоми бонкӣ ва таъмини рушди устувори он, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ асос ёфтаанд ва имконпазир будани истифода ва рушди минбаъдаи онҳо дар диссертатсияи мо баррасӣ гардидааст навгони илмӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, бо мақсади асосноккунии натиҷаҳои таҳқиқот навгониҳои зерини илмӣ пешниҳод гардидаанд;

1. Ҷанбаҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, дар он равандҳои методии баҳодиҳии навовариҳои электронӣ ва инноватсияҳои бонкӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, як қатор мушаххасоти илмӣ, ки қабл аз мо наздик ба ин масъала ҳимоя кардаанд муайян гардид. Илова бар ин барои татбиқи амалии хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба муваффақиятҳои рушди бозори хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва амалиётҳои электронии бидуни пули нақд, ки меҳвари асосии таҳқиқоти илмиро ташкил медиҳад, ҳамчун натиҷаи қаблии таҳқиқи масъалаи мазкур мебошад.

2. Вобаста ба тағйиротҳои сохторӣ, иттилоотӣ, техникӣ ва технологӣ дар баробари бозори анъанавии бонкӣ ошкор намудани бозори нави электронии бонкӣ, ки тамоми хизматрасониҳо ба таври маҷозӣ бидуни таъсири омилҳои субъективӣ анҷом меёбанд навгони илмӣ мо мебошад. Ҳамчунин вобаста ба талаботҳои замони муосир дар марҳалаи рақамикунонии иқтисодиёт модел ва форматҳои нави рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо дарназардошти афзалият, мушкilot ва дурнамои он таҳия гардида, имкониятҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо

иловаи пешниҳоди хизматрасониҳои нав ва технологияҳои нави дорои зеҳни сунӣ ва хотираи хушманд пешниҳод гардидааст. Ҳамчунин дар модел фарқи бозори анъанавии бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои муосири бонкӣ бо бартарӣ ва мушкилотҳои ҷойдошта муайян ва пешниҳод гардидааст, ки дар оянда метавонад як қатор имкониятҳои навро барои баромадан ба як бозори пешрафта ба вуҷуд оварад.

3. Коркарди амсилаҳои асосии татбиқи шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ бо роҳи фароҳам овардани инфрасохтори зарурии пардохтӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи ба даст овардани эътимоди аҳоли. Ғайр аз ин таҳлили ҳолати қаблӣ ва муосири рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо имкониятҳои даврии ташаккул ва рушди қортҳои бонкӣ арзёбӣ гардидааст. Дар самти омӯзиши омилҳои асосии таъсиррасон ба бозори қортҳои бонкӣ, ки дар солҳои 2010-2015 як қатор мушкилотҳоро дар азбайнравии бонкҳои низомсоз ба миён оварда буд, таҳлилҳои амиқ ва ҳадафманд карда шуд бо ҳамин роҳ дар шароити бамаротиб баланд гардидани хавфҳои киберия технология, ки онҳо бо низомҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар самти воситаҳои ҳозиразамони пардохтӣ алоқаманд мебошанд масъалаи таъмини амнияти воситаҳои пулие, дар шакли нави хизматрасонӣ истифода мешаванд баррасӣ гардидааст. Аз ин хотир, дар таҳқиқоти илмӣ масъалаи паст кардани шиддати хавфҳое, ки дар заминаи истифодаи техникаву технологияҳои муосир (қортҳои бонкӣ, замимабарномаҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ) ба вуҷуд меоянд таҳқиқ шуда, шаклҳои нави хизматрасониҳои виртуалӣ, ки ба воситаи изҳои ангушт ё рушноӣ ҷашм истифода мешаванд пешниҳод намудем, ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурӣ ва қулай мебошад.

4. Тақмили механизмҳои тақвияти амалиётҳои пасандозию қарзӣ дар шакли сифатан нав баррасӣ ва пешниҳод гардида рушди минбаъдаи он равандҳои ғайринақдикунонии амалиётҳои мазкурро дар бар мегирад. Ҳамзамон бо ин дар шароити баланд гардидани талабот ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ва шиддат гирифтани хавфҳои бонкӣ, қабули

амонату пасандозҳо ва қарздиҳӣ ба тариқи ғайринақдӣ тавассути дастгоҳҳои хушманди электронӣ коркарду пешниҳод гардидааст. Ҳамзамон бо ин рушди минбаъдаи хизматрасониҳои мазкур дар доираи воситаҳои электронӣ ва замимабарноаҳои бонкӣ бо усулҳои самаранок ва бехатар тақвият дода шуда дар заминаи рақамикунории иқтисодиёт ва гузаштан ба низоми нави хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар марҳалаи аввал хизматрасониҳои бонкӣ гурӯҳбандӣ карда шуда, дар заминаи ин таҳияи модели афзалиятҳо ва бартариятҳои бозори қаблии бонкӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва дигар амалиётҳои қаблӣ дар шакли ғайринақдӣ коркард ва пешниҳод гардидаанд, ки инҳо метавонанд ҳамчун натиҷа дар арзёбии дурусти хизматрасониҳои муосири бонкӣ мусоидати ҳаматарафа намоянд. Ғайр аз ин, унсурҳои асосии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва дараҷаи рақобатнокии бонкӣ дар доираи ин масъалаҳо мушаххас ва арзёбӣ гардидааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Дар таҳқиқоти илмӣ бо дарназардошти амалкардҳои таҳлилӣ дар самти баррасӣ ва таҳлили мавзӯё ҳамчун натиҷаҳои муаллиф нуқтаҳои зерин навгониҳои илмӣ диссертасияи моро ташкил медиҳанд:

- ҷанбаҳои назариявӣ-методӣ ва амалии хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо зарурати иқтисодӣ ва манфиатҳои дутарафаи субъективӣ ошкор гардаанд;

- роҳҳои ҷорӣ намудани техникаву технологияҳои муосир ва истифодаи самараноки онҳо таҳлилу баррасӣ гардида, роҳҳои рушди хизматрасониҳои нави бонкӣ ва шаклҳои муосири истифодаи воситаҳои электронӣ ва замимабарномаҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ бо бартарияту мушкilotҳо коркард ва пешниҳод гардидаанд;

- роҳҳои фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон баррасӣ ва роҳҳои татбиқи онҳо пешниҳод гардида, зарурияти истифодаи босуръати технологияҳои ҳозиразамони пардохтӣ ва роҳҳои таъмини бехатарии амалиётҳои электронӣ бо дарназардошти истифодаи воситаҳои электронӣ муайян ва пешниҳод гардидаанд;

- бозори хизматрасониҳои қарзию пасандозӣ таҳлил ва баррасӣ гардида роҳҳои ғайринақдикунонӣ, таъсири фарогирии молиявӣ ба ин самт коркарду пешниҳод гардида, иловатан дарёфти роҳҳои нави рақамикунонии иқтисодиёт тавассути технологияҳои ҳозиразамон нигаронидашуда бо роҳи хизматрасониҳои маҷозӣ ва пардохтҳои электронӣ гурӯҳбандӣ гардида, бартарият ва афзалиятҳои бозорҳои хизматрасонии қаблӣ ва электронии бонкӣ муайян ва ошкор гардида мушаххасоти он пешниҳод гардидааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки равандҳои назариявӣ ва методии амалиётҳои рақамии бонкӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ ҳамчун омили рушди низоми бонкӣ арзёбӣ ва пешниҳод шудааст. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд барои тақмили заминаи меъёрию ҳуқуқии амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳамчун омили мусоидаткунанда ба рушди иқтисодиёти рақамӣ, танзим, назорат ва тақмили минбаъдаи он бо мақсади рушди устувори низоми бонкӣ, паст намудани сатҳи иқтисодиёти ғайрирасмӣ ва шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, аз тарафи мақомоти дахлдори давлатӣ истифода бурда шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо дар шароити имрӯза ба он асос меёбад, ки ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун алтернативаи нави муфид бо иҷрои амалкардҳои технологӣ дар гузаронидани таҷрибаҳо, коркарди дуруст ва дақиқии маълумот, вобаста ба баррасӣ ва ошкорсозии масъала, дараҷа ва сатҳи басандагии маводҳои таҳқиқшуда, дарёфт ва коркарди омории натиҷаҳои илмӣ нашршуда ва суханронии унвонҷӯ доир ба мавзуи илмӣ тасдиқи эътимоднокии натиҷаҳо мебошанд. Хулоса ва тавсияҳо хоси шароити муносири рушди инноватсионии хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи техникаву технологияи муосир мебошад, ки дар шакли мукаммал манзур карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти илмӣ мо ба бандҳои зерини шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.07.-

Молия, муомилоти пулӣ ва қарз мувофиқат мекунад: 8.4. Механизми гардиши пули нақдӣ ва ғайринақдӣ, 8.8. Ташкили низоми самараноки пардохтӣ ва афзорҳои ҳаллу фасли бӯҳрони пардохтӣ, 10.1. Ташаккули низоми бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ, 10.10. Инноватсияҳои молиявӣ дар баҳши бонкӣ, 10.15. Коркарди амсилаҳои муайян кардани нархҳо ва арзиши аслии хизматрасониҳо ва амалиёти бонкӣ, 10.22. Маҳсулоти нави бонкӣ: намудҳо, технологияи ташкил, тарзҳои татбиқ, 11.8. Таҳқиқи таъсири танзими пулию қарзӣ ба равандҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар иқтисодиёт.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар арзёбӣ ва занҷираи баррасии мавзӯи таҳқиқот ҳамчун натиҷаи қаблӣ ва ниҳой як қатор марҳилаҳои зарурӣ ва асоснок ба монандӣ: баррасӣ ва таҳияи мавзӯи илмӣ, самтҳо ва механизмҳои асосноккунии илмӣ ва методӣ, баҳодихӣ ва асосноккунии мубрам будани мавзӯи илмӣ, мушаххасозӣ ва ошкорнамоии вазифаҳои гузошташуда, ҳамчунин амалкардҳои муаллифӣ дар самти иштироки бевоситаи муаллиф дар чорабиниву конфронҳои илмӣ саҳм ва ҳиссаи муаллифро ташкил медиҳанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ, ки ҳамчун асос барои исботи масъалаҳои баррасигардида мебошанд, ҳамчун натиҷа ва амалкардҳои қаблӣ дар семинару мизҳои мудаввар ва конференсияҳои илмӣ дар сатҳи дохилӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилали бо баромадҳои муаллифӣ асосан дар давоми солҳои 2020-2024 мавриди баррасӣ қарор гирифта пешниҳод шудаанд. Ҳамзамон бо ин бояд гуфт, ки дар омодакунии диссертатсия тавсияҳои методӣ ва амалиро дар ҷараёни таълими толибилмони макотиби олии кишвар ва семинармашваратҳои соҳавӣ бо кормандони соҳаи бонкӣ аз ҷанҳои инноватсия дар бонкҳо, навоариҳои электронӣ дар бонк ва муносибатҳои муқотибавии байнибонкӣ дар ДДМИТ ва дигар макотиби олии кишвар истифода намудан имконпазир мебошад.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Аз ҷониби унвончӯ вобаста ба мавзуи илмӣ 15 мақолаи илмӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои сатҳи гуногун аз он ҷумла, 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшаванда бо талаботҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия ва 9 мақола дар рӯзномаву маҷаллаҳои дигар нашр намудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи илмӣ мо аз муқаддима, феҳристи ихтисорҳои истифодашуда, се боб, нӯҳ параграф, ҳулоса, 9 расм, 12 ҷадвал, 14 диаграмма ва рӯйхати адабиёти истифодашуда, ки онҳо аз 151 номгӯй иборат мебошанд, иборат буда, дар ҳаҷми 174 саҳифа таҳия шудааст.

БОБИ 1

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

1.1. Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ

Дар баҳши бонкӣ тағйиротҳои солҳои охир ҳамчун раванди зудмутобиқшаванда бавучуд омада, бонкҳоро водор ба як таҳаввулоти бузурги фановариҳои замони муосир намуданд. Ҳамзамон бо ин, таҳаввулотҳое, ки дар заминаи техникаю технологияи муосир дар солҳои охир ба вучуд омаданд, бори дигар собит намуданд, ки иқтисодиёти ҷаҳон дар як марҳалаи тезутунди тазодҳои глобалӣ қарор дорад ва бо ин равандҳо бо ташкили заминаҳои инноватсионӣ мувофиқ шудан кори асосии баҳши институтсионалӣ, махсусан, низоми бонкӣ ва дигар сохторҳои молиявӣ қарзӣ мебошанд.

Вобаста ба ин, дар баҳши институтсионалии низоми бонкӣ як қатор тамоюлҳо ба таҳкими низоми босамари бонкӣ бо масъалаҳои фарогир, таъсиси бонкҳои аз лиҳози молиявӣ фановарӣ пуриқтидор ва боэътимоди дастирикунандаи фазои иқтисодӣ, аз ҷумла, дар минтақаҳои алоҳидае, ки метавонанд ба таъмини талаботи дохилии иқтисодӣ мусоидат намоянд, мушоҳида мешаванд. Вобаста ба тамоилҳои печидаи замони муосир, ки омехта бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбиҳои босуръати технологӣ мебошанд, дар сатҳи низоми бонкӣ як қатор тағйирҳои навро вобаста ба амалиёт ва хизматрасониҳои маҷозӣ мувофиқ ба талаботи замон ба вучуд овард. Бахъд аз шикасти ИҶШС пас аз соли 1991 дар Тоҷикстони тозаистиқлол вобаста ба талаботи замон ва шаклгирии табодулотҳо ва таҳаввулотҳои иқтисодию ғайрииқтисодӣ як сохтори комилан ҷадид марбӯд ба шохаҳои мустақилият дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодию давлатӣ ба вучуд омад, ки дар ин радиф низоми бонкӣ ҳамчун унсури асосии он маҳсуб мефт.

Марҳалаи таҳавулотовари муосири низоми бонкии Тоҷикистон баъд аз соли 1991, ин пеш аз ҳама, дар зери таъсири омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, технологӣ, равандҳои хусусияти иҷтимоидошта мустақилияти комили иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба вучуд омад. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар заминаи таъсиси низоми бонкӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба вучуд омад, ки фишангҳои асосӣ ва ғридриҳандаи он, пеш аз ҳама, доштани пули миллий, мустақилияти иқтисодӣ, заминаи қонунгузорӣ, иртибот бо муҳити беруна, қорӣ намудани технологияҳои ҳозиразамони бонкию виртуалӣ, сохтори ҷадиди фарогир буд.

Дар шароити муосир бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисоди бозорӣ табдил ёфта, айни замон онро ҳамчун омилҳои асосии рушди муваффақиятҳои бонкӣ низ гуфтан мумкин аст. Афзоиши доимии рақобат дар сатҳи низоми бонкӣ ва иқтисодиёт ба он далолат менамояд, ки барои зинда монда дар чунин тамоюлҳои печидани рақобат ҳамоҳанг мо равандҳои бисёрмилиаи ҷаҳонишавӣ ба масъалаи чи тавр фаъолият намудан ва кадом шакли хизматрасониро пешниҳод намуда ҷораандешӣ намуда, стратегияи фаъолияти худро ба ин ҷараён мувофиқ намоянд. Ба ҳамин мақсад ҷиҳати дар сатҳи фарогир қонеъ намудани талаботи мизочон, шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкиро пешниҳод ва дастраси муштариён гардонад.

Ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиро метавон ҳамчун мафҳуми бозории идоракунии фаъолияти бонк муайян кард, ки ба омӯзиши шароити бозор ва иқтисодиёт, ниёзҳои мушаххаси муштариёни бонк нигаронида шудааст ва ба талаботи муштариён ҳангоми таҳияи хизматрасониҳои нав ё такмил додани хизматрасониҳои мавҷуда нигаронида шудааст. Аз таҷрибаи печидани бавучудоии низоми пулию бонкӣ пай бурдан мумкин аст, ки дар ҷомеаи мутаммадӣ қабл аз пайдоиши бонкҳо дар сатҳи ҷомеа амалиёт ва хизматрасониҳои гуногуни пулиб бонкӣ ба вучуд омадаанд ва нишонаҳои пайдоиши онро аз як қатор маъхазҳои илмӣ ва таърихӣ мушоҳида кардан мумкин аст. «...дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли

2020 ба аҳоли зиёда аз 50 бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар заминаи навовариҳои технологӣ хизмати бонкӣ мерасонанд, ки қисми зиёди онро амалҳои бидуни корманди бонк ташкил медиҳад»[32].

Новобаста аз он, ки имрӯз тамоми фаъолияти бонкҳоро ҳаҷм ва ҳиссаи хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳад, қабл аз ин чунин тамоюл он дар дигар шакл ва сатҳ дар низоми бонкдорӣ истифода мегардид.

Бодарназардошти пешрафти ҷомеаи иқтисодӣ ва густариши фаъолияти бонкҳо дар ҷомеа бо хизматрасониҳои худ, онҳо ба субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ва шахсони воқеӣ доираи васеи хизматрасониҳои сатҳи гуногунро пешниҳод менамоянд. Ҷиҳати муайян намудани ҷанбаҳои актуалии мавзӯҳо ва хусусиятҳои хоси манбаи асоснокии таҳқиқот ба тафсир ва коркардҳои як қатор олимони соҳа вобаста ба тафсири дурусти хизматрасониҳои бонкӣ таъя намудем. Дар таҳқиқотҳои илмӣ худ охири асри 19 мафҳумҳои «мол», «маҳсулот» ва «хизмат»-ро К.Маркс ва Ф.Энгелс дар асарҳои илмӣ худ шарҳ дода буданд. Ғайр аз ин, маҳсули меҳнат ҳамчун натиҷаи меҳнат ҳисоб карда мешавад, ки ба замони ҳозираи он мувофиқ меояд.

К.Маркс вобаста ба муайян кардани хизматрасонӣ ҳамчун арзиши истифода, ки ҳам дар мол ва ҳам дар шакли хизматрасонии «соф» таҷассум ёфтааст, мавҷудияти мустақилро дар шакли ашё аз иҷрокунанда ҷудо намекунад. К.Маркс қайд карда буд, ки мол ҳам ҷузъи ғайримоддии хизматро дар бар мегирад, зеро ба мақсади ба даст овардани неъматҳо ва хизматҳои муайян харида мешаванд, яъне маҳсулот омехтаи моддию ғайримоддиро дар бар мегирад.

Илова бар ин, марксизм «....маҳсулоте, ки дар натиҷаи меҳнат ба даст оварда мешавад, дорои ду хусусияти хос медонад: қобилияти қонеъ гардондани эҳтиёҷоти муайян (арзиши истифода) ва хароҷоти меҳнати дар он таҷассумёфта (арзиш). Барои он ки маҳсулот арзиши истифодабарӣ дошта бошад, ҳамеша бояд неъматӣ моддӣ бошад» [138].

Хизматҳое, ки шакли моддӣ надоранд, инчун, ифодаи арзишҳои истифода мебошанд. Вобаста ба гуфтаҳои боло қайд кардан зарур аст, ки дар

давораҳои аввали рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ байни истеҳсолкунандагон ва хизматрасонандагон нуқтаи назари олимону коршиносони соҳа вобаста ба маҳдуд будани шаклҳои хизматрасонӣ байён шудааст. Тибқи андеши мо, нуқтаи назари К.Маркс, Ф.Энгелс ва дигар олимони дар масъалаи тафсири хизматрасониҳои бонкӣ, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ маҳдуд буд, дар шакли на он қадар мушаххас арзёбӣ мегардид.

Илова бар гуфтаҳои боло, як қатор таҳқиқотҳо ва пешниҳодҳои олимони соҳа мувофиқи мақсад мебошад. Қайд гардидааст, ки «...дар шароити имрӯза рушди фаъолияти бонкӣ бо «омехтани» намудҳои гуногуни хизматрасонӣ мушоҳида мешавад, ки шаклҳои гуногуни онҳо дар шакли ҳамчун «маҳсулоти бонкӣ» ғурӯҳта мешаванд. Вобаста ба таъбиқи ин масъала, дар асари худ оид ба идоракунии бонкӣ О.И. Лаврушин таснифи маҳсулоти бонкиро ҳамчун намуна пешниҳод намудааст»[88].

Чунин таснифот аз рӯи нишондиҳандаи самти фаъолияти ташкилоти қарзӣ дар хизматрасониҳои нав, ба монанди гуфтаҳои зер асос ёфтааст:

- анъанавӣ;
- иловагӣ;
- ғайримуқаррарӣ.

Дар сатҳи хизматрасониҳои бозори бонкӣ шаклҳои нави хизматрасонӣ ва амалиётҳои бонкӣ дар заминаи хизматрасониҳои анъанавӣ ба вучуд омада, моҳиятан, бо пешрафти фановариҳои технологӣ ба сатҳи иловагӣ ва ғайримуқаррарӣ табдил ёфтаанд. Дар фаъолияти имрӯзаи бонкҳо таърифҳо ва шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои бонкӣ васеъ истифода мегарданд. Аз ин лиҳоз, бо нигоҳи навовариҳо ва талаботҳои имрӯза О.И. Лаврушин «...Хизматрасонии бонкиро ҳамчун як ё якчанд амалиёти бонкие, ки талаботи муайяни муштариро қонеъ мегардонад ва аз номи муштарӣ ба ғоидаи охирин ба маблағи муайян анҷом додани амалиёти бонкӣ нигаронида шудааст» тавсиф карда шудааст» [51].

Бо илова ба гуфтаҳои О.И.Лаврушин, Ю.В. Головин, қайд кардааст, ки «...хизматрасонии бонкӣ» ин маҷмӯи амалиётест, ки ҷамъи пурраи

хизматрасониҳоро ифода мекунад, ки талаботи ҳар як муштариро қонё мегардонад»[61] Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки тафсири хизматрасониҳои бонкӣ, агар бо назардошти шароити ҷорӣ иқтисодиёт арзёбӣ гардидаанд, ки дар чунин тасниф вобаста ба шарҳи пурраи масъала маҳдудиятҳои сатҳиро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ҳамин замина баъзе олимони низ дар китобҳои дарсии худ ба баъзе амалиётҳои бонкӣ, ки имрӯз сохти худро қомилан дигар намуданд пешниҳодҳои худро ба монандӣ: Азрилияна А.Н, Балабанов И.Т, Белоглазова Г.Н, Костерина Т.М манзур намудаанд. [46,49,52,53,59].

Дар мақолаи илмӣ худ Ф.М. Бокова бамаврид қайд намудааст, ки «...дар айни замон вобаста ба имконият тақрибан фехрасти хизматрасониҳои асосии бонкҳо тақрибан якхела аст, аз ин рӯ, барои ҷалби мизочон пешниҳоди намудҳои нави хизматрасониҳои иловагӣ аҳамияти қалон дорад ва дар ин ҷо доираи ҷорӣ, ки ҳангоми рушди бонк тавассути ҷорӣ намудани хизматрасониҳои нав, тағйир додан ё иваз кардани хизматрасониҳои мавҷуда ташаккул меёбад»[118]. Вобаста ба пешниҳодҳои олимони мазкур хотирнишон бояд кард, ки афзоиши сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба ҳаҷми захираҳои бонкӣ дар шароити имрӯза бо назардошти имкониятҳои технологияи замони муосир муҳим мебошад. Ҳамчунин дар таҳқиқоти илмӣ худ як қатор олимони бонкӣ ҳамчун “...хизматрасонии дорои хусусияти пулӣ” ё хизматрасонӣ мефаҳманд, ки ҳаракати воситаҳои пулиро, аз ҷумла, ҳаракати онҳоро аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар ва бо маблағ таъмин мекунанд»[104]. Ҳамчунин дар сатҳи дигар олимони рус Лаврушин О.И ба ин масъала дар сатҳи дигар аҳамият додааст [64,65,66,68].

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт ва тақвияти бозорҳои хизматрасониҳои ғайринақдӣ як қисми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун шакли нави инкишофёфтаи хизматрасонӣ дар арсаи институтсионализми бонкӣ шаклҳои нави ва инкишофёфтаи хизматрасонӣ дар бар мегирад.

Аз дигар нуқтаи назар дар таҳқиқоти худ Романов А.В. хизматрасонии бонкӣ «...маҳсулоти касбии зеҳнӣ дар асоси тадқиқоти маркетингии

талаботи бозор бо мақсади ба бозор фурӯхтан ва ба даст овардани фоида бавучудовардашуда» медонад, ки танҳо ҷузъҳои иқтисодии ин мафҳумро ошкор мекунад[57]. Ғайр аз ин ҷанбаи дигари масъалаи таҳқиқотро дар самти хизматрасониҳои бонкӣ Иванов А.Н. «...ҳамчун хадамоти бонкӣ фаъолияти техникӣ, технологӣ, молиявӣ, зехнӣ ва касбии бонкро, ки ба мизочон пешниҳод карда мешавад, ҳамроҳӣ ва оптимизатсияи гузаронидани амалиёти бонкиро мефаҳмад»[58]. Ҳамчунин дар китоби дарсии худ Махшулов С.Ҷ ба ин масъала таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст[71]. Иловатан дар китобҳои дарсии худ дигар олимони низ қорбарӣ намудаанд [69.70.72.75,76]. Албатта, хизматрасонӣ дар аксар маврид вобаства ба хусусиятҳои хоси омилҳои объективӣ баҳо дода шудааст, ки онро дар шаклҳои гуногун пешниҳод намудаанд.

Ба таври хулоса дар таҳқиқоти худ Иванов А.Н. қайд менамояд, ки «...хизматрасонии бонкӣ ин фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи муайяни муштарӣ нигаронида шудааст»[45]. Дар дигар маврид ба андешаи Задорожная И.В. хизматрасонии электронии бонкӣ ин хизматрасонист, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ бо истифода аз технологияҳои муосири замонавӣ ба мизочон пешниҳод карда мешавад. Аз як тараф, ин метавонад ҷиҳати гирифтани баъзе маълумоти тасдиқкунанда аз бонк (масалан, қарор оид ба додани қарз) ё хизмати машваратӣ, аз тарафи дигар, мумкин аст имконияти пардохти хизматрасонӣ тавассути суратҳисоби дар бонк кушодашударо дар бар гирад.

Илова ба нуқтаи назари олимони дар самти хизматрасониҳои бонкӣ, айни замон шарҳи ин масъала ба таври гуногун пешниҳод гардида, дар аксар маврид ҳангоми байёни масъала маҳдудиятҳои абективӣ дида мешавад[97]. Чунин маҳдудиятҳо моро ба он водор менамояд, ки паҳлӯҳо ва ҷарайёнҳои дигари тафсири масъаларо аз нуқтаи назари таркибӣ дар байёни олимону қоршиносони мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Дигар олимони хизматрасониро дар сатҳи маҳсули меҳнат ва дараҷаи иқтисодӣ шаклан дигар баҳо додаанд.

Ба андешаи Ситдикова Л.Б. «...хизматрасонӣ фаъолияти мақсаднок ва самараи ғоиданокии меҳнат, яъне арзиши махсуси истеъмолие, ки худи меҳнат ба монанди ҳар гуна мол таъмин мегардад, ифода шудааст». Дар ин ҳолат арзиши истеъмолии меҳнат номи махсуси «хизматрасони» -ро мегирад [115].

Дар таҷрибаи имрӯзаи иқтисодӣ кишвар ва низоми бонкӣ хизматрасонӣ ҳамаи он амалҳоеро дар назар доранд, ки бидуни таъсири ками субъектҳо дар заминаи техникаву технологияҳои муосир аҷом дода мешаванд. Дар масъалаи тафсири хизматрасониҳои бонкӣ олимони тоҷик низ мароқ зоҳир намуда, хусусиятҳои хоси ин масъаларо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додаанд. Дар ин ҷода олимони тоҷик, Р.К. Раҷабов ва З.А. Раҳимов ибраз медоранд, ки “...дар пешкаш кардани хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пурра ба маҳсулоти бонкӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ якҷанд мушкilot ҷой дорад”[111]. Албатта, чунин нуқтаи назар танҳо ба мушкilotҳои ҷойдоштаи хизматрасониҳои бонкӣ, ки ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ пешниҳод гардидаанд, матраҳ мегардад.

Илова бар ин, “...дар соҳаи бонкдорӣ манфиатҳои қишрҳои мухталифи иҷтимоӣ, гурӯҳҳо, кишварҳо бо ҳам мепайвандад ва ҳадафи танзими ҳуқуқӣ дар ин маврид таъмини баробарии эҳтимолии манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, пешгирии бархӯрди мустақим ва бархӯрди ғайриконструктивии онҳо мебошад”[110]. Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми “бозори хизматрасониҳои бонкӣ” мавриди истифодаи васеъ қарор дода шудааст, аммо, ба андешаи мо, он то ҳол таърифи дурусти илмиро соҳиб нагаштааст ва аз ин хотир, таҳлили дақиқро тақозо менамояд.

Аз нуқтаи назари олими амрикоӣ Цефри Хочонс, “...бозори бонкии муосир – ин маконест, ки дар он на танҳо маҳсулоти бонкии пешниҳодгардида дида ва мавриди санҷиши рақобатӣ қарор дода мешаванд, балки имкониятҳои низоми банақшагирӣ, қобилияти институтҳои бонкӣ дар натиҷабандии дуруст ва дарёфти маълумоти саҳеҳ ва дар ин робита қабули қарорҳои бамаврид низ мавриди озмоиш қарор дода мешавад”[120].

Тафсир ва байёни хизматрасониҳои бонкӣ равишҳои гуногуни ҷаъолияти бонкиро дар доираи ҷановарониҳои техникий низоми бонкӣ дар зинаҳои гуногун ба худ илова меосад. Аз таҳқиқи аксар олимону коршиносон чунин бармеояд, ки хизматрасониҳои бонкӣ доираи васеи масъулияти бонкро дар иҷрои вазифаҳои худ дар назди мизочон ифода мекунад.

Аз ин лиҳоз, дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ як қатор омилҳои хусусияти гуногундошта метавонанд иштирок намоянд. Барои мушаххасот ва дар сатҳи дуруст баҳогузорӣ кардани заминаҳои бавучудоии хизматрасониҳои бонкӣ ва хусусияти хоси онҳо дар амалиётҳои иқтисодию иҷтимоӣ зарурияти гурӯҳбандии онҳо аини мудаъо буда ба он такия намудан муҳим ва зарурӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз мо зарур мешуморем, ки тафсири хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ тавассути технологияи ҳозиразамон бодарназардошти таъсири омилҳои субъективӣ ва дигар омилҳои ба ин масъала хос дар ҷадвали 1.1. нишон дода шудааст.

**Ҷадвали 1.1. Тасниф ва гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ
вобаста ба талаботҳои замони муосир**

ТАФСИРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ	ИСТИФОДАИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ
Вобаста ба инфрасохтори зарурии бонкӣ	Хизматрасонӣ тавассути интернет ва алоқаи мобилӣ Хизматрасонӣ тавассути терминал ва постерминалҳо
Вобаста ба имкониятҳои мавҷудай низоми бонкӣ	Хизматрасониҳои маҳдуд Хизматрасониҳои васеъ
Вобаста ба таъсири омилҳои дар ихтиёри бонк буда	Тавассути омилҳои субъективӣ Тавассути техника ва технология
Вобаста ба шакли амалиёт	Ба таври нақдӣ Ба таври ғайринақдӣ
Аз рӯи субъектҳои истифодабарандаи хизматрасонӣ	Хизматрасонӣ ба шахсони ҳуқуқӣ Хизматрасонӣ ба шахсони воқеӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аммо дар шароити имрӯза чунин равишҳо хусусияти яктарафа дошта, дар он байёни масъала аз нуқтаи назари як ё гурӯҳи омилҳое, ки барои қонеъ гардонидани талаботи мизочони бонкҳо нигаронида мешаванд, пешниҳод шудааст. Аз тафсири маълумотҳои ҷадвали мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки хизматрасонии бонкӣ ин як амали мураккабест, ки тавассути фановариҳои муосир дар самти иҷрои амалиётҳои молиявӣ дар асоси супориши мизочон амалӣ карда мешавад.

Гуногунрангии баҳодидиҳои хизматрасониҳои бонкӣ моро ба он водор менамояд, ки ба таҳқиқи амиқи олимону коршиносон така намуда, мушаххассоти асосии масъаларо ошкор намоем. Вобаста ба ин, дар таҳқиқоти худ муҳаққиқи ватанӣ Р.Г. Ғаниев иброз медорад: «...моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян карда шуда, барои қонеъ кардани ниёзҳои молиявии мизочон равона карда шудаанд»[94]. Чунин тафсир равишҳои системавино вобаста ба хизматрасониҳои бонкӣ муайян намуда, онро ба таъсири амалиётҳои судманд нисбат медиҳад. Илова бар ин, ба андешаи мо, тафсири хизматрасониҳои бонкиро дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳлил ва арзёбӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Ба андешаи мо, дар таҳқиқи масъалаи хизматрасониҳои бонкӣ ду равиши амиқи хизматрасониҳои бонкӣ вучуд дорад:

1. Равиши баҳодидӣ ва тафсири хизматрасониҳои бонкӣ дар алоҳидагӣ таҳқиқ карда мешавад;
2. Равиши дигари тафсири хизматрасонии бонкӣ аз нуқтаи назари бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи таъсири омилҳои ба рақобат ифодаёфта байён карда мешавад.

Равиши баҳодидиҳои хизматрасонии бонкӣ дар шароити имрӯза хусусияти таркибӣ дошта, он вобаста ба таъсири сатҳи талабот дар иҷрои амалиётҳои мақсадноки бонк байён карда мешаванд. Як қатор олимони хизматрасониҳои бонкиро дар доираи дастрасии мизочон ба хизматрасониҳои бонкӣ тафсир менамоянд, гурӯҳи дигари олимони бошад,

онро ба фаъолияти мақсадноки бонк дар доираи талабот алоқаманд медонанд. Бояд хотирнишон намуда, ки дар равиши дуҷуми тафсир ва арзёбиҳои хизматрасониҳои бонкӣ аз нуқтаи назари бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи фановариҳои замони муосир моҳияти масъаларо пурра инъикос менамояд. Дар дигар маврид, вобаста ба тафсири равишҳои баҳодихии хизматрасониҳои бонкӣ, нуқтаи назари Бухвалт Б. оиди ин масъала хусусияти дутарафа дошта, қайд менамояд, ки “... ба амалиётҳои бонкӣ ҳама намуди фаъолияти бонкиро дохил намуда, хизматрасониҳои бонкиро бошад, ҳамчун як навъи фаъолияти бонкӣ меҳисобанд”[54].

Дар дигар маврид, В.М. Заернюк дар андешаҳои худ “...бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун соҳаи муносибатҳои бозорӣ, ки талабот ва тақлифотро ба хизматҳои бонкӣ барои қонеъ гардонидани талаботи мизочон таъмин менамояд, арзёбӣ намудааст”[129]. Хусусиятҳои хоси тафсири хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи низоми бонкӣ вобаста ба муҳити фарогирӣ, сатҳи амалиётгузаронӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва як қатор масъалаҳои дигар байён намудаанд, ки ифодаи онро дар асарҳои олимони мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар доираи ин масъала муҳақиқони тоҷик Комилов Н., Саидова М. чунин қайд менамоянд, ки “...дар бозори хизматрасонии бонкӣ тағйироти сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди он бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа арзёбии ҷиддиро тақозо намуда, роҳҳои имконпазири рушди мутақобиларо ба иқтисодиёт тақозо менамояд”[100] Албатта, дурустии ин масъаларо ба таври мушххас мо метавонем мавриди таҳқиқ қарор дода, мушаххасоти онро дуруст муайян намоем.

Вобаста ба муҳити инноватсионӣ, доштани технологияҳои рақамӣ ё электроние, ки дар низоми бонкӣ васеъ истифода бурда мешаванд, Ғаниев Р.М. чунин қайд менамояд, ки “...технологияҳо ва пойгоҳҳои нав ба субъектҳои хоҷагидор барои кам кардани хароҷоти транзаксионии робитаҳои ҳаҷман калон ва амалӣ кардани алоқаи боз ҳам зичтар бо сохторҳои давлатӣ имконият медиҳанд”[36].

Дар умум қайд кардан зарур аст, ки яке аз самтҳои муҳиму афзалиятноки бозори бонкӣ ин пешниҳоди хизматрасониҳои сатҳи гуногун ба ҳисоб рафта, ба он ҳамеша аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Дар самти баррасии масъала як қатор таҳқиқотҳои ҳадафманд иҷро шудааст, ки онҳо бевосита моҳият ва зарурияти хизматрасониҳои бонкиро ифода менамоянд.

Илова ба ҳамаи гуфтаҳои боло, қайд кардан зарур аст, ки сатҳи хизматрасонии бонк бо назардошти муваффақиятҳои он, аз хусусиятҳои равонии мизочон вобастагии зиёд дорад. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ, ки ҳар лаҳза хатарҳои сатҳи гуногун ба низоми иқтисодию бонкӣ таҳдид менамояд, низоми бонкиро зарур аст, ки дар асоси иҷрои ӯҳдадорихои саривақтии худ эътимоди аҳолиро барои дар давраи оянда зиёд пешниҳод намудани хизматрасониҳои худ ва истифодаи васеъ аз онҳо, ба даст оваранд. Илова бар ин ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар асоси сифат ва самаранокӣ, талаботи доимоафзоюндаи мизочонро қонеъ намуда онҳоро қаноатманд намоянд.

Мо бар он назарем, ки барои мушаххаснамоии паҳлуҳои гуногуни илмӣ амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ҷиҳати байён ва дарки дурусти масъалаҳои бозори бонкӣ, ҳамзамон ҷиҳати мушаххассозии равандҳо ва марҳалаҳои таҳқиқот дар шаклҳои гуногун нишон додан мувофиқи мақсад мебошад. Дар дигар маврид вобаста ба марҳалаи қаблии гузаштан ба низоми хизматрасониҳои ғайринақдӣ чунин қайд менамояд, ки “...таъмини фаъолияти самарабахши низоми пардохтии ғайринақдӣ дар кишвар яке аз омилҳои калидии фаъолияти босубот ва босуръати низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, такмил ва рушди ин низом ба шаффофияти иқтисодиёти кишвар ва татбиқи иқтисодиёти рақамӣ мусоидат менамояд”[92].

Масъалаи арзёбии такмили шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба онест, ки ҳаҷм ва ҳиссаи амалиётҳо дар сатҳи сифатан нав ва диверсификатсияи онҳо амалӣ мегардад, зарурияти як нақшаи амалишавандаро дар лаҳзаҳои кӯтоҳ барои бартараф кардани як қатор

мушкилотҳо тақозо менамояд. Дар асоси арзёбиҳо бояд хотирнишон намуд, ки коркардҳо ва дарёфтҳо тибқи маъхазҳои гуногуни илмӣ алоқаманд бо таҳқиқотиҳои гуногун ва васеи олимони дохилию хориҷӣ, тибқи мушоҳидаҳои мо чунин ақида вучуд дорад, ки «хизматрасонии бонкӣ чӯз назорат аз рӯйи ҳаракати воситаҳои пулӣ ва дигар маҳсулотҳои ба ин баробар дар дохили бонк, тақсими фоизҳою дигар дивидендҳо аз сармоягузорӣ ва расонидани хизмат ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ чизе беш нест ва ин масъаларо низ метавон дар сатҳи гурӯҳӣ ва конкретӣ метавон арзёбӣ намуд.

Бисёр одамон пардохтҳоро аз рӯи қарзҳо ва хизматрасониҳои коммуналӣ ҳамчун хизматрасонии бонкӣ низ дохил карданд»[43]. Аммо, таърифи дар боло зикршуда ба яке аз вазифаҳои пешниҳоди хизматрасонӣ диққати махсус дода, намудҳои хизматрасониҳо низ номбар мекунад. Ғайр аз ин, чунин тафсир дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва дар амал татбиқ намудани пардохтҳои электронӣ дар тамоми субъектҳои фаъолият маҳдуд ва фарогирии комил надорад.

Илова бар ин, дар адабиёти илмӣ таърифҳои дигари «...хизматрасонии бонки»-и мавҷуданд. Масалан, хизматрасонии бонкӣ натиҷаи маҷмӯи амалиёти бонкӣ мебошад, ки ба қонун гардонидани талаботи муштарӣ, инчунин, ба истеъмолкунанда овардани фоидаи муайян нигаронида шудааст ва бо ҳаракати дороиҳои молиявӣ ё пешниҳоди иттилооти молиявӣ алоқаманд аст. Чунин ба назар мерасад, ки ин мафҳум то андозае маҳдуд буда, на ҳама ҷанбаҳои мафҳуми «хизматрасонии бонкӣ»-ро фаро мегирад. Ин аст, ки дар ақидаи худ Лаврушин О.И. мӯътақид аст, ки «...хизматрасонии бонкиро танҳо дар доираи муносибатҳои муштарӣ бо бонк баррасӣ кардан мумкин аст», яъне ҳузури муштарӣ ба мо имкон медиҳад, ки амалиёти бонкро ҳамчун хидмати он баррасӣ ва пешниҳод намоем.

Ба ақидаи Лаврушин О.И. «...хизматрасониҳои бонкиро метавон ҳамчун анҷом додани амалиёти бонкӣ аз номи он муайян кард ва бастанӣ муштарӣ ба фоидаи ӯ ба маблағи муайян кард».[61,63]. Дар ин маврид

Романов А.В. ба чунин мавқеъ пайравӣ мекунад. Тибқи назари ӯ, “...амалиёте, ки бонкҳо анҷом медиҳанд, дараҷаи муайяни ҷалби мизочон ба бонкҳо ва аз ин рӯ, ҳиссаи муайяни хизматрасониҳои бонкҳоро талаб мекунад».[57]. Ба ҳамин монанд дар сарчашмаи [60] масъалаҳои таҳқиқшавандаро во хурдан мумкин аст. Бо баррасӣ ва хулосабарории ин масъала иброз доштан зарур аст, ки барои баррасии бештари хизматрасониҳои бонкӣ дар алоқамандӣ бо тамоюлҳои муосир як қатор баҳсҳои илмӣ ва амалиро ба миён меоварад.

Барои мисол, тафсир доираи васеи хизматрасониҳои бонкиро, ки бонкҳо ҳуқуқ доранд тибқи қонунгузории ҷорӣ пешниҳод кунанд (масалан, пешниҳоди қуттиҳои амонатӣ) ба назар гирифта нашудааст ва як норасоии тафсири хизматрасонӣ аз нуқтаи назари Романов А.В. мебошад. Иловатан дар таҳқиқоти худ Романов А.В. хизматрасонии бонкиро «...маҳсулоти касбии зеҳние, ки дар асоси таҳқиқоти маркетингии эҳтиёҷоти бозор бо мақсади фурӯши он дар бозор ва ба даст овардани фоида офарида шудааст, мешуморад, ки танҳо ҷузъҳои иқтисодиро аз ин консепсия ошкор мекунад»[57].

Дар як маврид Иванов А.Н. хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун “...фаъолияти техникӣ, технологӣ, молиявӣ, зеҳнӣ ва касбии бонк, ки ба мизочон пешниҳод карда мешавад, ҳамроҳӣ ва оптимизатсияи гузаронидани амалиёти бонкиро мефаҳмад”[58]. Дар ин самт, иловатан, назари О.И.Спицин, Я.О.Спитин ба таҳқиқоти Иванов А.Н. монанд мебошад.[117].

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ метавон ба хулосае омад, ки “...хизматрасонии бонкӣ ин фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи муайяни муштарӣ нигаронида шудааст”[45].

Дар баъзе маврид вобаста ба дақиқии масъалаҳои баррасишаванда, мо метавонем бо таърифи хизматрасонии бонкие, ки дар адабиётҳои иқтисодӣ пешниҳод шудааст, то як андоза розӣ шавем. Дар сатҳи дигар, хизматрасонии бонкӣ маҷмӯи амалҳои ҳамроҳшаванда мебошад, ки самаранокии ҳамкориҳои байни мизоч ва бонк, инчунин, байни сохторҳои дохили бонкро таъмин

мекунанд. Маҷмӯи чунин тадбирҳо самаранокӣ ва даромаднокии ҳам бонк ва ҳам муштарио афзоиш медиҳад[41].

Вобаста ба ин, таҳқиқотҳо ва тафсирҳои пешниҳодшуда, ба андешаи мо, хизматрасониҳои бонкӣ ин маҷмӯи амал ва вазифаҳои қонунии бонк аст, ки дар заминаи талаботҳои ҷомеа тавассути технологияҳои муосир ва замимабарномаҳои коркардшудаи бонкҳо амалӣ карда мешавад. Аз рӯи натиҷаи таҳқиқоти асарҳои олимони дохилию хориҷӣ дар самти хизматрасонӣ ва инноватсия пай бурдан мумкин аст, ки ин ду масъалаи асосӣ бештар ба ҷараёнҳои техникӣ ва технологӣ ҳамбастагӣ дошта аксаран дар таҳқиқи олимон ва коршиносон таъсири омилҳои субъективӣ дар ин масъала кам ба назар мерасад ва асосан дар ин ду ҷараён таъсири омилҳои обективиро бештар мушоҳида намудан мумкин аст. Асосан пайдоиши хизматрасонӣ ва инноватсия ба таҳаввулотҳои илмӣ-техникӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ, инчунин дар амал васеъ истифодабарии техника ва технологияҳои муосир, хизматрасониҳои бонкӣ шакл ва самти худро қомилан дигаргун намудаанд. Дар ин ҷо дидан мумкин аст, ки таъсири омилҳои субъективӣ маҳдуд ва таъсири омилҳои обективӣ қомилан васеъ ва муассир гардидаанд. Аз ин ҷо гуфтан мумкин аст, ки хизматрасонӣ дар сатҳи фаъолияти институтҳои молиявӣ ҳамчун масъалаи меҳварӣ ва асосӣ мебошад.

1.2. Асосҳои ташаккули равандҳои инноватсионӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботҳои бозор

Дар сатҳи низоми бонкӣ ташкили муҳити инноватсионӣ яке аз восита ва ҷараёнҳои асосии пешрафти бамаротиби низоми бонкӣ дар сатҳи иқтисодӣ мамлакат ба ҳисоб рафта, тавассути он амалиёт ва хизматрасониҳо ба талаботи ҷомеа мувофиқ карда мешаванд. Аз ин бар меояд, ки дар шароити имрӯза бе муҳити инноватсионӣ фаъолият намудани бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ аз имкон берун мебошад.

Ин аст, ки дар вобаста ба равандҳои инноватсионӣ, ки барои рушди бонк муҳим ва зарурӣ мебошанд, андешаву назарияҳои гуногун ҷой дорад.

Дар ҳама соҳаҳои фаъолият айни замон инноватсия-ин танҳо як зухурот набуда, балки он сатҳи рушди иқтисодӣ ва рушди дигаргуниҳои сохториро дар тамоми соҳаҳои фаъолият муайян менамояд. Дуруст аст, ки дар айни замон инноватсия ба зарурияти соҳавӣ табдил ёфтааст ва дар шароити муосир тараққиёти ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла, бонкхоро сатҳи истифодаи навовариҳо муайян менамояд. Новобаста аз он, ки дар сатҳи иқтисодиёт ва низоми бонкӣ масъалаҳои инноватсия ва навоарӣ истифода мегарданд, равишҳои духурагӣ ҷой дорад ва дар аксар маврид онҳоро тахминан якхела маънидод менамоянд. Ҳамзамон бо ин, инноватсияро дар доираи тавлиди як қатор фанновариҳои техникӣ ва технологӣ дар сатҳи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ менамоянд. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи Друз В.К. "...зери таъсири омилҳои ҳамаҷонибаи беруна дар амалияи бонкӣ навовариҳои зерин мавҷуданд:

- Маҳсулоти (хизматрасонии) нави бонкӣ дар асоси технологияҳои нави иттилоотӣ;
- Бонки виртуалӣ ва технологияҳои молиявӣ: идоракунии суратҳисоби бонкӣ, ҳисоббаробаркунӣ тавассути пули нақд, имзои электронӣ, бастанӣ шартномаҳо байни муассисаҳои молиявӣ (биржаҳои фондӣ, бонкҳо);
- Истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои иҷрои амалиётҳои электронӣ ва омехта (анъанавӣ ва нав), маркетинг;
- Ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарду таҳлили маълумоти дохилӣ;
- Имкониятҳои нави назорати дохилӣ ва аудит;
- Тағйирот дар таҳассуси кормандон: мудири маҳсулот, мушовир, транс-тарғибот ва маслиҳатҳо;
- Мошинҳои нави худхизматрасонӣ (моно ва бисёрфункционалӣ, иттилоотӣ)»[95].

Новобаста аз оне, ки ҷарайёни инноватсионӣ дар сатҳи низоми бонкӣ бисёрфункционалӣ мебошад, нисбати ин масъала дар аксар маврид қисми зиёди коршиносон аз нуқтаи назари навовариҳои электронӣ ба ҳамаи технологияҳои нав баҳо медиҳанд. Инноватсия дар фаъолияти бонкҳо ва дигар институтҳои молиявии ғайрибонкӣ дар муҳити васеи хизматрасонӣ эҳсос гардида, сатҳи фарогирии он мураккаб ва печида мебошад. Ҳамзамон бо ин қайд кардан зарур аст, ки дар ҳар сохтореки дар он тағйир ё навгонӣ ворид карда мешавад, новобаста аз шакли амалиёт ва хизматрасонӣ онҳо муҳити инноватсияро мушоҳида кардан мумкин аст. Мураккабӣ ва фарогирии инноватсия дар тамоми амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ба таври ҷашмрас мавҷуд аст. Ин аст, ки дар таҳқиқи амиқ ва дурусти ин масъала олимони ватанию хориҷӣ ба хулосае омаданд, ки инноватсия қувваи асосии пешбарандаи ҷарайёнҳои ба ҳам алоқаманди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад.

Жданова О.А. чунин ибраз намудааст, ки «...истилоҳи «инноватсия»-ро метавон ҳамчун натиҷаи ниҳой тавсиф намуда, фаъолияти инноватсионие, ки дар шакли нав ё маҳсулоти мукаммали ба бозор баровардашуда, инчунин, онро ҳамчун ҷарайёни такмилёфтаи технологие, ки дар фаъолияти амалӣ дида мешавад, мефаҳманд»[96]. Фаъолияти мунтазами соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиётро бидунии инноватсия тасаввур кардан ғайриимкон мебошад, аз ин лиҳоз, ҷиҳати фаъолияти самаранок доштан дар иқтисодиёти тағйирёбанда зарурияти дар амал ҷорӣ намудани инноватсияро бо дарназардошти фановариҳои нав имконпазир мегардонад.

Вобаста ба талаботи ҷомеаи дар ҳоли иқтисодиёти бозорӣ қарордошта ва ҷиҳати таъмини рушди иқтисодиёт ва ҷамъият инноватсия доираи васеи вазифаҳоро, ки баррасии онҳо имкон медиҳад, моҳияти категорияҳои таъсиррасон пурратар омӯхта шаванд, дар бар мегирад. Вобаста ба ҷанбаҳои фарогирии масъала, инноватсия ҳамчун воситаи муҳим дар муваффақиятҳои институтҳои бонкӣ чунин вазифаҳоро доро мебошад:

- афзоиши иқтисодиёти мамлакат дар давраи дарозмуддат ба воситаи таъсир ба тамоми соҳаҳои ҷомеа;

- ба вучуд овардани соҳаҳои алоҳида ва нави хоҷагии халқ;

- ташкили фазои ягонаи бозорӣ ва дастрасӣ ба захираҳои истеҳсолӣ;

- ғарздор намудани рақобат ва баланд бардоштани қобилияти

субъектҳои хоҷагдорӣ алоҳида дар зинаҳои гуногуни идоракунии;

- васеъ намудани муҳити ҳамгироии ҷаҳонӣ фарҳангӣ;

- таҳкими иқтисодӣ муҳофизатӣ кишвар дар доираи иқтисодӣ иқтисодӣ он;

- ҷорӣ намудани равандиҳои муҳофизатӣ давлат тавассути фановариҳои замони муосир бо роҳи оғозкунии қаблӣ;

- мутобиқсозии соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ бо тағйироти замони муосир.

Ҷаҳлияти инноватсионӣ ба ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташуда мусоидат мекунад.[55].

Ба андешаи мо, инноватсия дар тамоми соҳаҳои муҳими ҷомеа вучуд дошта, он боиси тақмил ва мукаммалсозии ҷаҳлияти ин ё он соҳаи сатҳи гуногун мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки пешрафти ягон соҳаи алоҳидаро дар шароити имрӯза бидуни инноватсия тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Ҳамзамон, инноватсия дар соҳаи илм, иттилоот, технология, тандурустӣ, истеҳсолот, молия ва бонқдорӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар дигар маврид Мерзляков В.Ф қайд менамояд, ки «...аҳамияти афзалиятноки фундаменталии илм дар рушди равандиҳои инноватсионӣ аз он иборат аст, ки вай ҳамчун тавлидкунандаи ғояҳо баромад намуда, ба соҳаҳои нави дониш роҳ мекушояд»[91].

Ҳамчунин, ба андешаи А.И.Пригожин, Г.Дителм, Ф.Янсен истилоҳи «инноватсия» синоними инноватсия ё навоарист ва дар баробари он метавон истифода бурд. Барои муайян кардани моҳияти инноватсия дар адабиётҳо якҷанд равиши муайянкунӣ вучуд дорад:

- дар мавриди якум навоарӣ дар натиҷаи раванди эҷоддӣ дар шакли маҳсулоти нав (таҷҳизот), технология, усулҳои нав ва ғайра пешниҳод карда мешавад;

- дар мавриди дуум – инноватсия ҳамчун раванди ҷорӣ намудани маҳсулот, элементҳо ва равишҳои навро дар бар мегирад.

Дар ҳама сатҳу шароит инноватсияро ҳамчун омили табдили иқтисодии пешрафти илмӣ ба пешрафти воқеӣ, ки дар маҳсулот ва технологияҳои нав таҷассум ёфтааст, тавсиф менамоянд. Новобаста аз он, ки инноватсия хусусияти фарогирӣ васеъ дорад, он дар сатҳи низомӣ бонӣ ва муносибатҳои пулию қарзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад ва бидуни он пешрафти соҳаҳои номбаршударо тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Инноватсия дар соҳаи фаъолияти бонӣ як раванди мураккабест, ки дар он тамоми тағйиротҳои сохторӣ ва тактикийи пулию қарзӣ мавҷуд мебошад. Ҷиҳати рушди ҳаматарафаи соҳаҳои гуногун низомӣ инноватсиониро ташкил намудан шартӣ зарурӣ мебошад. Ғайр аз ин, инноватсия ин табдил додани стратегияи муҳими корпоративӣ ба як қисми тафаккури ҳар як корманд мебошад. Аз ин хотир, сиёсати ҳавасмандгардонии инноватсия дар ҳар як самту соҳа унсури асосии стратегияи корпоративии корхонаҳои муосир мегардад. Дар баробари ҳамаи ин, ҷанбаи дигари инноватсия аз инноватор вобастагӣ дорад. Тибқи баъзе маълумотҳо «...навоарон соҳибқоронанд, ки равиши эҷодиро афзалтар дониста, суръат дар ҳалли ғайристандартӣ масъалаҳоро бо ин чиз рабт медиҳанд» [125].

Дар дигар маврид, мафҳуми инноватсия маънои фикр кардан, ақида ва ё ғояи нав дар истеҳсолот татбиқ намуданро дорад. Вобаста ба ин мафҳум бамаврид қайд гардидааст, ки навоариҳо бояд аломат ё нишонаи нави фарқкунанда дошта, ба талаботи истеъмолгарон ҷавобгӯ бошанд ва имконияти ба даст овардани фоидаҳо дар корхонаҳо амалӣ гардонанд.

Ба ақидаи олимони амриконӣ Р.Никсон «...инноватсия – ин маҷмӯи ҷорабиниҳои техникӣ, истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ аст, ки барои дар бозор пайдо гаштани ҷарайёнҳои наву беҳтарини саноатӣ ва таҷҳизотҳо мусоидат

мекунад”. Илова бар ақидаи мазкур, дар соҳаи инноватсия олими австриягӣ Йозеф Шумпетер бошад инноватсияро ҳамчун тағйирот бо мақсади татбиқ ва истифодаи намудҳои нави молҳои истеъмолӣ, воситаҳои нави истеҳсолӣ ва нақлиётӣ, бозорҳо ва шаклҳои нави ташкили саноат маънидод кардааст.

«...Вобаста ба хусусият асоси арзёбии инноватсия метавонад сифатӣ бошад ва параметрҳои стратегияи рушди инноватсиониро ифода менамояддар таҷриба тибқи ақидаи» [142] . Қайд кардан зарур аст, ки инноватсия дар ҳама соҳаҳои алоҳида, аз он ҷумла, дар баҳши низоми пулию бонкӣ омили асосии беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва беҳтарсозии сатҳи дастрасии субъектҳои алоҳида ба онҳо мебошад.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, инноватсия аҳамияти умумичамбиятӣ дошта, он дар соҳаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамеша бо равандҳои беҳбудбахшии таркиби дар он соҳае, ки мо дар он фаъолият дорем, вобаста ба талабот, инъикос карда мешавад. Инноватсия, ҳамчун раванди нав ва тағйирдиҳанда дар ҷаҳони муосир мафҳумҳои васеъ паҳн шудаанд буда, он ба тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ва ҳаёти ҷамъият дахл дорад.

Дар ҷаҳони муосир фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омили мусбат, таъсиррасон дар шакли моддӣ ва ғайримоддӣ ифода ёфтааст. Аз он ҷумла, он ба соҳаи иқтисодӣ, инфрасохторӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар таъсири мусбати фаъолияти инноватсионӣ ба тараккиёти интенсивии ҷамъият мусоидат мекунад. Намудҳои гуногуни инноватсия тамоми табақаҳои аҳолиро дар бар гирифта, таъмини устувории соҳаҳоро вобаста ба ҳадафҳои дарпешистода таъмин менамояд[30]. Дар дигар маврид Попова В.Л. қайд менамояд, ки «...функсияи асосии инноватсияро метавон ҳамчун иҷозаи имконияти зиддиятҳои байни ниёзҳои тағйирёбанда ва мавҷуда» тасниф намуд»[73]. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки ҳам инноватсия ва ҳам вазифаҳои онҳо хусусияти тағйирдиҳӣ дошта, онҳо ба амал ва фаъолиятҳои муосири сохторҳои алоҳидаи ҷамъият нигаронида шудаанд.

Дар айни замон, инноватсия ҳамчун ҷузъи муҳим ва асосии ҳаёти ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад. Ин аст, ки ба ақидаи аксари муҳаққиқон, фаъолияти

инноватсионӣ, пеш аз ҳама, локомотиви тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳсуб ёфта, он ба усули дигаргунсозии амиқ дар технологияҳои истеҳсолот оварда мерасонад.

Дар иқтисодиёти бозорӣ инноватсия омили муҳимтарини баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошад. Ба ақидаи аксари муҳаққиқон, фаъолияти инноватсионӣ механизми асосии рушди босуботи иқтисодӣ маҳсуб ёфта дар беҳтаргардонии фазои иҷтимоӣ нақши калидӣ дорад. Зеро инноватсия гуногунрангсозии фаъолияти ин ё он соҳаро дар доираи талаботҳои мавҷуд таъмин менамояд. Дар низоми пулию бонкӣ, инноватсия усули технологияи пешрафтҳои истеҳсолиро таъмин намуда дар натиҷа ба рушди сатҳи доманадори захираҳо ва имкониятҳои пешниҳоди хизматрасонӣ мусоидат менамояд. Беҳуда нест, ки дар иқтисодиёт инноватсияро омили муҳими баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ меҳисобанд гуфтааст Я.В.Волков.

Ҳамчунин, дигар равиши ҷанбаи таърихӣ масъала дар солҳои 70-уми асри XX аллакай маълум буд, ки дараҷаи баланди тараққиёти амсилаҳои муҳими инноватсионӣ дар давраи нави иқтисодӣ бо печидагиҳои ҷаҳонишавӣ инноватсия боиси бо суръати баланд рушд кардани иқтисодиёт ва зиёдшавии бемайлонӣ ҷарайёнҳои илмӣ-техникӣ мегардад

Қайд кардан зарур аст, ки дар солҳои 90-уми асри XX бо суръат баланд ворид шудани технология, васеъ гардидани соҳаҳои доништалаб ва хизматрасонӣ дар кишварҳои пешрафта боиси рушди босуръати иқтисодиёти миллии онҳо гардид. Масалан, дар ШМА инқилоб дар соҳаҳо ба амал омада, технологияи иттилоотӣ (IT) ба афзоиши босуръати сармоягузорӣ ба тичорат, махсус, ба фондҳои асосӣ (7,6% дар як сол) мусоидат кард, ки дар солҳои 1991-1995 ба рушди иқтисодӣ дар ин кишвар оварда расонид.

«...Дар ин давра, пас аз таназзули қаблии солҳои 1990-1991 гг. инқилоби IT имкон дод, ки ҳар сол таҷҳизоти нав ҷорӣ гардида, барои корхонаҳо сарфи хароҷот ва манфиатҳои дигар дар доираи инноватсия ҳифз карда шаванд»[40]. Дар ҳамин баробар нуқтаи назари олимони В.Г.Мединский

ва С.В.Илдеменов бамаврид буда, ба ақидаи онҳо «...инноватсия ҳамчун объект аст, ки дар ҷарайёни истеҳсолот ҷорӣ карда шудааст ва тибқи таҳқиқотҳои илмӣ ва кашфиётҳо он сифатан аз аналогияи пештара фарқ мекунад»[122].

Ба андешаи олими дигар Каменева Н.А. раванди «...инноватсия ин фаъолиятҳои илмӣ, технологӣ, ташкилӣ ва молиявиро дар бар мегирад, ки боиси ба тичорат ҷорӣ намудани маҳсулот ё раванди истеҳсоли нави (ё такмилёфта) мегирад»[39]. Илова ба андешаҳои гуногун, дар самти инноватсия соҳаи бонкӣ ё институтҳои молиявӣ қарзӣ тобеи инноватсия буда, пешрафти имрӯзаи онҳо аз ин масъала вобастагии зиёд дорад. Дуруст аст, ки марҳилаи кунунии рушди низоми ҷаҳонии бонкӣ дар шароити тезутунди рақобат ва падидаҳои бӯҳронӣ дар бозорҳои молиявӣ сурат мегирад. Дар ин шароит яке аз омилҳои асосии муваффақияти рушди фаъолияти бонкӣ сиёсати инноватсияи доимист. Ва дар айни замон инноватсия калиди субот, рақобатпазирӣ ва рушди устуворӣ иқтисодии бонкҳо мебошад [35].

Воқеияти имрӯзаи бонкҳои тичоратӣ ба мо имкон медиҳад, ки се равиши зарурият ба инноватсияро аз ҳамдигар ҷудо кунем:

- ҷаҳонишавии бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ;
- афзоиши рақобат аз ҷониби бахшҳои бонкӣ ва ғайрибонкӣ дар сатҳи бозори бонкӣ;
- бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ.

Дар сатҳи институтҳои молиявӣ мафҳуми «Инноватсияи бонкӣ» хусусиятҳои хоси худро дорад. Ба андешаи профессор Балабанова И.Т. «...Инноватсияи бонкӣ ин маҳсулот ё амалиёти нави бонкӣ мебошад, ки дар шакли натиҷаи ниҳонии фаъолияти инноватсионии бонк» ва дар доираи фаъолияти инноватсионӣ тавсиф мегардад» [50].

Ҳамин тариқ, инноватсияи бонкӣ натиҷаи ниҳонии фаъолияти илмӣю техникаи бонк мебошад, ки маҳсулот ё хизматҳои нави ё такмилёфта ҷиҳати беҳтар қонунӣ кардани ниёзҳои мавҷудаи муштариён, ҳамчунин, раванди

идоракунии иқтидори захираҳои бонкро дар бар мегирад. Назар ба равишҳои дигари инновасия ва муҳити инноватсионӣ моро ба он водор менамояд, ки паҳлӯҳо ва нуқтаи назари олимон коршиносро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем

Дар шакли дигар мафҳуми зерини инноватсионии бонкиро дар диссертсияи худ А.В. Муравёва пешниҳод мекунад: «...инноватсияи бонкӣ – маҷмӯи маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкие мебошад, ки ҳамчун мафҳуми синтетикӣ ҳадаф ва натиҷаи фаъолияти бонк дар соҳаи технологияҳои нав мебошад, ки барои ба даст овардани даромади иловагӣ дар раванди ташаккули маблағ равона шудааст. Ҳамчунин шароити мусоидро барои ташаккул ва густариши иқтидори захиравӣ тавассути татбиқи инноватсияҳо, ки ба воситаи он мизочон фоида ба даст меоранд, ифода менамояд»[56].

Дар мавриди дигар Муравьева А.В. дар рисолаи илмӣ «...инноватсияи бонкиро хизматрасонӣ ё маҳсулоти навест, ки ба раванди бонкӣ ворид карда шудаанд ва бо технологияҳои муосири куллан тағйирёфта, аз ҷумла, технологияҳои инфокоммуникатсионӣ, ки ба истифодабарандагони хизматрасонӣ имкон медиҳанд, ки аз таъсири иқтисодӣ ё иҷтимоӣ инноватсионӣ омӯхташаванда бошад, байён намудааст»[132]. Дар таҳқиқотҳои амиқи илмӣ худ як қатор олимон вобаста ба паҳлуҳои гуногуни амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ фикру мулоҳизаҳои худро пешниҳод намудаанд. [36,37,39].

Вобаста ба натиҷаҳои бадастовардашуда баҳодиҳии сатҳи инноватсияро дар бонк аз якҷанд ҷанба баҳо додан мувофиқи мақсад мебошад. Дар таҷрибаи пешрафтаи низоми пулию бонкӣ яке аз афзорҳои асосии зинда мондан ё ба таври самаранок пеш рафтан дар муҳити инноватсионӣ, ки саросар дорои тағйирот ва навгонӣ мебошад амал кардан аст. Новобаста аз ин, мусаллам аст, ки инноватсияи замони муосир аз инноватсияи замони пеш ба куллӣ фарқ мекунад. Зеро инноватсияи замони имрӯза бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳамгиро буда дар он техника ва технологияҳои муосир дар ҳама самту соҳаҳо асосӣ воқеъ доранд ва муҳити

фарогирии он беохир мебошад. Дар такия бо равишҳои инноватсионӣ баҳсу мулоҳизаҳои гуногуни илмию амалӣ низ ҷой дорад, ки олимониро ба доираи бакашидааст.

Дар таҷрибаи низоми бонкӣ иноватсия дар муқоиса бо дигар соҳаҳо аҳамияти бештарро доро буда, он метавонад тавассути низоми пулию бонкӣ дигар тағйиротҳои таркибӣ ва сохториро дар сатҳи иқтисодиёт ба вуҷуд оварад. Дар арзёбӣ ва баррасии масъалаи инноватсия, ки он аз нуқтаи назари баҳодихӣ ва тафсири ягонагӣ дар иқтисодиёт ё, умуман, дар соҳаи низоми пулию бонкӣ дуруст ва қобили қабул бошад, моро ба он водор месозад, ки вобаста ба равишҳои муайян онро гурӯҳбандӣ намуда, сипас зарурияти онро пешниҳод намоем. Зеро тафсир ва гурӯҳбандии инноватсияи бонкӣ нишон медиҳад, ки тавассути ба вуҷуд овардани инноватсияи бонкӣ дигар инноватсияҳо ба вуҷуд меоянд ва онҳо метавонанд сатҳи рақобатпазирии бонкро баланд бардошта, нуфузи бонкро дар бозори бонкӣ ба тадриҷ баланд бардоранд. Аз ин лиҳоз дар сатҳи соҳавӣ мушаххас намудани инноватсия воқеияти муҳим будани онро инъикос менамояд. (ҷадвали 1.2.)

Ҷадвали 1.2. Тасниф ва гурӯҳбандии инноватсия ва хосиятҳои он дар сатҳи низоми бонкӣ

ТАСНИФИ АЛОМАТ	НОМГҶӢ	ШАРҲИ МУХТАСАР
1. Аз рӯи ҷанбаҳои вақт ё замон	а. Сатҳи олий ва нав; б. Амалиётӣ (ҷорӣ, кӯтоҳмуддат); ; в. Ояндадор (дарозмуддат);	Сатҳи олий – бори аввал дар баҳши бонкӣ истифода бурда мешавад; нав – қаблан дар дигар бонкҳо истифода мешуданд, вале бори аввал дар ташкилоти қарзии мушаххас истифода мешавад. Амалиётӣ - шаклҳои мушаххаси татбиқи интихобшудаи стратегияи инноватсионӣ Ояндадор - барои ба даст овардани натиҷаи мушаххас ба оянда нигаронида шудааст

2. Бо сабабҳои пайдоиш	а. стратегӣ; б. реактивӣ;	Инноватсияи стратегӣ асосан ба зарурати пешгӯӣ кардани дигаргунсозиҳои инноватсионӣ нигаронида шудааст. Ҳадафи асосӣ ин дар оянда ба даст овардани бартариятҳои муайяни рақобат мебошад. Навовариҳои реактивӣ бошад ба стратегияи ба истилоҳ мудофиавии бонк марбутанд; онҳо ба зинда мондани ташкилоти қарзӣ ҷиҳати фаъолсозии реаксияи бозори бонкӣ дар бораи инноватсияи рақиб мебошад. Дар ин ҳолат бонк маҷбур аст, ки фаъолияти инноватсиониро анҷом диҳад, то зинда мондани худро дар рақобати бозор ва мубориза бо он таъмин карда тавонад.
3. Аз рӯи ҳаҷми таъсир	а. Дақиқият; б. Системавӣ;	Инноватсияи дақиқ дар такмил додани ҳолати мушаххаси технология дар соҳаи алоҳидаи фаъолият ба амал меояд. Навовариҳои системавӣ бошад тағйиротро дар тамоми муносибатҳои сохтори истеҳсоли муайян мекунад
4. Мувofiки таъсири маҳсулоти нав оид ба рафтори истеъмолкунандагон	а. Мутобиқшавӣ; б. Функционалӣ; в. Асосӣ;	Инноватсияи мутобиқшавӣ. Аз рӯи тахминҳои ҳадди ақали тағйирот дар маҳсулот ё хизматрасонӣ ҷиҳати зиёд кардани давраи ҳаёти инноватсия, дар ҳоле, ки рафтори истеъмолкунанда вобаста ба афзалиятҳои тағйир намеёбад. Инноватсияи функционалӣ бошад ба нигоҳ доштани вазифаҳои маҳсулот ё хизматрасонӣ, ки бояд хусусияти тағйир доданро амалӣ гардонад. Илова бар ин, ба қаноатмандии беҳтари муштарӣ мусоидат мекунад, вобаста ба афзалиятҳои бонк муштарӣ тағйир меёбад. Инноватсияи асосӣ бошад татбиқи идеяҳои қатъиян нав, концепсияҳои тиҷоратӣ ва натиҷаҳои, ки дар натиҷа сифатҳои нави функционали қаблан номаълум ба вуҷуд меоянд дар бар мегирад Барои таъмин кардани ниёзҳои қонеънашуда инноватсия ба қадри кофӣ ёрӣ мерасонад. Барои хизматрасониҳои дигар шароит фароҳам месозад.

6.Муҳити истифодабарӣ	а. Идоракунӣ; б. Ташкилӣ; в. Иҷтимоӣ;	Идоракунӣ – ин баланд бардоштани самаранокии фаъолияти маъмуриро дар бар мегирад. Навоварии ташкилӣ татбиқи усули нав дар пешбурди тичорат, ташкили ҷойҳои корӣ ё ташкили робитаҳои берунаро таъмин месозад. Навовариҳои иҷтимоӣ ба рушди мутаносиби муносибатҳои шахсӣ ва ҷамъияти нигаронида шудааст.
7. Натиҷаи таҳқиқот ва конструкторӣ	а. Илмӣ; б. Техникӣ; в. Технологӣ; г. иттилоотӣ;	Инноватсияи илмӣ – ин ташкили маҳсулоте, ки ба ташкилоти қарзӣ ворид карда шудааст ё хизматрасонии нав дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ ё кашфиёт ба вуҷуд омадааст. Инноватсияи техникӣ – ин як навъ инноватсияе мебошад, ки аз рӯи соҳаҳо ва марҳалаҳои прогресси илмию техникӣ, одатан, дар шакли пешниҳоди маҳсулот ё хизматрасониҳои нав зоҳир мешавад. Навоварии технологӣ – дар раванди истеҳсолот амалӣ намудани ғояҳо ва донишҳои нав, кашфиёт, ихтироот ва дастовардҳои илмиро дар бар мегирад. Инноватсияи иттилоотӣ - ҳалли масъалаҳои ташкили ратсионализатсияи ҷарайёни иттилоот, афзоиши эътимоднокӣ ва самаранокии гирифтани маълумотро дар бар мегирад.
8. Суръати амалӣ	а. Зуд; б. Суст; в. Зиёдшавӣ; г. Пастшавӣ; д. Мутавозин; е. Пасту баландшавӣ;	Дар доираи ин суръатро дар ҷарайёнҳои инноватсия фаъолияти ташкилоти қарзӣ вобаста ба тавсифи масъалаҳо ҷорӣ истифода менамоянд. Муайянсозии сатҳи истифодашавии ҷарайёни инноватсия дар ташкилотҳои қарзӣ, аз он ҷумла натиҷаҳои бадастомада ва тағйирнаёфта
9. Натиҷади ҳанда	а. Баланд б. Паст в. Мӯътадил	Дар марҳалаҳои гуногуни фаъолият суръати таъсири инноватсия дар сатҳи низоми бонкӣ вобаста ба дараҷаи баланди талабот метавонад суръати гуногун дошта бошад.

10. Самарано кӣ	а.Иқтисодӣ б. Иҷтимоӣ	Самаранокии навоари иқтисодӣ бо роҳи муқоисаи натиҷаҳои иқтисодӣ ва хароҷоти ҷорӣ муайян карда мешавад. Самаранокии навоариҳои иҷтимоӣ метавонад ба тағйир додани шароити кор, сифати хизматрасонӣ ба мизочон равона карда шавад ва аксар вақт таъсири иҷтимоӣ дорад
11. Аз руи умқи тағйироти воридшуда	а. Радикалӣ (асосӣ); б. Такмилӣ; в.Тағйирдиҳӣ (хусусӣ).	Навоариҳои радикалӣ ба кашфи технологияҳои нав асос ёфта, аз такмили эволюсионӣ ба маҳсулот ва хизматрасониҳои мавҷуда ба кулӣ фарқ мекунанд. Инноватсияи такмилӣ – ин додани инноватсия ба баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ нигаронида шуда, одатан инноватсияҳои хурд ва миёнаро татбиқ мекунанд. Навоариҳои тағйирёбанда бошанд ба қисман такмил додани маҳсулот ва хизматрасониҳои кӯҳна дар ташкилотҳои қарзӣ нигаронида шудаанд.
12. Аз рӯи имконият	а. Технологӣ б. Замимавӣ в. Субъективӣ г. Обективӣ	Инноватсияи технологӣ дар заминаи фановариҳои замони муосир, ки ҷарайёни амалиёт ва хизматрасониҳои бонкиро осон мегардонад, истифода мегардад. Инноватсияи замимавӣ – хоси шароити имрӯзаи низоми бонкӣ буда, тавассути замимабарномаҳо, бонкдории мобилӣ, амонатмобайл, кивикашелок ва монанди инҳо истифода мегардад. Инноватсияи субъективӣ ба воситаи донишҳои нави зеҳнӣ, ки ба ҷарайёни минбаъдаи бонк мусоидат менамояд, истифода мегардад. Инноватсияи обективӣ хусусияти минтақавию ҳудудӣ дошта, воситаҳои ёрирасони хизматрасонии бонкӣ (банкомат, терминал ва постерминал) истифода мегарданд.

12. Аз рӯи таъсир	а. Дохилӣ б. Берунӣ	Инноватсия дохилӣ хусусияти умумии иқтисодии дохилӣ дошта, дар он ҳама имкониятҳои дар дохили давлат рушд додани сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ шомил мебошанд. Инноватсия берунӣ ин ба муҳити берунаи иқтисодиёти давлат ва низоми бонкӣ вобаста буда, он ба муҳити дохилии низоми нави хизматрасониҳои бонкӣ таъсир мерасонад.
-------------------	------------------------	--

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои мақолаи Просалова П.С. Понятие банковских инноваций и их классификация Интернет-журнал «Науковедение» №1 2013 Стр.5 ва иловаҳои муаллиф сохта шудааст.

Дар доираи фаъолияти бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ инноватсия механизми асосии рушди муваффақонаи онҳо буда, дар доираи он талаботҳои рузафзуни мизочон вобаста ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи зарурӣ қонеъ карда мешаванд. Аз маълумотҳои ҷадвали мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки инноватсияи бонкӣ маҳдуд набуда, он тамоми ҷанбаҳои асосӣ ва иловагии фаъолияти бонкӣ ва бозори бонкиро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, инноватсия ин маҷмӯи тағйиротҳои мусбиест, ки дар натиҷаи таъмини фаъолияти босамар, ба талаботҳои замони имрӯза бо омезиши талаботҳои рақобат ва навоарӣ мувофиқ буда тамоми ҷараёнҳои техникӣ ва технологиро дар худ таҷассум менамояд ва ба пешрафти институтҳои молиявӣ таъсири мусбат мерасонад.

Дар хулоса, ҳаминро ибраз доштан муҳим ва зарур аст, ки инноватсия ҳамчун унсурӣ навсозии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб ёфта, он дар пешрафту мувафқиятомез будани институтҳои бонкӣ нақши калидӣ дорад. Албатта, дар ҳама соҳаҳои фаъолият натиҷаи инноватсия, аз зехни сунӣ сар карда, то ҷарайёнҳои иртиботию амалӣ хусусияти технологию иттилотӣ дошта, он ба сабукиҳои соҳаҳои мухталиф бо назардошти манфиатҳои умумӣ нигронида шудааст. Вобаста ба соҳаҳои алоҳидаи пулию қарзӣ ва низоми бонкӣ инноватсия дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

1. Хусусияти азнавсозӣ ва барқароркунии воситаҳои қаблан истифодашуда;

2. Идоранамой ва назоратӣ дар заминаи фановариҳои замони муосир тавассути воситаҳои ҳушманд;
3. Васеъ ва содда намудани доираи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори рақобат;
4. Ҳамчун намуна қарор гирифтани дар байни рақобаткунандагон бозори бонкӣ;
5. Кам кардани шиддати хавфҳои мавҷуда вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ ва идорӣ дар сатҳи низоми бонкӣ;
6. Таъмини шафофият ва бо ин восита баланд кардани шиддати амалиётгузаронӣ бо дараҷаи хавфи паст;
7. Аз байн бурдани маҳдудияти амалиётӣ вобаста ба вақт ва ҳаҷми хизматрасонӣ ва ғ.

Дар муҳити низоми пулию бонкӣ дар шакли васеъ ва омафаҳм инноватсияро ҳамчун унсури асосии ташкили муҳити рақобати солими бонкӣ ҳисоб намудан мумкин аст. Зеро дар шароити муосир густариши рақобатҳои технологияи бонкҳо аз муҳити инноватсионӣ вобастагии зиёд дорад.

Тибқи талаботҳои мавҷуда ва гузаштан аз як зина ба зинаи дигари ислоҳоти иқтисодӣ ё аз низоми бонкдорӣ анъанавӣ ба низоми бонкдорӣ муосири вертуалӣ, ҳамаи ин муҳити инноватсионии бонк ба ҳисоб рафта, дар тамоми субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ва аҳоли ҷаҳон ширкат меварзанд. «...дар сатҳи низоми бонкӣ аксар маврид масъалаҳои зеринро ҳамчун ҷарайёни инноватсионӣ мавриди истифода қарор медиҳанд, ки онҳо дар доираи хизматрасониҳои фосолавӣ гуногун сурат мегиранд ва инҳо инноватсияи бонкӣ мебошад[116].

Хулосаи зербоби 2

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити нави хоҷагидорӣ, ки дар он омӯзиши тамоми масъалаҳои ҷаҳонишвӣ ба ҳам омадаанд, як қатор заруриятҳоеро ба миён овардааст, ки новобаста аз хоҳиш ва иродаи худ мо бояд ба онҳо аҳамияти аввалиндараҷа диҳем ва онҳоро ба муҳити

инноватисонӣ ҳамоҳанг намуда, ҳал намоем. Зеро инноватсия дар шароити имрӯза унусури асосии расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва нақшаҳои гирифташуда дар ин ё он соҳа мебошад. Вобаста ба ин, ба андешаи мо, дар шароити имрӯза инноватсия аз ҳама бештар ба соҳаи низоми пули бонкӣ муҳим ва зарур буда, дар доираи он фаъолият намудан афзалияти бештар дорад. Тафсири нуқтаи назари олимон дар ин масъала аксар маврид тамоюли ятарафа дошта, он, аксаран, ба ҷарайёнҳои нави ба ин ё он соҳаи муайян, нигаронида шудааст.

Вобаста ба ҳамаи пешниҳодҳои олимон ва коршиносон, мо бар он назарем, ки инноватсия ин дар низоми бонкӣ калиди муваффақиятҳои бонк дар бозори рақобат буда, васеъкунандаи имкониятҳои мавҷудаи бонк дар бозори бонкӣ мебошад.

Ҳамзамон, бо ин гуфтан мумкин аст, ки инноватсия хусусияти умумииқтисодӣ дошта, он дар бонк ба ҳама соҳор, вазифа ва амалиётҳои бонк мансубият дорад. Яъне, истифодаи инноватсия на танҳо дар ҳама амалиёт ва хизматрасониҳои бонк, балки он дар муҳити идоракунии, захирасозӣ ва амсоли масъалаҳои дигари ба ин ҷарайён хос муҳим ва зарурӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, ин масъаларо мо бештар дар хизматрасониҳои виртуалие, ки тавассути технологияҳои ҳозиразамон истифода мешаванд, ба таври васеъ ба кор мебарем ва ин масъаларо ба таври доимӣ бояд вазифаи аввалиндараҷаи худ қарор диҳем.

1.3. Таҷрибаи хориҷии ташкили хизматрасониҳои бонкӣ ва имкони истифодаи он дар низоми бонкии кишвар

Таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ба он оварда расонид, ки истифодаи шаклҳои муосири хизматрасонӣ ҳамчун масъалаи асосӣ ва аввалиндараҷа маҳсуб ёбад. Дар шароити мураккаб будани равандҳои иқтисодӣ ва дар ҳоли тағйирёбандагӣ қарор доштани онҳо, ба он далолат менамоянд, ки бонҳо ба таври доимӣ аз амалиёту хизматрасониҳои

хавфнок даст кашида ба амалиёту хизматрасониҳои самаранок ва сатҳи хатарнокиашон паст тақия намоянд. Илова бар ин истифодаи шаклҳои нави амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ омили асосии муваффақиятҳои онҳо дар сатҳи давлат ва ҷомеаи ба иқтисодиёт нигаронидашуда мебошад. Аз ин хотир, бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ кӯшиш менамоянд, ки тадричан ба ин низоми нав гузаранд. Гузаштан ба низоми нави хизматрасониҳои бонкӣ, агар аз як тараф доираи ҷаъолияти бонкҳоро васеъ гардонад, аз дигар тараф сатҳи даромаднокии онҳоро зиёд ва дараҷаи хавфҳои бонкиро коҳиш медиҳад. Ҳамзамон, гузаштан ба ин низом сатҳи рақобатпазирии низоми бонкиро баланд намуда, пайваста аз тарафи бонкҳо шаклҳо ва замиабарномаҳои дорои сатҳи хизматрасонии босифат ҷорӣ карда мешаванд.

Дуруст аст, ки «...рушди технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ дар ҷаъолияти бонкӣ ба вуҷуд омадани бозори хизматрасониҳои электронии бонкӣ, ки бо стандартҳои нави гузаронидани амалиёти молиявӣ ва сифати хизматрасонӣ тавсиф мешавад, барои ҷалб ва нигоҳ доштани мизочони бонк имкониятҳои нав фароҳам меорад»[106]. Дар айни замон, ба воситаи хизматрасониҳои нави бонкӣ шумораи мизочони бонк афзоиш ёфта, дар натиҷа ҳаҷми амалиётҳои бонкӣ низ батадриҷ меафзояд.

Дар иқтисодиёти имрӯзаи Тоҷикистон гузаштан ба технологияҳои рақамӣ ва ҳушманд, ки онҳо бештар ба низоми бонкӣ алоқаманд мебошанд, то ҳол бонкдории электронӣ, интернет-бонкинг, савдои электронӣ ва дигар имкониятҳои пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ тавассути интернет ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд ва ба ин марҳала гузаштан шартӣ зарурӣ мебошад. Ва ин масъала дар амалияи низоми бонкӣ ҳамаҷуза метавонад бо тағйиротҳои нав ба вуҷуд ояд ва истифодаи он ба муваффақиятҳои бонк дар бозори рақобат мусоидати ҳамаҷарафа намояд.

Дар воқеияти ҷаъолияти иқтисодӣ, хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси технологияҳои ҳозиразамон ва интернетӣ дар кишварҳои пешрафта васеъ паҳн шудааст. Масалан, дар Олмон зиёда аз 1/3 бонкҳои тичоратӣ (тақрибан

4000), дар ИМА ва Канада 47% муассисаҳои молиявӣ қарзӣ хизматрасониҳои бонкии худро дар заминаи интернет анҷом медиҳанд ва ин тамоюл дар Амрикои Ҷанубӣ ва Марказӣ ба 6% баробар мебошад[34].

Аз маълумотҳои баъзе сарчашмаҳо бармеояд, ки ҳангоми қор қардани бонкҳои хориҷӣ бо мизочон ҳамчун масъалаи асосӣ, тамоми усулҳои муоширатро дар ин робита метавон ба 2 гурӯҳӣ асосӣ ҷудо қард: 1) усули қорӣ; 2) усули хонагӣ.

Омӯзиши таҷрибаи бонкҳои ғарбӣ нишон дод, ки дастрасӣ ба хона ва дастрасии тижорат ба муомилот тавассути Интернет ба зудӣ дар ҳама ҷо ба хизматрасониҳои анъанавии электронӣ табдил хоҳанд ёфт. Дар сатҳи таҳқиқи масъалаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва сатҳи хизматрасониҳои он таҳқиқи ҷанбаҳои объективии масъалаи мазкур шартӣ асосӣ ва зарурӣ мебошад. Ифодаи имрӯзаи таҳқиқи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, асосан, дар доираи амалиётҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ қарда мешавад, ки ин арзёбӣ дар асарҳои гуногуни олимону қоршиносон дар шаклҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Вобаста ба ин масъала, С.С.Оробинский қайд менамояд, ки омӯзиши робитаи байни мафҳумҳои «хизматрасонии бонкӣ» ва «маҳсулоти бонкӣ» ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ муҳим аст.

Аз нуқтаи назари амалӣ фаҳмидани робитаи байни хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулоти бонкӣ, инчунин, сохтори онҳоро шартӣ асосии таҳия ва баланд бардоштани самаранокии маҳсулоти имконпазирии бонкӣ дар ҳар як ташкилоти қарзии мушаххас ба рушди тамоми бахшҳои бонкӣ тақон мебахшад[112]. Аз нуқтаи назари маркетинг, хизматрасониҳо як қатор хусусиятҳои хоси фаъолияти тижоратӣ доранд. Вобаста ба ин, мафҳуми зерини истилоҳи «хизматрасонӣ» мавҷудааст. Аз нуқтаи назари профессор В.Алексунин, «хизмат ин объекти қурӯш дар шакли амал, манфиат ё қаноатмандӣ мебошад, баъзеҳо бар он назаранд, ки хизматрасонӣ дар шароити имрӯза фаъолият манфиатест, ки метавонад бо пешниҳоди дигаре, ки, асосан, ғайримоддӣ ҳастанд ва боиси ба даст овардани чизе намебошанд,

тавсиф гардад»[107]. Дар китоби дарсии худ Иванов А.Н. ин масъаларо бо назардошти омилҳои гуногун пешниҳод намудааст [98].

Вобаста ба таркиби масъалаи «хизмат» гуфтан зарур аст, ки агарчанде, хизмат хосияти таркибии анҷоми ройғони амалкардҳои объективии амалиётҳои бонкӣ бошад, лекин дар шароити имрӯза, ба андешаи мо, инро беҳадаф ё ройгон шуморидан хатост. Новобаста ба ин, таҳқиқотҳои сатҳи гуногун дар ин масъала зиёд мебошанд. Дар илова Ф.Котлер чунин мешуморад, ки «...хизмат ин ҳама гуна фаъолият ё манфиатест, ки аз як тараф метавонад ба тарафи дигар пешниҳод карда шавад. Бо умумият, хизмат, аслан ғайримоддӣ буда, боиси ба даст овардани амвол (интиқоли амвол) намегардад» [102].

Дар як маврид, тибқи гуфтаи Л.Лозовский, «...хизмат ин намудҳои фаъолият ё корҳои мебошанд, ки дар рафти анҷоми онҳо маҳсулоти нави моддӣ, ки пеш вучуд надошт, ба вучуд намеояд, сифати маҳсулоти мавҷудаи бавучудовардашуда тағйир намеёбад. Инҳо неъматҳои мебошанд, ки на дар шакли ашё, балки дар шакли фаъолият дода мешаванд. Ҳамин тариқ, дар сатҳи таҳқиқ ҳуди хизматрасонӣ натиҷаи дилхоҳ мебошад»[105].

Тибқи таҳлил ва сарчашмаҳои солҳои охир таърифи зерини хизмат, ки онро қоршиноси амрикоӣ Т.Хилл пешниҳод намудааст, маъмул гардидааст. Ӯ чунин мешуморад, ки «...хизмат ин тағйирот дар ҳолати шахс ё маҳсулотест, ки аз фаъолияти воҳиди дигари хоҷагӣ бо розигии пешакии яқум бармеояд. Намудҳои хизматрасонӣ хеле гуногунанд ва байёну имкониятҳои истифодаи онҳо низ дар бонку ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ гуногун мебошад»[107]. Вобаста ба ҷанбаҳои назариявии масъалаи мазкур дар сатҳи тафсири хизматрасонӣ ҷанбаи умумӣ дошта, ин масъала аз ҳама инкишофёта дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ мебошад.

Ба андешаи Лаврушин А.О. «...хизматрасонии бонкӣ ин фаъолияти техникӣ, технологӣ, молиявӣ, зеҳнӣ ва касбии бонк мебошад, ки ба мизоҷон пешниҳод гардида, амалиёти бонкиро дастгирӣ ва оптимизатсия мекунад»[62]. Байёни нисбатан дигари ин масъаларо дар дигар маврид

Л.П.Кроливетской аз дигар нуқтаи назар мавриди таҳқиқ қарор додааст. Тибқи назарияи Л.П.Кроливетской хизматрасонии бонкӣ воситаи қонё гардонидани талаботи муштарӣён мебошад. «...хизматрасонии бонкӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти ҳар як бонк мебошад. Муассисаи бонкӣ барои ба даст овардани фоида бояд хизматрасониҳои ба муштарӣён заруриро ташкил намуда, тавассути он бо нархи муайян ба бозор ворид шаванд ва онро фурӯшад» [55]. Ин масъаларо ба таври алоҳида Исаков Н.Г. шарҳ додааст «...хизматрасонии бонкии чакана як амалиёти бонкие мебошад, ки ба қонё кардани ниёзҳои муштарӣ нигаронида шудааст»[99].

Дигар олимони бошанд, мувофиқи таҳқиқотҳои илмӣ худ “...ба амалиётҳои бонкӣ ҳама намуди фаъолияти бонкиро дохил намуда, хизматрасониҳои бонкиро бошад, ҳамчун як навъи фаъолияти бонкӣ меҳисобанд”[54]. Вобаста ба ин масъала, мо бар он назарем, ки хизматрасонӣ дар шароити имрӯза шакли тавсияёфтаи амалиёти бонкӣ мебошад, ки тавассути технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ иртиботӣ амалӣ карда мешаванд.

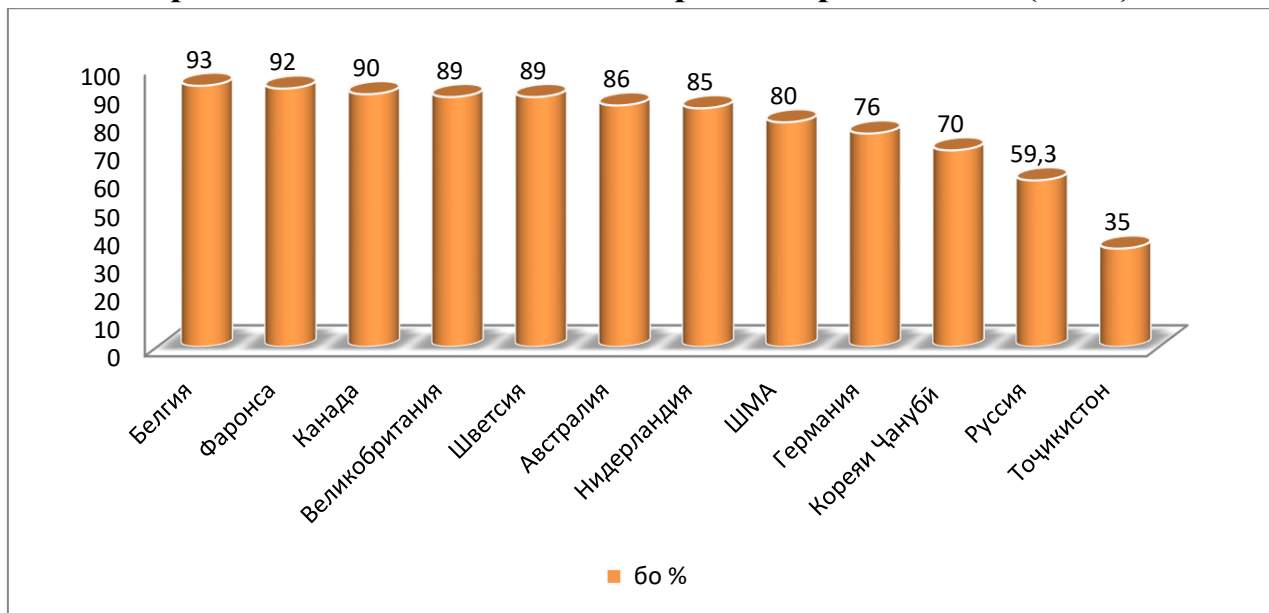
Таҳқиқотчи фаронсавӣ Ж.Матук “...хизматрасонии бонкиро ҳамчун воситаи қонёкунандаи талаботи молиявии мизочон бо назардошти имкониятҳои молиявии бонк шарҳ додааст”[93]. Ҳамчунин дар адаётҳои [119,127,130,131,133] вобаста ба баъзе паҳлуҳои мавзӯи таҳқиқшаванда монандиҳои масъалаи матраҳо во хурдан мумкин аст. Аз таҳқиқотҳо ва арзёбиҳои олимони соҳа ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар тамоми давлатҳои ҷаҳон қисми зиёд хизматрасониҳои бонкиро ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар асоси талаботҳои ягона, ки дар стратегияи даромади бонкҳо пешбинӣ шудаанд, ташкил медиҳад. Гузаштан аз низоми амалиётгузаронии қаблии фарсудашуда ба низомҳои нави хизматрасонӣ ва худхизматрасонии бонкӣ, асоси пешрафти фаъолияти бонкҳо ва рушди иқтисодиёти миллӣ мебошад.

Ҳамзамон бо ин, танҳо қайд кардан зарур аст, ки таҳаввулотҳои бозори пардохтҳои ғайринақдӣ шартҳои муҳими рушди солими иқтисоди муосир

мебошад.

Ҳамчуноне, ки гардиши хун дар организм барои инсоният муҳим ва зарурӣ мебошад, то ҳамон андоза дар шароити нави рушди иқтисодӣ пардохтҳои электронӣ ва низомҳои нави ҳисоббаробаркуниҳо барои пешрафти иқтисодиёт муҳим ва зарурӣ мебошанд. Гуфтан зарур аст, ки дар ин масъала ҳастанд кишварҳое, ки муваффақияти беназир доранд ва онро мо дар низоми бонкии худ вобаста ба дастовардҳо ва имкониятҳои маҷудаи миллии худ ба таври алоҳида истифода менамоем. Вобаста ба ин, рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳиссаи ҳисоббаробаркунҳои ғайринақдӣ дар як қатор давлатҳои гуногун мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Диаграммаи 1.1. Ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии пардохтҳои истеъмолии як қатор кишварҳои ҷаҳон (бо %)

Сарчашма: маълумотҳои электронии <https://habr.com.ru> сохта шудааст.

Тибқи маълумотҳои мавҷуда аксар давлатҳое, ки дар сатҳи иқтисодӣ мавқеи пешрафта доранд, дар соҳаи техника ва технологияҳои мусоир низ муваффақ мебошанд ва истифодаи ин масъаларо асоси муваффақиятҳои худ медонанд.

Яке аз маъмултарин хизматрасонии сатҳи бонкӣ дар шароити имрӯза амалиёти ҳисоббаробаркунӣ ва пардохтӣ мебошад, ки дар шакл ва сатҳи

сифатан нав иҷро мегардад ва он боиси тағйиротҳои миқдорӣ ва сифатӣ дар самти муваффақиятҳои бонкӣ мегардад.

Вобаста ба диаграммаи маълумотҳои мазкур бояд қайд намуд, ки ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии пардохтҳои истеъмоли аз ҳама баланд дар “....Белгия 93%-ро ташкил медиҳад ва ин ҳисса дар Фаронса 92%, Канада 90%, Британияи кабир 89%, Шветсия 89%, Австралия 86%, Нидерландия 85%, ШМА 80%, Германия 76%, Кореяи Чанубӣ 70, Руссия 59,3 ва Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 35%-ро ташкил медиҳад. Гуфтан зарур аст, ки барои расидан ба ин нишондиҳандаҳо кишварҳои алоҳида як қатор чораҳои заруриро пеш гирифтаанд. Даллати Белгия дар сатҳи пардохтҳои ғайринақдӣ ба яке аз мамлакатҳои пешрафта табдил ёфтааст. Дар ин давлат баланд бардоштани самаранокии низомҳои гуногуни пардохт яке аз самтҳои афзалиятноки ҳукумати Белгия мебошад. Аксари аҳолии кишвар шаҳрнишинанд ва дастрасии осон ба хизматрасониҳои пардохтӣ, инфрасохтори муосири пардохт ва технологияҳои наватаринро доро мебошад. Аммо, ин ягона роҳи ҳалли инқилобии пардохт дар ин кишвар нест. Ба наздикӣ Белгия системаи нави пардохти мобилиро ба кор бурд, ки ба шахс имкон медиҳад бо истифода аз рамзҳои QR барои харид пардохт кунад. Барномае, ки барои идоракунии ҳамёни нав сохта шудааст, Sixdots номида мешавад. Ҳамёни мобилӣ барои кор бо системаҳои оператсионии Android ва iOS тарҳрезӣ шудааст ва ин барномаҳо боиси он мегарданд, ки ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии пардохтҳои истеъмоли 93%-ро ташкил намояд. Дар ин кишвар 13 феввали соли 2014 Visa Europe ва оператори телекоммуникатсионии фаронсавии Orange дар бораи ба кор андохтани низоми пардохти бетарафи Orange Cash дар Страсбург ва Кан эълон карда буд. Ин ду шаҳр аз рӯи шумораи корбарони пардохтҳои бидуни тамос дар Фаронса мавқеи пешсафро ишғол мекунанд. Orange аввалин оператори мобилии фаронсавӣ шуд, ки ба муштариёни худ низоми пардохти бидуни тамос пешниҳод кард. Канада бошад, сатҳи баланди рушди низоми пардохтро аз ҳисоби сатҳи баланди фарогирии молиявӣ нишон медиҳад (96%

канадагӣҳои аз 15 сола калонтар суратҳисоби бонкӣ доранд) ва барномаи ҳукуматӣ ба беҳсозии низоми пардохти милли нигаронида шудааст. Ташаббусҳои муваффақ дар соҳаи пардохтҳои ғайринакдӣ, инчунин, қорӣ намудани саривақтии дастгоҳҳои POS ва паҳнкунии босуръати қортҳои MasterCard ва PayPass мебошанд, ки ба таҳияи қарорҳои нави пардохт бо дастгирии NFC тақдир бахшид. 78,1% нуқтаҳои савдои Канада бо терминалҳои POS мучаххаз шудаанд, ки ба ҳисоби миёна як мағозаи Канада 2,13 дастгоҳи POS дорад. Ҳаҷми бозори мобилии POS-терминалҳо ва дастгоҳҳое, ки барои қабули пардохтҳои бидуни тамос пешбинӣ шудаанд, ҳамасола мутаносибан аз 9,2% то 16,4% меафзояд”[31].

Вобаста ба маълумотҳои мазкур дар самти муваффақиятҳои низоми мукаммали пешрафтаи хизматрасониҳои бонкӣ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар ҷунин кишварҳои пешрафта қариб 90% маҷмӯи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринакдиро дар маҷмӯи умумии ҳисоббаробаркуниҳо, пардохтҳо ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринакдӣ ташкил медиҳанд. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки боқимонда ҳисоббаробаркуниҳоро танҳо ҳамон ҳисоббаробаркуниҳое ташкилил медиҳанд, ки молҳои серистеъмол (қой, намак, гугирд ва ғ) буда дар сурати истифодаи пардохтҳои электронӣ арзиши аслии онҳо вобаста ба онҳо, ки бонкҳо аз ин қори худ ҳақи хизмат мегиранд, зиёд мегардад. Бино бар ин қисми қами ҳисоббаробаркуниҳоро ҳисоббаробаркунии накдӣ ташкил медиҳад. Вобаста ба ин тбқи маълумотҳои мавҷуда дар Британияи Қабир пули накд, одатан, барои молҳои хурди қакана истифода мешавад, аммо аксар вақт ҳатто харидҳои қочизро низ бо истифода аз барномаи PayPass пардохт қардан мумкин аст. Ҳоло дар кишвар қойҳое қам мондаанд, ки барои пардохт танҳо пули накд қабул қарда мешавад. Хотирнишон намудан мумкин аст, ки барои тақвияти доимии низоми пардохтҳои электронӣ дар Британияи Қабир 1,326,333 POS-терминалҳо ба аҳолии он кишвар хизмат мерасонанд, ки қиссаи дастгоҳҳои POS-и мобилӣ ва бе тамос дар шумораи умумии POS - терминалҳо ҳамасола ба андозаи 14,3% ва 26,7% зиёд мегарданд. Вобаста ба

ин қайд намудан муҳим аст, ки дар ҳамон сатҳ аз се ду ҳисса, яъне, 66%-и бритониёиҳо аз пардохтҳои мобилӣ огоҳанд ва беш аз нисфи дигари онҳо 52% бо системаи Раум шиносанд.

Дар таҷрибаи давлатҳои пешрафта истифодаи пули нақд ҳангоми харид ва фурӯш мушкilotи асосие мебошад, ки бар муқобили он ин давлатҳо ҳамеша омилҳои ҷойивазкунандаро ҷустуҷӯ намуда, ба ҷои он роҳҳои самараноки пардохтҳои электрониро истифода менамоянд. Барои пиёда сохтани ин мушкilot, яъне, Шветсия муддати тӯлонӣ аст, ки барои коҳиш додани истифодаи пули нақд кӯшиш намуда ҳукумат талош меварзад, ки пардохтҳои электрониро истифода намояд. Тибқи маълумотҳо дар Шветсия ҳаҷми пардохтҳои бидуни тамос маҷмуан 9,5 миллиард евро ро ташкил дода операторҳои пешрафтаи мобилии Шветсия - Telia, Tele2, Telenor ва Three ҳадамоти пардохти мобилии WyWallet -ро ба кор андохтанд, ки аллакай 97% шведҳо, ки дорои NFC- телефонҳои мобилии ғайри мебошанд, аз он истифода мекунанд.

Дар дигар маврид таҷрибаи Австралиягӣҳо ба он нигаронида шудааст, ки онҳо бештар усулҳои пардохти бидуни тамосро интихоб мекунанд. Асосан дар ин маврид шаҳрвандон ва субъектҳои иқтисодӣ, фурӯшандагон ва дигар сохторҳои зарурии ин кишвар ба пардохтҳои электронӣ, таҷҳизонидани макон ва ҷойи кории худ бо терминалҳои пардохтӣ таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд.

Дар тақвияти ин масъала, Кен Чено директори ширкати American Express гуфт, ки аз гум шудани қортҳои пластикӣ ҳамчун як навъи абзори пардохт наметарсад. Гузашта аз ин, Чено имкони дар солҳои наздик беобрӯ шудани банкҳоро низ истисно намекунад. Ҳамин тавр, рушди низоми пардохтҳои электронӣ ва тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар дигар давлатҳои дар ин самт муваффақ тавассути замимабарномаҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ҳозиразамони электронӣ амалӣ мегарданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар қатори беҳтарин кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон солҳои охир ба масъалаи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода, дар тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои

ғайринақдӣ диққати махсус медиҳад. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ муваффақиятҳои ҳар як бонки тичоратӣ аз бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳиссаи онҳо бо маҳсулотҳои нави бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Рушди бомароми низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар солҳои охир натавонанд ҳадафи асосии низоми бонкӣ, балки он ҳадафи ҳукумати кишвар мебошад.

Аз таҷрибаи муваффақи давлатҳои пешрафта пай бурдан мумкин аст, ки дар рушди муносибатҳои пулӣ асоси муваффақиятҳо тавассути низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ин аз он ғувоҳӣ медиҳад, ки гузаштан ба низоми хизматрасониҳои қомилан бе пули нақд яке аз роҳҳои асосӣ ва самарасозии тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мебошад. Вобаста ба ин Ҳолиқзода Ҳ.А. дуруст иброз доштааст, ки “... қоҳиши таъсири омилҳои инсонӣ нақши бениҳоят муҳим дорад, ҳамчунин, ба баланд бардоштани мавқеи кишвар дар раддабандиҳои байналмилалӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат менамояд”[123]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ афзалияти бештарро замимабарномаҳои мобилӣ, қортҳои пардохтӣ, ҳамёнҳои электронӣ, банкоматҳо ва POS-терминалҳо доро мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи қортҳои пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 5,9 млн. адад ё 41,6% нисбат ба соли 2022 афзоиш ёфта, шумораи ҳамёнҳои электронӣ 7,5 млн. адад ё 52,6%, амалиёти пардохти ғайринақдӣ 832,6 млн. сомонӣ ё 17,6% афзоиш ёфтаанд, ки ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро дар маҷмӯи умумии ҳисоббаробаркуниҳо баланд мегардонад.

Барои ба муваффақиятҳо даст ёфтани низоми бонкӣ онҳо ба таври баробар ба тамоми самту соҳаҳои муҳими давлат тавачҷуҳ зоҳир намуда дастгирии пайвастаи ин соҳаҳо афзалияти асосии худ қарор дода ба натиҷаҳои ҷашмрас ноил гарданд. Илова бар ин зиёд намудани сатҳи сифати хизматрасониҳо ба соҳаи саноат ва кишоварзӣ омили асосии муваффақиятҳои

худ қарор дода ба натиҷаҳои назаррас ноил гарданд. Зеро таҷрибаи мувафқи давлатҳои хориҷӣ низ маҳз дар ҳамин соҳаҳои номбаргардида ифода ёфтааст.

Дар ин кишварҳо масъалаи ҷамъоварии сармоя ва бо ҳамин роҳ баланд бардоштани иқтисодии молиявии давлатҳои ғарб ҷиҳати рафъи ин мушкилот кофӣ нестанд. Ба андешаи коршиносони ғарбӣ “...ҳалли онҳо афзоиши солони пасандозҳоро то ба 9% талаб мекунад. Бо дарназардошти он, ки синну соли аҳоли дар Аврупо ба таври назаррас тағйир меёбад (масалан, дар Олмон ҳиссаи шахсони аз 60-сола боло афзоиш ёфта, то соли 2030 - 73% аҳолии синну соли қобили меҳнато ташкил хоҳад дод) хароҷот барои нигоҳдории онҳо афзоиш ёфта, мутаносибан тағйирёбии вазъи молиявии онҳо аз тарафи бонкҳо пешбинӣ гардидааст. Маҳз аз ҳамин хотир, ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ бо истифода аз василаҳои гуногуни телекоммуникатсионӣ диққати махсус дода мешавад”[114].

Тибқи андешаҳои Х.Д.Шулзе-Киммле - директори рушди Deutsche Bank оид ба таҳқиқоти бозор дар Олмон, “...талабот ба хизматрасониҳои муносири бонкӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ торафт меафзояд. Талаботи муштариён ба хизматрасонии гуногуни машваратӣ оид ба идоракунии дороиҳо, суғурта, қонунигардонии меросҳо низ зиёд мешавад. Ҷарайёнҳои раванди ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилоҳои қарзии ғайрибонкӣ ба низоми хизматрасониҳои виртуалӣ гузаранд ва ин имкон фароҳам созад, ки тамоми мушкилотҳои бозори бонкӣ вобаста ба дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳо ҳалу ҷасл карда шаванд”[140]. Сатҳи идорашавандагии масъаларо дигар олимони Рид Э ва Роуз П.С. низ таҳқиқ намудаанд [78.79].

Вобаста ба натиҷаҳои бадастовардаи мо дар самти таҳқиқи бартариятҳои низоми инноватсионӣ дар аксар кишварҳои мувафқ ва истифодаи он дар Тоҷикистон, гуфтан муҳим аст, ки дар доираи имконият истифодаи воситаҳо ва дастгоҳҳои ҳосияти инноватсионии пардохтидошта чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон аз истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ва таъя ба меъёрҳои он зарур аст,

ки ба дигар самтҳои муҳити инноватсионӣ таъя намояд. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки вобаста ба зарурият ва дигар талаботу имкониятҳои мавҷуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки, бо мурури замон, натавона вобаста ба имконияту иқтидор на аз амалкардҳои таҷрибаи муваффақи хориҷӣ, балки аз воситаҳо ва барномаҳои дорои хусусияти инноватсионидошта васеъ истифода намоем. Зеро барои истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар муҳити васеи инноватсионӣ мо чунин имкониятҳоро надорем. Барои ин беҳтар аст, ки, бо мурури замон, тавона воситаҳое, ки хосияти инноватсионӣ доранд аз онҳо ба таври васеъ истифода намоем.

Дар асоси натиҷаҳои аён бадастовардаи илмӣ дар самти муваффақомез будани амалиётҳои электронии пардохтӣ ва дар муҳити инноватсионӣ амал намудан, ба таҷрибаи муваффақонаи хориҷӣ дар самти хизматрасониҳои муосир ва пешрафтаи бонкӣ таъия намудан махсусан дар шароити имрӯзаи кишвари мо муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди хизматрасонҳои бонкӣ андешидани ҷораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Таъияи стратегия мувофиқ ба имкониятҳои Тоҷикистон вобаста ба татбиқи истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар самти рушди шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ боназардошти истифодаи онҳо дар дохили кишвар;

2. Фароҳам овардани шароит ҷиҳати тақвияти рақобати байнибонкӣ ва бо ин роҳ ташаккули хизматрасониҳои нави виртуалӣ ва марҳала ба марҳала ворид кардани техникаву технологияҳои пешқадами хориҷӣ, ки ба шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ мебошанд;

3. Тавассути заминаҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунандаи Тоҷикистон ба таври таҷрибавӣ ва саривақ гузариш ба он ҷорӣ намудани маҳдудиятҳои нақдӣ ва дигар дастгоҳҳое, ки ба ин масъала мусоидат менамоянд;

4. Тақвияти рушди робитаҳои байнисоҳавӣ ва байнифардӣ бо роҳи ҷалби тавачҷуҳи мизочон оид ба ташкили муҳити тавлиди шаклҳои нави

хизматрасониҳои бонкӣ барои истифодаи босамари худ дар фаъолияти хоҷагидорӣ ё ягон масъалаи дигар;

5. Таъмини эътимоди истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳолатҳои зарурӣ бо роҳи фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ дар тамоми минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

БОБИ 2

ТАҲЛИЛИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР

2.1. Таҳлили вазъ ва натиҷабахшии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пешрафти тамоми соҳаҳои муҳими иқтисодиро дар шароити равандҳои тезутунди ҷаҳонишавӣ бидуни техникаву технологияи муосир тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Бо шарофати соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он низоми мустақили пешбурди фаъолиятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсатӣ асоси воқеии худро пайдо намуд, ба рушди иқтисодиёти миллӣ, ташкили низоми муаммалӣ бонкӣ, пешрафтҳо дар заминаи техникаву технологияи муосир як такони тозаӣ ба рушд нигаронидашуда бахшид. Новобаста аз он, ки рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамқадами истиклолият мебошад, бо тағйиротҳои рушди ба оянда нигаронидашуда пеш меравад. Марҳалаҳои рушди бозори бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз як қатор талошҳои роҳбарияти олии кишвар дар заминаи қабули як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ тамоюли болоравирро касб намуда, марҳала ба марҳала бозори хизматрасониҳои худро васеъ намуд. Ёдовар шудан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи гузариш ба низомҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ қарор дошта, ба ин роҳ кӯшиш менамояд ба суботи иқтисодии ҷомеа ва беҳтаргардии сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намояд.

Тибқи сарчашмаҳо ва таҷрибаи воқеии кишвар мусаллам аст, ки низоми муосир ва пешрафтаи бонкии кишвар дар заминаи низоми бонкии замони ИҚШС баъд аз ислоҳоти соҳои 1987 ташкил ёфта имрӯз ба як низоми пешрафта ва рақобатпазир мубадал гаардидааст. Илова бар ин, дар таҳким ва ташкили низоми босубот ва комилан пешрафтаи бонкию қарзӣ, масъалаи такмили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ ва ҳамзамон ба муомилот

баровардани пули миллӣ, баҳри таъмини суботи босамарини низоми пулию қарзии кишвар ба таври таъҷилӣ дар сатҳи Тоҷикистон ташкили сиёсати муқаммалӣ пулию қарзӣ, ба роҳ мондани ҳисоббаробариҳои муқтадари бозорӣ шартҳои асосӣ, ки инҳо бояд дар низоми бонкӣ ҳар як давлат мавҷуд бошанд. Вобаста ба шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ як шакли ташаккули муносибатҳо дар равиши истифодаи хизматрасонӣ, робитаи байни субъектҳои хоҷагидорӣ алоҳида мебошад.

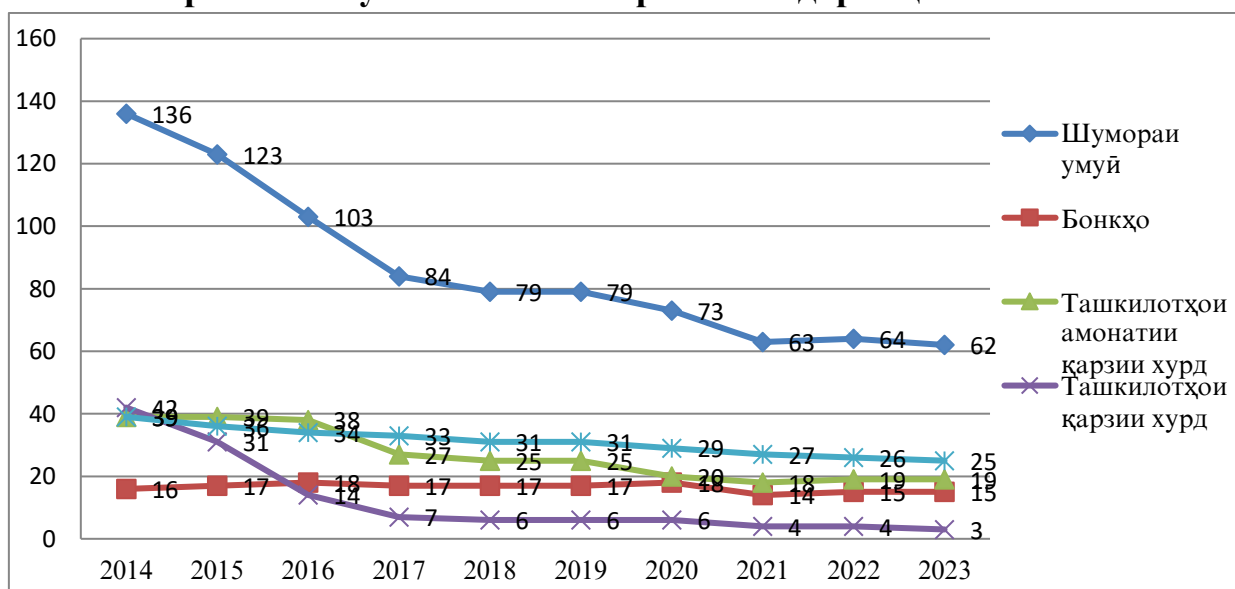
Таъмини рушди унсурҳои муносибатҳои бозорӣ дар муҳити бонкӣ мафҳуми истеҳсолкунандаи хизматрасонии бонкӣ ва истеъмолкунандаи онҳо пайдо шуд. Ба андешаи мо, хизматрасонии бонкӣ метавон ҳамчун ҳодиса (ё маҷмӯи ҳолатҳои), ки ба анҷом додани амалиёти гуногуни бонкӣ, расонидани хизматҳои иттилоотӣ машваратӣ, дорони арзиши муайян ва маъноӣ пурраи муқарраршудаи нигаронида шудааст, тавсиф кардан мумкин аст.

“...Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ҷиҳати баромадан ба фазои қушодӣ муносибатҳои бонкӣ дар дохил ва берун аз кишвар, ҳамчунин қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзунӣ ҳама ба шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ ба фановариҳои замони муосир таҷриба намудааст”[97]. Таъсири равишҳои ҷаҳонишавӣ ба сатҳи рушди низоми бонкӣ ва иқтисодӣ ҳар як давлати алоҳида, ки дар заминаи норасоии захираҳои пулӣ, паст гардидани сатҳи пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ, болоравии сатҳи нархҳо, аз бай рафтани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ ва як қатор масъалаҳои дигар ба он водор месозад, ки дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ислоҳоти пешгирикунанда ташаккул ёфта, махсусан, институтҳои бонкӣ дар Тоҷикистон низоми нави хизматрасониҳои маҷозӣ ва пурра ба низоми ҳисоббаробаркунӣ бидуни пули нақд гузаранд. Особпазир буда баъзе аз бонку ташкилотҳои қарзӣ боиси он мегардад, ки дар сатҳи низоми бонкӣ шубҳа ба вуҷуд омада шаклҳои дигари хавф ба вуҷуд оянд. Ба ҳамин мақсад истифодаи васеи ҳисоббаробаркунӣ ғайринақдӣ ва

гузаштан ба шаклҳои нави хизматрасонӣ роҳи ягонаи баромадан аз чунин вазъ мебошад.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 - баъди бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ собит намуд, ки тақвияти сусти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, рушди номуносаби бозори хизматрасониҳои виртуалии банкӣ ва ишғоли бетаамули бозори қортҳои банкӣ бидуни дар назар гирифтани талаботҳои аҳоли ба пули нақд нишон дод, ки сатҳи осебпазирии низоми банкӣ дар ин ҳолат зиёд мегардад. Вобаста ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт ва оғаҳои комили аҳоли аз бартариятҳои муносири хизматрасониҳои банкӣ, заруриятро ба вуҷуд меоварад, ки шумораи банку ташкилотҳои қарзии низомсоз ва пуриқтидор дар иқтисодиёт зиёд гардида эътимоди аҳолиро ба низоми банкӣ афзоиш диҳад. Зеро то кадом андозае, ки банкҳои пуриқтидор ва рақобатпазир дар иқтисодиёт зиёд гарданд то ҳамон андоза манфиатҳои иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ҳифз мегарданд. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки суръати рушди низоми банкӣ бинобар сабаби сатҳи пасти бозори хизматрасонӣ тамоюли манфиро касб намуд (диаграммаи 2.1).

Диаграммаи 2.1. Динамикаи тағйирёбии таркиби низоми банкӣ дар шароити номувозинатии бозори банкӣ дар соҳои 2014-2023

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили банкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12. [20,21,22,23,24,25,26,27,28,29].

Маълуман дар низоми имрӯзаи бонкӣ ҳамчун анъанад дар сурати зиёд гардидани бонкҳои низомсоз ва рақобатпазир, сифати хизматрасониҳо бехтар гардида пешниҳоди онҳо низ ба мизочон соддатар мегардад. Лекин иброз доштан зарур аст, ки дар ин самт ба таври доимӣ корбарӣ намудан шартӣ зарурӣ мебошад. Суръати пасти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва заиф будани инфрасохтори зарурии воситаҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар як давраи кӯтоҳ боиси он гардид, ки як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ сатҳи пардохтпазирии худро аз даст дода, дар натиҷа, барҳам хурданд. Таҳлили тамоюли бемайлони коҳиш ёфтани шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзиро нишон дода, ҳамзамон бо ин эътимоди мизочонро низ ба бунбасти эътимод водор намуд.

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи мазкур бар меояд, ки дар як муддати кӯтоҳ аз ҳама бештар сатҳи осебпазирӣ дар бозори бонкӣ дар сатҳи ташкилотҳои қарзӣ ба назар мерасад. Аз маълумотҳои диаграммаи мазкур дида мешавад, ки шумораи ташкилотҳои қарзии хурд соли 2014 мутаносибан 42 ададро ташкил намуд бошад, ин нишондиҳанда соли 2023 дар ҳадди 3 расида ё кам гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2014 ба андозаи 92% коҳиш ёфтааст. Шумораи ташкилотҳои амонатии қарзии хурд дар соли 2014 39 адад ва дар соли 2023 19 ададро ташкил намуд, ки мутаносибан нисбат ба соли таҳлилшаванда 47% коҳиш ёфтааст. Фондҳои қарзии хурд бошад, дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 35% ва бонкҳои тичоратӣ бошанд 6% коҳиш ёфтаанд. Шумораи умумии бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бошад, ба истиснои 1 адад ташкилоти молиявии ғайрибонкӣ 54% коҳиш ёфтааст.

Сатҳи барҳамхурии бонк ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар солҳои 2015-2023 ба ҳисоби миёна 8,4%-ро ташкил медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки ташкили низоми муттамаркази бонкӣ аз ҳиссаи бештари бонкҳои устувор бо доштани инфрасохтори зарурӣ ва пешрафтаи хизматрасонӣ иборат буда, он як механизми иҷрокунанда ва зудамал бояд бошад. Вобаста ба мушоҳидаҳои ҳолати воқеӣ ва таҳлили нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ қайд кардан зарур

аст, ки сабабҳои зерини норасоӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ боиси аз байн рафтани як қатор бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ гардидаанд:

➤ Сатҳи пасти ояндабинӣ вобаста ба тағйиротҳои доимии иқтисодии муҳити дохилӣ ва берунӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи зарурӣ;

➤ Надоштани инфрасохтори зарурӣ оид ба тақвияти ҳиссаи хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкӣ, аз ҷумла, дар самти иҷрои амалиётҳои виртуалӣ;

➤ Кам будани ҳиссаи ҳиссбараобаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи умумии ҳиссбараобаркуниҳо ва пардохтҳо;

➤ Дар сатҳи нокифоя қарор доштани захираҳои пулии бонкҳо бо назардошти мувофиқ набудани воситаҳои худӣ ва ҷалбкардашудаи низоми бонкӣ;

➤ Дар сатҳи нокифоя қарор пардохтпазирии дар баъзе аз бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бидуни ба назар гирифтани талаботҳои нақдии мизоҷон ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми бонкӣ сатҳи пасти барҳамхурӣ дар бонкҳои тижоратӣ (6%) ба назар расида ин ба он вобаста аст, ки ҷои бонкҳои барҳамхурдаро бонкҳои дигари ташкилшуда гирифтаанд. Дар сатҳи маҷмӯии низоми бонкӣ вобаста ба барҳамхурии ҚСК “Агроинвестбонк”, ҚСК “Тоҷиксодиротбонк”, ҚСП “Фононбонк”, ҚСП “Тоҷпромбонк” ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, ин таносуб тибқи таҳлилҳо 50%-ро ташкил медиҳад ва ба андешаи мо сабаби асосии ин тамоюли манфӣ ва хатарафзо дер ворид шудан ба низоми муосири инноватсионии бонкӣ мебошад.

Набудани воситаҳои асосии хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар шароити зиёд будани талабот ба маблағҳои нақдӣ як қатор мушкилотҳоро метавонад ба миён оварад ва он дар рушди бомароми бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонад таъсири манфӣ расонад. Ба ин хотир фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ барои истифодаи хизматрасониҳои виртуалии бонкӣ

шарти зарурӣ буда, тақвияти он ҷиҳати таъмини суботи низоми бонкӣ шарти зарурӣ мебошад.

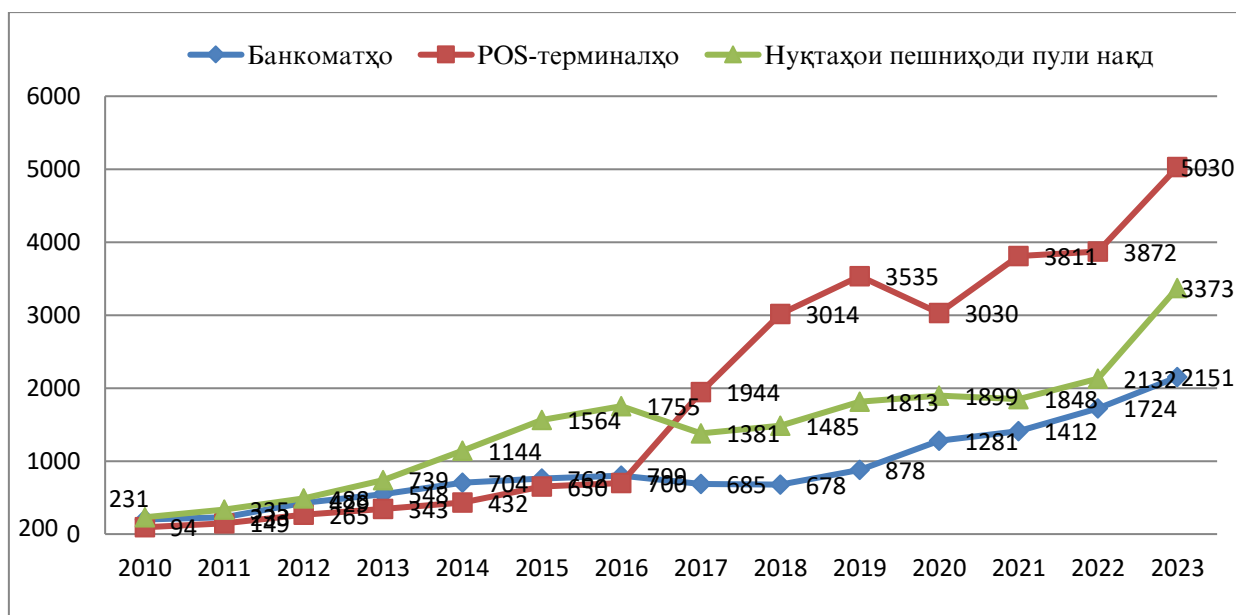
Сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки зарурият ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар он ҳолате имконпазир мегардад, ки инфрасохтори зарурӣ ба таври мутавозин дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ вобаста ба зичии аҳолии таъмин карда мешавад. Сатҳи пасти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар назди мизочон боиси аз байн рафтани эътимоди аҳолии ба низоми бонкӣ ва дигар масъалаҳои ба ин вобаста мебошад. Дар ҷаҳолияти доманадори бонкҳо яке аз амалиётҳои маъмул ва васеъ паҳншавандаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин амалиёти қарзӣ мебошад, ки муосиркунонии ин амалиёт тариқи ғайринақдӣ шарти зарурӣ мебошад. Илова бар ин дар муқоиса бо дигар амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ амалиёти қарзӣ аз ҳама амалиёти осебпазир ва дорои як қатор нозукиҳо мебошад. “...Ҷоизаи хизматрасониҳои қарзии бонкӣ тибқи талаботи аҳолии ба молу хизматрасониҳо вобастагӣ дорад, ё ин ки ҷоизаи қарз барои соҳаи кишоварзӣ ба нархи молу маҳсулоти хоҷагии қишлоқ бевосита таъсир мерасонад”[124].

Ҷузъиёти ба низоми нави рақамикунории бахшҳои иқтисодӣ дар шароити имрӯза талаб менамояд, ки сатҳи дастрасии аҳолии ба онҳо ва шароит барои амалиётҳои виртуалӣ бидуни маблағ дар заминаи мусоиди техникаю технологӣ дар тамоми минтақаҳо фароҳам бошад, то ба густариши доманаи амалиётҳои электронӣ ва дастрасии соддаи мизочон ба онҳо дар сатҳи зарурӣ таъмин карда шавад.

Қорбани дар самти талаботи мизочон ба хизматрасониҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои асосиест, ки дар доираи он бонку ташкилотҳои қарзӣ бояд пайваста дар дарёфти роҳҳои нав ва имконпазирӣ пешниҳоди хизматрасониҳои муосирӣ бонкӣ бошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки инфрасохтори асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ гарчанде тамоюли болоравӣ дорад, лекин дар муқоиса бо рақамикунории иқтисодиёт ба талаботҳои пурраи аҳолии ба хизматрасониҳо қаноатмандкунанда нест. (диаграммаи 2.2).

Диаграммаи 2.2. Тамоюли рушди инфрасохтори зарурии хизматрасониҳои пулии банк дар солҳои 2010-2023

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили банкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12.

Ибраз доштан зарур аст, ки мушкилотҳои мавҷудай низоми банкӣ дар замони соҳибистиклолӣ бори дигар собит намуд, ки дар сурати баланд шудани талабот ба пули нақд банкҳо дар як давраи муайян талаботи мизоҷонро пурра қонеъ карда наметавонанд.

Истифодаи қортҳои банкиро дар шароити имрӯза бидуни воситаҳои банкоматҳо, нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва постерминалҳо дар шароити кам будани замиабарномаҳо тасаввур кардан мушкил аст. Аҳамияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои банкӣ бидуни истифодаи пулҳои нақд ё воситаҳои истифодаи ин аз инфрасохтори рақамӣ бо хотираҳои хушманд вобаста мебошад, ки ҳиссаи он бо зарурият ва талаботҳои иқтисодӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.

Аз таҳлилҳои маълумотҳои мавҷуда бар меояд, ки агар шумораи банкоматҳо ҳамчун воситаи худкори хизматрасонӣ дар соли 2010 200 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳандаҳо дар ҳамоҳангии ба маълумотҳои соли 2023 ба 2151 адад баробар гардидааст, ки мутаносибан ба муқоисаи соли таҳлилшаванда 1951 адад ё 9,7 маротиба афзоиш ёфтааст, ки

ин ба беҳтар гардидани сифати хизматрасонӣ ба аҳоли мусоидат менамояд. Дар баробари банкоматҳо ҳамчун воситаҳои ёрирасони иловагии пардохтӣ POS-терминалҳо низ нақши зарурӣ дошта, шумораи онҳо агар дар соли 2010 94 ададро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 5030 адад расидааст, ки дар муқоиса ба соли 2010 4936 адад афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта, шумораи онҳо агар дар соли 2010 231 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда ба 3373 дар соли 2023 баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 3142 адад афзоиш ёфтааст.

Қайд кардан зарур аст, ки дар баробари тақвияти воситаҳои ҳозиразамони хизматрасонии бонкӣ масъалаи асосии рушди намудҳои нави хизматрасониҳои бонкии қомилан барои аҳоли мувофиқ, метавон дар ҳолатҳои зарурӣ ва хатарнок амнияти амалиётҳои электрониро дар сатҳи зарурӣ ва назаррас таъмин намуда, ҳамчун ҳадафи асосӣ қарор дод. Илова бар гуфтаҳои боло, бо зиёд инкишоф ёфтани зехни сунъӣ ва дастгоҳҳои ҳушманд тақвияти анҷоми амалиётҳо ба воситаи дастгоҳҳои электронӣ дар шакли истифодаи изи ангуштон, симо ва чашм ба роҳ монда, ин иқдом бояд дар қоркардҳои доимӣ мавриди истифода қарор дода шавад.

Дар сатҳи зарурӣ ҷорӣ намудани дастгоҳҳои ҳушманд ва дорои зехни сунъӣ барои истифодабарандагони доираи васеи хизматрасониҳо ва ҳуди бонкҳои тиҷоратӣ имкониятҳои зерин ба даст оварда мешаванд:

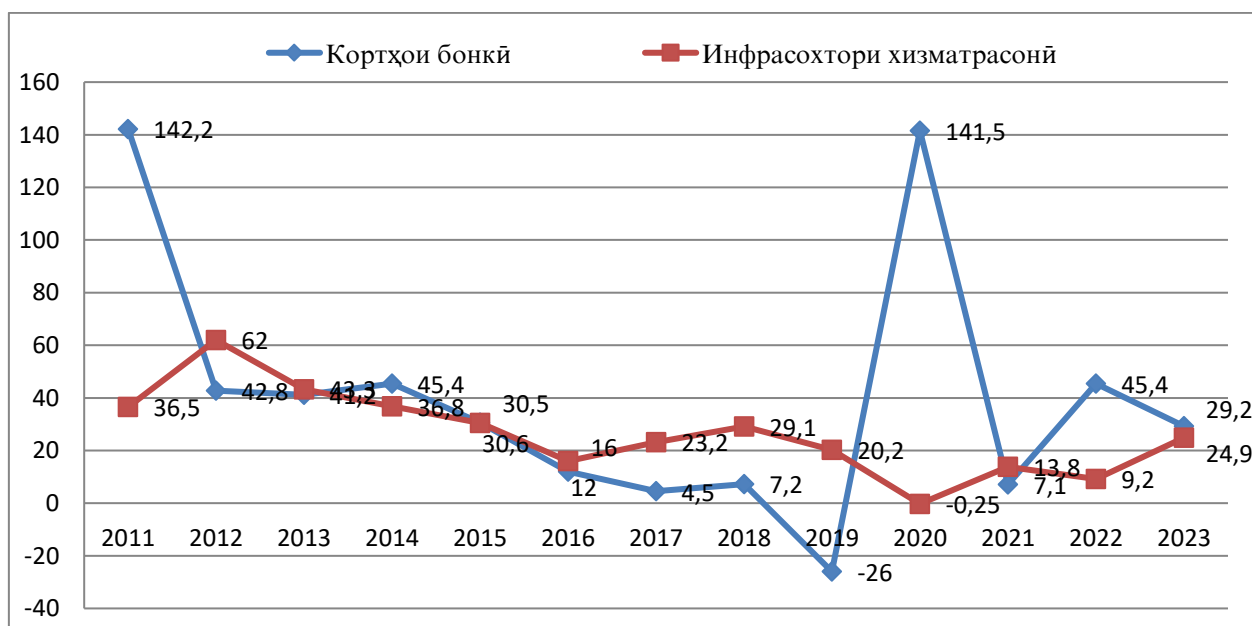
1. Дар сатҳи зарурӣ таъмин намудани амнияти молиявӣ иҷтимоии истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ;
2. Бамаротиб кам кардани хароҷотҳои бонкӣ ва хароҷотҳои истифодабарандагони хизматрасониҳои электронӣ;
3. Таъмини эътимоди аҳоли ба бонку ташкилотҳои қарзии ба мизочон хизматрасонанда ва ғ.

Илова бар афзалиятҳои дар боло зикргардида, айни замон дар сатҳи низоми бонкии Тоҷикистон метавонанд мушкилотҳои зерин ҷой дошта бошанд:

- набудани дастгоҳҳои ҳозиразамони технологӣ, ки амалиётҳоро ба воситаи изу дигар воситаҳои ба ин баробар таъмин карда тавонанд;
- кам додани аҳамият ба чунин амалиётҳо;
- гарон будани дастгоҳҳои электронӣ барои истифодаи амалиётҳои зикршуда ва ғ.

Мувофиқан дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ чи қадаре, ки бо талаботи замон дорандагони шумораи кортҳои бонкӣ фазоиш ёбад, то ҳамон андоза боку ташкилотҳои қарзии ба онҳо хизматрасонро зарур аст, ки инфрасохтори хизматрасонии худро беҳтару зиёдтар гардонанд. Зеро аз таҷриба маълум гардид, ки ҳангоми афзоиши шумораи кортҳои бонкӣ агар банкомату POS-терминалҳо ба қадри кофӣ дар минтақа ва шаҳру ноҳияҳо таъмин набошад, ин масъала боиси пайдоиши як қатор хавфу хатарҳои иловагӣ мегардад. Бо ин мақсад ҳамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол масъалаи воситаҳои асосии хизматрасонӣ ба мизочон дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар дар сатҳи зарурӣ таъмин намебошад. (диаграммаи 2.3)

Диаграммаи 2.3. Таносуби афзоиши шумораи кортҳои бонкӣ ва инфрасохтори зарурии истифодаи кортҳои бонкӣ дар соли 2010-2023 (бо%)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12.

Васеъ шудани доираи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар институтҳои молиявӣ ба ин баробар тақозо менамояд, ки усулҳои субъективӣ фаъолияти худро маҳдуд ва усулҳои объективӣ фаъолияти бонкро, ки як қисми асосии онро техникаву технологияҳои муосир ташкил медиҳанд, амал намоянд. Тибқи ағниятҳо мақсади асосии ба низоми инноватсионӣ-электронӣ гузаштани бонкҳо, содда намудани низоми назоратӣ ва гирифтани фоида бо истифода аз амалиёту хизматрасониҳои самаранок мебошад. Гузаштан ба нзомҳои нави самарнок ва дар муҳити рақобат фаъолият кардани бонкҳо, таваҷҷуҳи худро ба масъалаҳои зерин равона месозанд:

“... Якум, истифодаи дурусти хизматрасониҳо имкон медиҳад, ки ба мизочон сатҳи комилан нави хизматрасониҳо пешниҳод карда шавад; Дуюм, афзоиши босуръати сегментҳои чакана ва кооперативӣ эҷоди механизмҳои дастрас ва муассири ҳамкориҳои байни бонк ва истеъмолкунандагонро талаб мекунад. Барои муштарӣ ин маънои ҳадди аксар роҳат ва ҳадди ақали хароҷотро аз ҷиҳати вақт ва фоида дорад”[113]. Аммо гирифтани ҳиссаи бештари бозор ва сатҳи пасти хизматрасонӣ боиси дар оянда ба низоми бонкӣ таъсири манфӣ расониданро доро мебошад. Таҳлили диаграмма нишон медиҳад, ки баъди оғози бӯҳрони молиявӣ ҷаҳонӣ дар соли 2008 зарурият ба низоми хизматрасониҳои виртуалӣ ва амалиётҳои бидуни маблағ аҳамияти бештарро пайдо кард. Тибқи ин талабот ва паст кардани таъсири шиддати дигар омилҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ новобаста аз нобаробар рушд кардани истифодаи қортҳои бонкӣ ва инфрасохтори истифодаи қортҳои бонкӣ вусъати дигар гирифт.

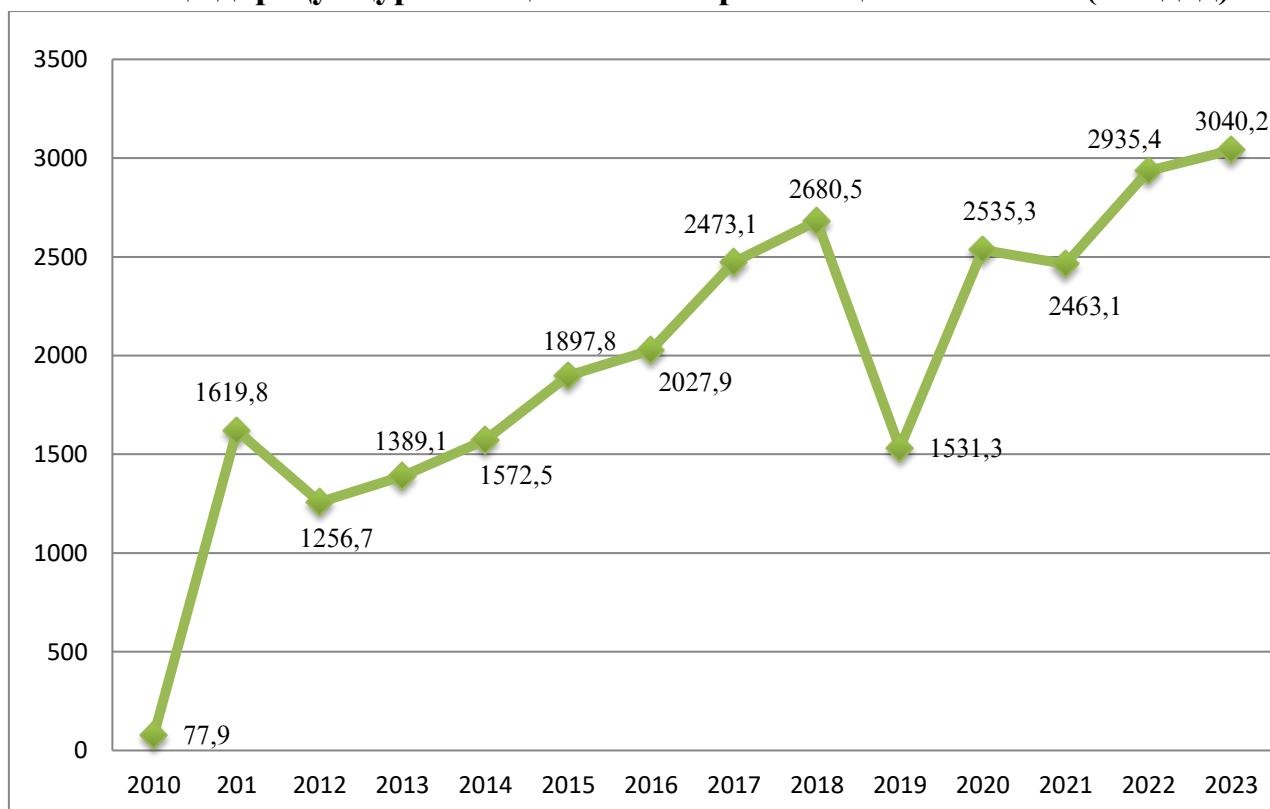
Новобаста аз он, ки дар шароити имрӯза қортҳои бонкӣ бамаротиб афзоиш меёбанд ин дар муқоиса ба соли 2011, ки он мутаносибан 36,5% - и рушдро дар муқоиса ба соли 2010 ташкил менамуд, ин нишондиҳанда дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 24,9%-ро ташкил медиҳад ва ҳамасола тибқи

талошҳои пайвастаи роҳбарияти олии кишвар ва институтҳои молиявии дахлдор, тақвият дода мешавад.

Ҳамчунин, дар доираи таҳлили амиқ ва муқоисаи масъала як қатор тағйирёбихоро низ дидан мумкин аст ва аз рӯи натиҷаи онҳо мавқеи амалкардҳои бонкро дигаргун намудан амри зарурист.

Вобаста ба ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қорғҳои бонкӣ дар соли 2010 агар 15585 адаро ташкил намуда бошад, шумораи мазкур дар соли 2023 6539,6 ҳазор ададро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2010 40,9 маротиба афзоиш ёфтаанд. Агарчанде, ки шумораи қорғҳои бонкӣ афзоиш ёфта бошанд ҳам, ҳамоно шумораи банкоматҳо ба талаботи мизочон ва қонё гардонидани талаботҳои нақдии онҳо қифоят намекунад. (нигар диаграммаи 2.4.)

Диаграммаи 2.4. Таносуби қорандағони қорғҳои бонкӣ ва банкоматҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2023 (бо адад)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021, №12, 2022, №12, 2023, №12.

Вобаста ба таҳлилҳои анҷомгардида ва ҳолати воқеии бозори хизматрасониҳои бонкӣ қайд кардан зарур аст, ки мувозинат байни талабот ва тақлифот аз ҳама масъалаи асосӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият маҳсуб ёфта, ба он аҳамияти аввалиндараҷа додан шартӣ зарурӣ мебошад. Зеро таҷрибаи бонкдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар нишон дод, ки дар сурати баланд шудани талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ, ки он дар заминаи техника ва технологияи муосир анҷом дода мешавад, ҳамчун амри воқеӣ маҳсуб ёфта, ба татбиқи он талош намудан шартӣ зарурӣ мебошад.

Норасоии банкоматҳо дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми баланд будани талабот ба пули нақд боиси коства гардидани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ мегардад, ки он дар ба миён омадани як қатор мушкилотҳои дигар аз ҳисоби қонун нагаштани талаботҳои саривақтии мизоҷон мусоидат менамояд. Аз таҳлили диаграммаи мазкур бар меояд, ки агар ба сари як банкомат дар соли 2010 77,9 дорандаи корти бонкӣ рост ояд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба сари ҳар банкомат 3040,2 адаро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2010 хеле нишондиҳандаи баланд мебошад.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки солҳои 2014-2017 дар тавраи душвортарини зарурият ба технологияҳои рақамии марбут ба низоми бонкӣ, як қатор бонкҳои низомсоз, ки зиёда аз 50% кортҳои бонкӣ дар ихтиёри онҳо буд, ҳамин нишондиҳанда дар соли 2015 2027,9, 2016 2473,1 ва дар соли 2017 2680,5 ададро ташкил медод, ки имконияти пурра фаро гирифтани талаботи аҳолиро надошт. Тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза натавон аз воситаҳои асосии истифодаи хизматрасониҳои виртуалӣ, ё бидуни маблағ вобастагӣ дорад, балки он аз воситаҳои ёрирасон ба монанди: телефонҳои мобилӣ ва дигар воситаҳои ба ин баробар ва як қатор замимабарномаҳо вобастагии зиёд дорад. Ҷиҳати рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва афзоиши сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ бояд масъалаҳои зерин аҳамияти асосӣ дошта бошанд:

1. Ба кадри зарурӣ истифода кардани таҷрибаи давлатҳои дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муваффақ, ки истифодаи онҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба имкониятҳои аҳоли имконпазир мебошад;

2. Бо роҳи ба даст овардани эътимоди аҳоли дар заминаи қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни ҷомеа ва бо мурури замон то ҳади 80-90% маҳдуд кардани талботҳои нақдии мизочон;

3. Соддаю дастрас гардонидани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ новобаста аз маконии ҷойгиршавӣ ва вақту соати корӣ;

4. Фароҳам овардани шароити мусоиди дастрасӣ ба воситаҳои ҳозиразамони хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳама минтақа ва маҳалаҳои кишвар ва ғ.

Дар шароити мурракаб ва печидани ҷаҳонишавӣ, ки як қатор паёмадҳои хатарафзоро ба миён овардааст, боис гардид, ки дар самти инноватсияи бонкӣ як таҳаввулоти бузург ва навро ба миён орад. Ва ба андешаи мо, ин масъала боиси навҳои нави хизматрасонии бонкӣ мегардад, ки асоситарини он аз инҳо иборат аст:

➤ Дар натиҷаи нокифоягии захираҳо ҳамвора мушкил гардидани сатҳи қонеъгардонии аҳоли ҳангоми ҷой доштани талабот ба маблағҳои нақдӣ дар шакли амонату пасандозҳои мӯҳлатнок ва бемӯҳлат;

➤ Дар дастҳои зарурӣ ва қобили эътимод содда гардонидани роҳҳои дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои дурдасти кишвар, ки филиал ва намояндагии бонкҳо ё дигар воситаҳои электронии пардохт дастрас нестанд;

➤ Бо пешравӣ ва имкониятҳои зиёди аҳоли зарурият пайдо гардидан ба амалиёт ва хизматрасониҳои муосири бонкӣ, ки дар заминаи техникаву технологияи муосир амалӣ мегарданд;

➤ ба таври содда дастрас будани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ба тамоми аҳоли, новобаста аз мавқеи ҷойгиршавӣ онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

“....Новобаста аз дастоварду пешравиҳои техникии низоми бонкӣ баъд аз таҷриба кардани рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо дастовардҳои муфиду чашмрас, ҳамчун анъанда хизматрасониҳои сифатан навро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод намуданд”[128]

Вобаста ба он, ки омӯзиши як қатор нишондиҳандаҳо мавҷудияти арзёбии амалиёт хизматрасониҳои бонкиро дар амалияи имрӯза мушкил мегардонад, моро зарур аст, ки як қатор фарқиятҳо ва меъёрҳое, ки дар сатҳи низоми бонкӣ ва амалияи онҳо ин масъалаҳоро аз ҳам ҷудо менамояд, таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоем.

Хосиятҳои баҳодиҳии заминаҳои мавҷуда ва имконпазири хизматрасониҳои бонкӣ аз он маҳсулотҳое, ки аз тарафи доираи васеи бонкҳо пешниҳод мегардад, иборат мебошад. Пешрафти фаъолияти бонкҳо аз маҳсулот, амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ оғоз гардида, татбиқи он дар дораи технологияҳои рақамӣ дар ҷомеа ё бозори бонкӣ имконпазир мегардад. Фароҳам овардани муҳити инноватсионӣ ва риояи меъёрҳои беҳатарии он дар шароити имрӯза вобаста ба натиҷаҳои бадастовардашуда дар сатҳи заруӣ бояд ба роҳ монда шуда, бонкҳо дар баробари стратегияи фаъолият ба таври заруӣ стратегияи инноватсиониро низ таҳия намоянд.

2.2. Инноватсияҳо дар низоми муносири хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза

Гузариш ба низомҳои нав ва печидани хоҷагидорӣ, ки саросар аз печидагиҳо ва равандҳои гуногуни техникӣ ва технологӣ иборат мебошад, бонкҳоро ба ҷараёнҳои пешрафтаи инноватсионӣ алоқаманд бо ҷараёнҳои электронӣ-пардохтӣ мувоҷеҳ месозад. Ин ба он асос меёбад, ки шаклҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ тавассути дастгоҳҳои ҳозиразмони ҳушманд ё дорои зеҳни сунъӣ амалӣ карда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми пардохтӣ яке аз сохторҳои марказӣ ва асосии раванди ҳисоббаробаркуниҳои

ғайринақдӣ буда, ҷарайёни ҳаракат ва гардиши воситаҳои пулиро тавассути суратҳисобҳои бонкӣ ва дигар воситаҳои техникӣ ба танзим мебарорад. Марҳалаҳои ташаккули низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва гузаштан аз низоми анъанавӣ ба низоми муосири пешрафта як қатор мушкilotҳо ва дар баробари ин бартариятҳои назаррас мушоҳида мегардад.

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ “...бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар доираи низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешаванд, зеро низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти умумииктисодӣ дошта, дар доираи он тамоми хизматрасониҳои пулӣ дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ танзим карда мешаванд”[32]. Дуруст зикр гардидааст, ки “...илова бар ин, асоси қонунӣ доштани ҳисоббаробаркунию пардохтҳо дар ҳар як кишвар вобаста ба анъанаву сатҳи пешравии иктисодиёташ соҳиби низоми пардохти муайян аст, ки он заминаи бунёди барои тақвияти амалиётҳои ғайринақдӣ дар иктисодиёт ба миён меоварад”[85].

Ба андешаи Ш.Раҳимзода “...низомии пардохтӣ – ин ташкили маркази ҳисоббаробаркунӣ, муайян намудани тартибу қоидаҳои ҳисоббаробаркунии байни бонкҳо, байни ширкатҳо, байни одамони алоҳида ва давлатро дар бар мегирад”[85]. Аз таҳлили таърифи мазкур хулоса баровардан мумкин аст, ки имрӯз операторҳои асосии низомии пардохтиро воситаҳои ҳозиразамони бонкӣ, операторҳои пардохтӣ, воситаҳои мобилӣ ва замиабарномаҳои бонкӣ ташкил медиҳанд. Ба ҳамин монанд дар шакли дигар Перехожев В.А ин масъаларо низ дуруст пайгирӣ намудааст [109].

Қайд кардан зарур аст, ки дар солҳои охир тараққиёти босуръати технология нави пурсамар ва ҷори намудани хизматрасониҳои виртуалӣ ба бонкҳо имконияти бомуваффақияти ҳалли масъалаҳои зеринро, ки манфиати бисёртарафаро инъикос менамояд, фароҳам меорад:

- оиди бамаротиб рушд кардани суръати ҳисоббаробаркуниҳои байнибонкӣ ва ҳамзамон танзими дурусти гардиши ғайринақдикунонии амалиётҳо;

- ба роҳ мондани шаклҳои нави ҳисоббаробаркунӣ ва ҳамзамон муҳаё намудани шароити мусоиди хизматрасониҳои муосир ва нави бонкӣ ба мизочон тавассути воситаҳои ҳозиразамони пардохтӣ;

- вобаста ба макони истифода, сатҳи муносибат, мунтазам камшавии хавфи амалиёти бонкӣ ҳангоми муносибатҳои тиҷоратӣ ва хизматрасонӣ;

- дар заминаи истифодаи технологияҳои пешрафта дар самти амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, пурзур намудани низоми ғайриқарорӣ ва доираи босамари амалиёт ва пардохтҳо;

- пешниҳоди навиҳои нави хизматрасониҳои муосири бонкӣ мувофиқ бо талаботи мизочон.

Дар айни замон яке аз масъалаҳои асосие, ки дар сатҳи низоми бонкӣ аҳамияти доимӣ пайдо менамояд, рушди хизматрасониҳои муосири электронӣ ва пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки масъулияти тақвияти он амалкардҳои институционалиро тақозо менамояд. Дар таркиби низоми пардохтии малакат аз ҳама бештар амалиётҳои ғайриқарорӣ ва хизматрасониҳои фосилавӣ афзалият доранд. Илова бар ин ҳамбастагии низоми пардохтии кишвар бо сиёсати пулиб қарзии мамлакат ҳосияти доимию касб намуда онҳо метавонанд якдигарро пурра намуда ва сатҳи самаранокии мутақобиларо ба вучуд оваранд, ки ин тамоюлҳоро аз стратегияҳои сиёсати пулию қазӣ во хурдан мумкин аст. [16]. Боназардошти он, ки имрӯз дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ ислоҳоти ҷиддӣ ба вучуд омадааст, ҳисоббаробаркуниҳои қайриқарорӣ ё ғайриқарорӣ тамоман амалиётҳо шартӣ зарурӣ ва муҳим мебошад. Холиқзода Ҳ.Ҳ низ дар гузориши гуд ин масъаларо дуруст арзёбӣ намудааст [121]. Ба ҳамин монанд дар сарчашмаи [126] ин масъала мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Бояд гуфт, ки рушди техникаю технологияи муосир ва истифодаи васеи он дар ғайриқарорӣ бонкӣ ва гузаштан ба низоми нави ҳисоббаробаркуниҳои электронӣ барои бонкҳо қулай ва муфид аст ва метавонад аз чунин бартариятҳо бархурдор бошад:

- сарфаи вақт, яъне барои иҷрои амалиёти бонкӣ ба бонк рафтан зарур нест, онро аз хона ва ё ҳуҷраи корӣ иҷро кардан мумкин аст;

- сарфаи коғазу вақти корӣ, яъне зарурати пур кардани ҳуҷҷатҳои зиёд вучуд надорад ва гузаштан ба ин низом ба мо имкон медиҳад, ки тамоми ҷарайёни ҳуҷҷатноккуниро ба тариқи электронӣ ба роҳ монем;

- зиёдшавии имконияти вақти иҷрои амалиёти бонкӣ, яъне мизоҷ метавонад амалиётро ҳар вақте ки хоҳад, ба таври шабонарӯзӣ аз хизматрасониҳои бонкӣ истифода намоянд;

- васеъшавии мавзеи иҷрои амалиёти бонкӣ. Мизоҷ метавонад, ҳангоми зарурати пардохти пул сарфи назар аз ҷой ё шахрӣ будааш интернетро истифода карда, амалиётро иҷро намояд;

- афзоиши суръати гардишу самаранокии муомилоти пулӣ, зеро акнун мизоҷ новобаста аз вақту ҷои будааш амалиёти пардохтиро иҷро менамояд [85].

Бинобар ҳамин, ба таври доимӣ, Бонки миллии Тоҷикистон кӯшиш менамояд, ки ба рушди низоми пардохтии кишвар диққат зоҳир намуда, ташкили фаъолияти низоми самараноку боэътимоди пардохтӣ, клиринг, ҳисоббаробаркунӣ ва интиқоли маблағҳои пулиро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда гирифта, ҳамзамон фаъолияти самараноки онҳоро барои беҳбудбахшии рушди иқтисодӣ ва низоми пардохтӣ, онҳоро танзим ва назорат менамояд. Ҷанбаҳои ҳуқуқӣ назорат ва танзими ҷарайёни пардохту хизматрасониҳои бонкӣ бо санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ифодаи ҷанбаҳои меъёрӣ ва сифатии онро муайян менамояд.

Вобаста ба таҷрибаи андӯхтаи кишвар баъд аз пошхурии ИҶШС ҳамчун органи асосӣ ё махсусагардонидашудаи пулиро қарзӣ ва низоми бонкӣ, Бонки миллии Тоҷикистон бо риояи таносуби меъёрҳои қонунгузории миллий дар самти амалиётҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ба ин баробар, вазифаи сохторҳо ва татбиқкунандагони низомҳои пардохтӣ мебошад.

Дар баробари гузариши низоми муосири хизматрасониҳои бонкӣ ва ворид шудани техникаву технологияҳои муосир ба низоми бонкӣ, ин

равандҳо ба фарогирии бештари қонунӣ эҳтиёҷ дошта, тавассути қонуну дастуруламалҳо ва низомномаҳои соҳавӣ танзим карда мешаванд. Дар ҳамин радиф, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ” (№1397 аз 24 феввали соли 2017) асосҳои ҳукукию ташкилии фаъолияти низоми пардохтӣ ва тартиби пешниҳод намудани хизматрасониҳои пардохтиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, ба рушди низоми пардохтӣ мусоидат менамояд.

Ба андешаи мо, ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна, ки ҷарайёни иҷрои амалиёту хизматрасониҳо дар доираи ин масъала ташаккул меёбад, муайян карда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз мавқеи қушод доштани бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобаста буда, ташаккули шаклҳои дигари хизматрасонӣ аз онҳо сарчашма мегирад:

1. Низоми пардохтҳои дохилӣ;
2. Низомҳои пардохти байналмилалӣ.

Ибраз доштан зарур аст, ки дар сатҳи низоми пардохтии мамлакат (низоми пардохтии дохилӣ) як қатор амалиётҳои бидуни пули нақд: интиқоли пул аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар, пардохти хизматрасониҳои кумуналӣ, пардохти маблағӣ истифодаи барқ, андоз, музди маош, ва ҳангоми хариду фурӯш ба роҳ монда мешавад. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки қисми зиёди амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ тавассути суратҳисобҳои бонкӣ ва қисми дигари он тавассути замимабарномаҳои бонкӣ сурат мегиранд. Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми пардохтҳои байналмилалӣ фарогирии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ васеъ буда, онҳо натавонанд дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки берун аз он низ бе мамоният ҳангоми пардохти дилхоҳ хизматрасонӣ васеъ истифода мегарданд.

Баъди гузариш ба низоми нави иқтисодӣ Тоҷикистон дар бораи фароҳам овардани шароитҳои нави хизматрасонӣ як қатор имкониятҳои ҳубу мусоидро барои низоми бонкӣ фароҳам овард. Аз ин лиҳоз, танзими

қонунии масъалаи мазкур моро ба он водор месозад, ки заминаи бунёдии хизматрасониҳои бонкиро аз оғоз дар доираи низоми пардохтӣ ва баъдан ҳукумати электронӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор диҳем.

Бонки миллии Тоҷикистон дар асоси муқаррароти моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ” ва “Тартиби гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтӣ” ба низомҳои пардохтии ватанӣ ва байналмилалӣ иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтии зерин, ки айни замон амал менамоянд, додааст. Гуфтан мумкин аст, ки низоми пардохт ҳамчун низоми марказонидашудаи пулӣ дар фароҳам овардани шароити пардохтҳои ғайринақдӣ нақши калидиро доро мебошад. Илова бар ин, гуфтан мумкин аст, ки дар айни замон як қисми хизматрасониҳои муосири бонкиро ки дар онҳо талаботҳои рӯзафзун ҷой доранд, ин низомҳои пардохтӣ шомил мебошанд (ҷадвали 2.1.).

Ҷадвали 2.1. Низомҳои амалкунандани пардохтии дохилӣ ва байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Низомҳои пардохтии дохилӣ	№	Низомҳои пардохтии байналмилалӣ
1	Корти милли	1	Western Union (Фаронса)
2	Осон	2	Visa
3	ExpressPay	3	Mastercard
		4	CONTACT
		5	Юнистрим
		6	UnionPay
		7	Золотая Корона
		8	Астрасенд

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки фароҳам овардани шароити рушди низоми пардохтҳои электронӣ ва фароҳам овардани шароити зарурии

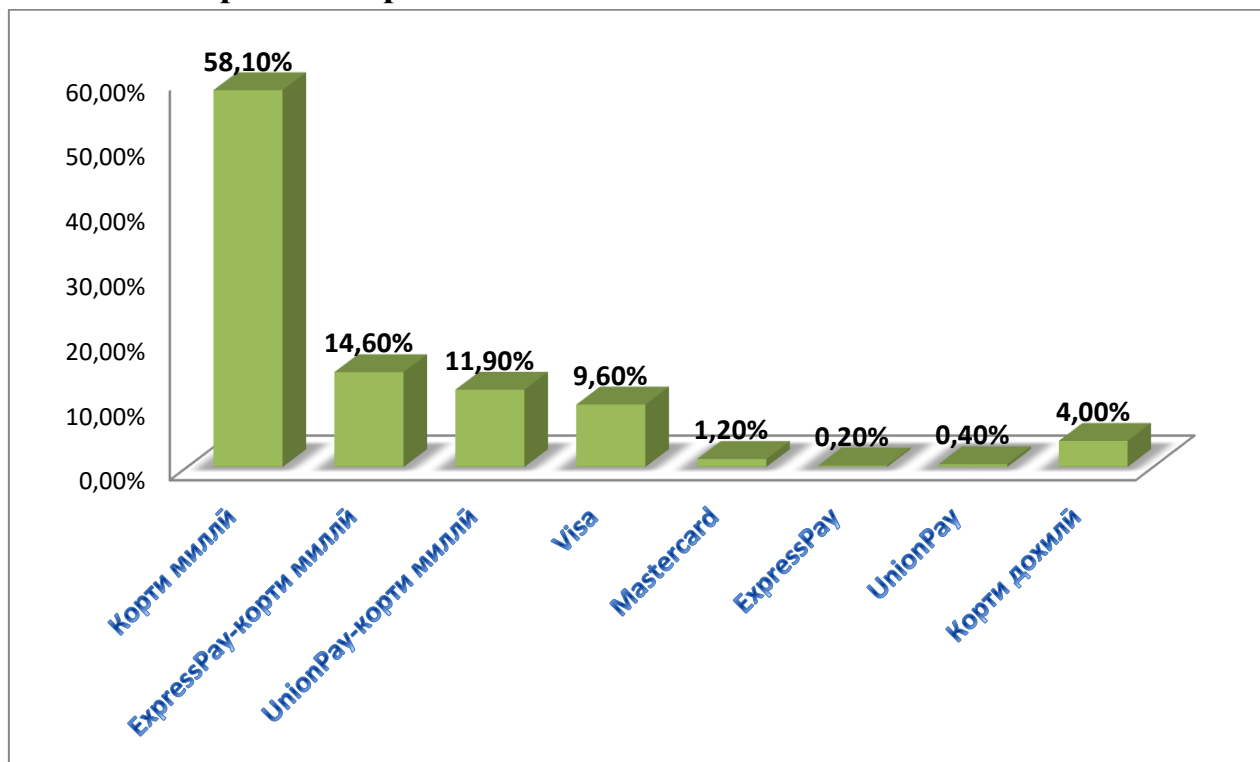
хизматрасонӣ нақши Бонки миллии Тоҷикистон зарурӣ ва муҳим мебошад. Ҳамзамон чиҳати тақвияти рушди операторҳои пардохтӣ ва воситаҳои электронӣ санаи 10 январи соли 2023 бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон №2, мутобиқи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ”, моддаи 18, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадихӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» ва дар асоси моддаи 77 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ба Ташкилоти қарзии ғайрибонкии ҳисоббаробаркунии «Платежный Центр» (Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд) иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтии “Золотая Корона” дода шуд. Албатта, тақвият ва ҳамкориҳои судманди байниидоравӣ дар шароити имрӯза барои беҳтар сохтани сифати хизматрасонӣ ва соддагардонии дастрасӣ ба онҳо мебошад.

«...Ҳамчунин, бо санаи 30 ноябри соли 2023 бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон, №125 мутобиқи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ”, моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми иҷозатдихӣ» ва дар асоси моддаи 77 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ба Ҷамъияти саҳомии Бонки тижоратии “Соколовский” иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтии “Астрасенд” дода шуд»[32]. Бо ин мақсад гуфтан зарур аст, ки масъалаҳои бунёдии ташкили хизматрасониҳои нав дар заминаи хизматрасониҳои қаблан мавҷудбуда масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Гузаштан ба шаклҳои нави хизматрасонҳои гуногуни пардохтию электронии маҷозӣ ва ҳамкори бо ташкилкунандагони ин низомҳо;
2. Имтиёздихии бештар ба ташкилкунандагони низоми пардохтии малакат ва пешниҳодкунандагони хизматрасонии маҷозӣ;
3. Ҳавасманд намудани пешниҳодкунандагони хизматрасонӣ аз тарафи давлат ва додани имтиёз ба онҳо.

Таҳлило нишон медиҳад, ки татбиқи низоми муаммали бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳиссаи бештари ин бозор ба кортҳои миллӣ нигаронида шудааст ва дар заминаи ин дигар шаклҳои хизматрасонии виртуалӣ ташаккул меёбад (диаграммаи 2.5.).

Диаграммаи 2.5. Динамикаи ҳиссаи кортҳои пардохтӣ дар низомҳои пардохтӣ дар соли 2023 бо %

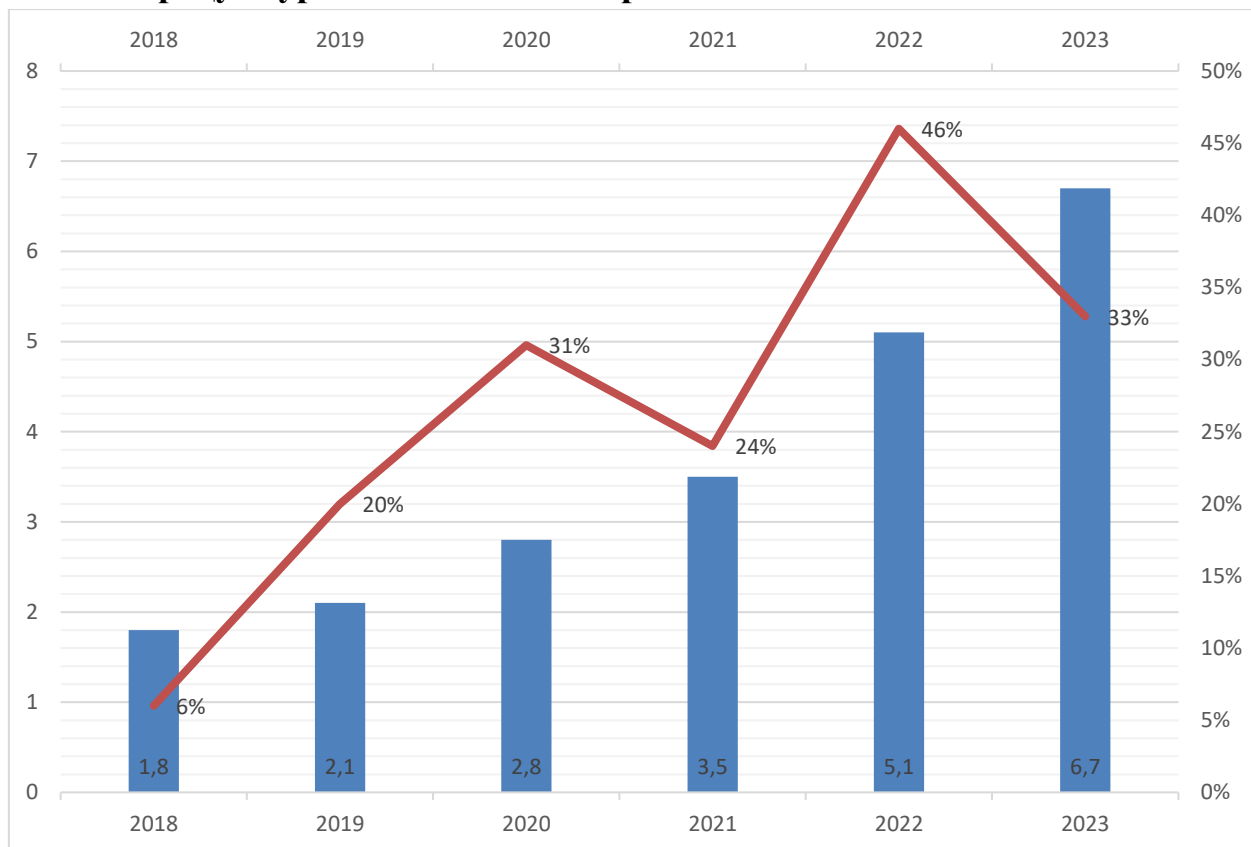
Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj> таҳия шудааст.

Таҳлило нишон медиҳад, ки ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳиссаи бештари дорандагони кортҳои миллӣ ташкил медиҳанд, ки ҳиссаи онҳо мутаносибан дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ 58,1%-ро ташкил медиҳад. Дар ин радиф ExpressPay-корти миллӣ 14,6%, UnionPay-корти миллӣ 11,9%, Корти дохилӣ 4,0% операторҳои пардохте, ки хусусияти байналхалқӣ доранд Visa 9,6%, Master card 1,2%, Express Pay 0,2%, Union Pay 0,4% - ро ташкил медиҳад, ки заминаи минбаъдаи рушди дигар шаклҳои хизматрасонии бонкиро ташкил медиҳанд.

Ин заруратро, ки ҳадафи асосӣ ва минбаъдаи низоми бонкӣ ва ҳукумати кишвар мебошанд, дар ҳамин масъала бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун

механизми асосии пешбаранда дар муҳаё намудани хизматрасониҳои осон ва кулай ба аҳолии кишвар дар маркази таваҷҷуҳи ҳукумати кишвар қарор доранд. Ба ҳамн хотир барои амалӣ намудани стратегия, барномаҳо ва фармонҳои дахлдори соҳавӣ барои рушди қортҳои бонкӣ, ҳамчун заминаи нави ҳисоббаробаркунӣ талош меварзанд. (диаграммаи 2.6.)

Диаграммаи 2.6. Динамикаи афзоиши шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2023

Эзоҳ. Ишораи раснги сурх рушд, ишораи ранги кабут шумораи қортҳои бонкиро нишон медиҳад.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj> таҳия шудааст.

Тибқи маълумотҳои оморӣ ва сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон ба санаи 31-уми декабри соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби 24 бонку ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ 6,7 млн. адад қортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шуда, ки нишондиҳандаи мазкур ба ҳамин давраи санаи соли 2022 ба андозаи 32,6% зиёд буда ин ба беҳтарағрдонии сифати хизматрасониҳои электронӣ ба таври фарогир мусоидат мекунад.

Бо сабаби зарурати ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои ғайринақдӣ ва афзалияти бештари он, таваҷҷуҳи ҳукумати кишвар ва ҳуди низоми бонкӣ ба тақвияти ин масъала бештар гардид. Вобаста ба ин, «...фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 22 июни соли 2023, №586 дар самти пардохти андозҳо, бочҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасониҳои давлатӣ, инчунин, қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ (минбаъд - хизматрасониҳои музднок) тариқи ғайринақдӣ амалӣ карда шавад»[33]. Илова бар ҳамаи боиси қаноатмандист, ки амиқият ва зарурияти рушди шаклҳои алоҳидаи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкиро аз Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон во хурдан мумкин аст [8,9,10,11,12].

Новобаста аз он, ки вобаста ба лапишҳои зиёдшавии барориши корҳои пардохтии бонкӣ, ки соли 2022 нисбат ба соли 2021 ба андозаи 46% зиёд мебошад, лекин ин таносуб соли 2023 дар муқоиса ба соли 2022 ба андозаи қариб 1 млн. адад зиёд мебошад. Зеро, агар дар соли 2022 шумораи кортҳои пардохтии бонкӣ 5,1 млн. ададро ташкил карда бошад он бо таносуби соли 2023 ба 6,7 млн. адад ва дар муқоиса ба соли 2022 1,6 млн. адад зиёд мебошад, ки таносубан дар муқоиса ба солҳои 2018 бо нишондоди баланд 4,9 млн. адад зиёд мебошад. Дар ҳамин замина гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон 15-20 сол пеш ин нишондиҳандаҳо куллан тамоили дигар доштанд. [17,18,19]

Дурусст зикр шудааст, ки «...дар ҷаҳони муосир фарогирии молиявӣ яке аз воситаҳои самараноки дастрасии хуб ва истифодаи сифати баланди хизматрасониҳои молиявӣ ва нақши муҳими он дар таъмини устувории секторҳои молиявӣ, бахши хусусӣ, беҳтарсозии фазои соҳибкорӣ ва ҳифзи

иҷтимоии аҳоли, рушди сармояи инсонӣ ва дар заминаи ин сатҳи рушди беҳтарсозии дар сатҳи давлат мебошад»[15].

Ба андешаи мо аз натиҷаҳои бадастоварда дар ин самт чунин хулосабароӣ нбарои боз ҳам руд пардохтҳои бидуни пули нақд ва рушди бозори мукамал ва пешрафтаи хизматрасониҳои бонкии кишвар чораҳои зеринро андедидан ба мақсад мувофиқ мебошад:

- фароҳам овардани шароит чиҳати ба даст овардани эътимоди аҳоли дар заминаи ташкили инфрасохтори зарурии пардохтӣ дар тамоми манотиқи қобилияти иҷроӣ хизматрасониҳои бонкӣ;

- ташкили ҳамгироии байнисоҳавӣ дар самти кушодани сураҳҳисобҳои бонкӣ бо роҳи додани имтиёз ба субъектҳои иқтисоддӣ дар сатҳи анҷом додани амалиёту хизматрасонӣ ба воситаи ин сураҳҳисобҳои бонкӣ;

- маҳдуд кардани воситаҳои техникӣ, ки боиси зиёд шудани талаботҳои нақдӣ ва дар ин замина боиси мушкilotи пардохтпазирии бонкӣ мегарданд;

- «.....баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ, амният, сифати хизматрасониҳои пардохт ва низомӣ пардохт, рушди заминаи техникӣю инфрасохтори низомӣ пардохт»[14];

- аз байн бурдани норасоии воситаҳои пулӣ дар банкомат ва дигар нуқтаҳои пардохти пули нақд чиҳати боварӣ ҳосил кардани аҳоли дар масъалаи пардохтпазирии низомӣ бонкӣ;

- баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли дар доираи самаранокии воситаҳои электронии бонкӣ ва бартариӣ онҳо дар сатҳи низомии бонкии кишвар;

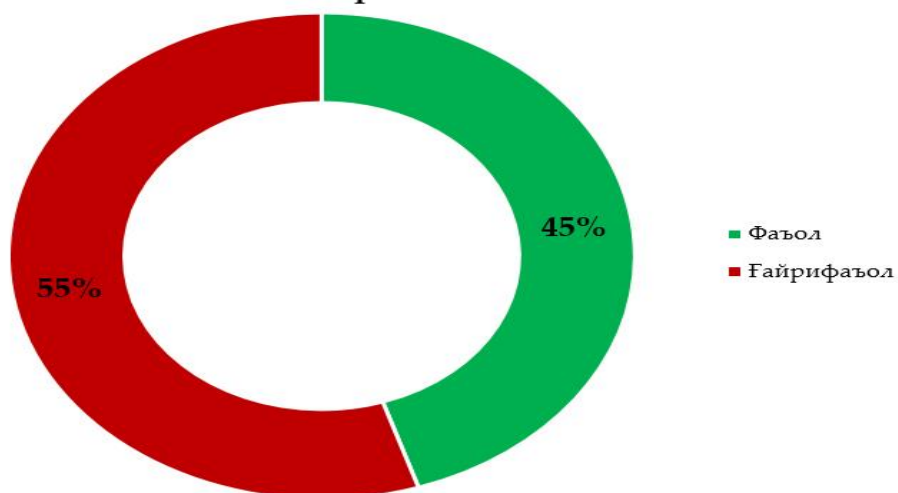
- таҳия намудани барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ ва фароҳамсозии шароити нави пешниҳоди хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- дастрасии содда ба воситаҳои ҳозиразамонӣ техникӣ, воситаҳои виртуалӣ, кортҳои пардохтии бонкӣ ва дигар замимабарномаҳои бонкӣ ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар муҳити инноватсионӣ амал намудан барои бонкҳо на танҳо сифати хизматрасониҳои бонкӣ, балки нархи онҳо низ муҳим ва зарурӣ мебад. Зеро имрӯзҳо баъзан ба мушоҳида мерасад, ки на ҳама субъектҳои савдо ва хизматрасонӣ дар истифодаи дастгоҳҳо ва пардохтҳои электронӣ фаъол мебошанд, ки ин масъала дар татбиқи ҳадафҳои соҳавӣ метавонад таъсири манфӣ расонад. Ба ҳамин хотир масъалаи истифодаи васеи дастгоҳҳо ва воситаҳои электроники пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ва зарурӣ буда, назаорат бурда аз рӯи иҷрои ин масъала шартӣ зарурӣ мебошад. (нигар диаграммаи 2.7.)

Диаграммаи 2.7. Ҳаҷм ва ҳиссаи истифодабарии терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ бо %

Истифодабарии терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ

Аз 3 763 адад терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ 45% (1 683 адад) терминалҳои фаъол мебошанд.

Сарчашма: аз сомонии расмии бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj> гирифта шудааст.

Татбиқи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои стратегии кишвар дар самти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва пардохтҳои электронӣ истифодаи терминалҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ҳисоббаробаркунӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи мазкур бар меояд, ки дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон сатҳи самаранокии истифодаи терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ истифода намегардад.

Новобаста аз он, ки шумораи онҳо дар ҳоли афзоиш қарор доранд, лекин ҳамаи онҳо дар ҳоли истифода қарор доранд. Дар давраи таҳлилшаванда тибқи маълумотҳои диаграммаи мазкур аз 3763 адад терминалҳои электронӣ дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ 45% (1683 адад) терминалҳои фаъол мебошанд. Терминалҳои ғайри фаъол бошад, дар ин давра 2080 адад ё 55%-ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба терминалҳои фаъол ба ҳисоби % ин нишондиҳанда зиёд мебошад.

Камфаъолии субъектҳои иқтисодӣ аз истифодаи самараноки терминалҳои электронӣ боиси он мегардад, ки талабот ба пулҳои нақдӣ зиёд гардида, як қатор шафофиятҳои молиявӣ аз байн бардошта шаванд. Дар айни замон, ҷиҳати ба таври мукамал истифода гардидани терминалҳои электронӣ ва дигар воситаҳои ба ин баробар, зарурияти андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Таъмини шафофият дар иҷрои хизматрасониҳо ва пардохтҳои электронӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ;

2. Назорати доимӣ ва таъмин намудани ҷазои маъмурӣ вобаста ба самаранок истифода набурдани терминалҳои электронӣ дар нуқтаи савдо ва хизматрасонӣ;

3. Қабул намудани қонунҳои нав ва тавсиби фармонҳои дахлдор вобаста ба истифодаи васеи воситаҳои ҳозирамони пардохтҳои электронӣ;

4. Ташкили муҳити рақобат тавассути воситаҳои қонунӣ ва бо ин роҳ ҳавасманд гардонидани истифодабарандагони амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ;

5. Ташкили ҳисобдорӣ ва кушодани ҳисобҳои бонкӣ байни тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ вобаста ба инфрасохтори зарурӣ ва минтақавӣ;

6. Ба таври доимӣ маҳдуд кардани воситаҳои техникӣ, ки ба зиёд шудани ҳаҷми пули нақд боис мегарданд (банкоматҳо ва терминалҳои электронии додани пули нақд) ва ғ.

Дар сурати таъмини самаранокии низоми хизматрасонию ҳисоббаробаркунӣ дар Тоҷикистон мо метавонем ба чунин натиҷаву дастовардҳо ноил гардем:

1. Технологияҳои рақамӣ заминаи эҷоди моделҳои нави тиҷорат ва шаклҳои муоширатро дар сатҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ содда ва самаранок менамояд;

2. Маълумотҳое, ки аз зехни сунъӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил мешавад, равандҳои қабули қарорҳоро такмил ва самаранокии фаъолиятро афзоиш медиҳад, ки ин ҷарайён дар сатҳи низоми бонкӣ аини замон зарурӣ ва муҳим мебошад;

3. Роёниши абрӣ хароҷоти идоракунии инфрасохтор ва маълумотҳоро коҳиш медиҳад. Дар сатҳи низоми бонкӣ ҳифз ва нигоҳдории маълумот шартӣ зарурӣ буда, нигоҳдориини он дар шакли ҳуччат барои бонк гаронарзиш ва хатарнок мебошад. Бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар корхонаҳои фаъолияткунанда тамоми маълумотҳоро вобаста ба фаъолияти худ нигоҳ дошта, аз рӯи он самти фаъолияти худро дигар менамоянд.

4. Бамаротиб зиёд намудани дастгоҳҳои мобилӣ ба одамон имкон медиҳад, ки ҳар вақт ва дар ҳама ҷо кор ва муошират намуда, як қатор муаммоҳои фосилавӣ ва хароҷотҳои ба ин вобастаро коҳиш диҳанд.

Дар шароити имрӯза яке аз воситаҳои техникӣ, ки дар қори бонк ва амалиётҳои ҳозиразамони бонкӣ аҳамияти бартаридор мебошад, ин дастгоҳҳои телефонӣ ё телефонҳои ҳамроҳ мебошад, ки тавассути он дилхоҳ амалиётҳои бонкӣ иҷро ва тамоми амалиётҳои тиҷоратӣ назорат ва танзим карда мешаванд.

2.3. Таҳлили бозори хизматрасониҳои қарзӣ амонатӣ ва баҳодиҳии ҳолати фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бозори хизматрасониҳои қарзӣ бахши инкишофёфтаи бозори имрӯзаи бонкӣ буда, дар он доираи васеи институтҳои молиявӣ ва дигар корхонаҳои

хусусияти тичоратидошта фаъолият менамоянд. Илова бар ин, яке аз шаклҳои анъанавии хизматрасониҳои қаблан мавҷудбудаи бонкӣ – ин амалиётҳои қарзӣ ва пасандозӣ мебошад, ки тавассути ин амалиётҳо ба як қатор нишондиҳандаҳои меъёрӣ, аз он ҷумла, ба дараҷаи рушди иқтисодиёт, сатҳи зиндагии аҳоли, даромади аҳоли ва фарогирии молиявӣ баҳо медиҳанд. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки тавассути амалиётҳои пасандозӣ иқтидори иқтисодӣ ва сатҳи даромаднокии ҷомеаҳо баҳо дода, ба воситаи амалиёти қарзӣ бошад мо ба дигаргуниҳои иқтисодӣ ва ба истехсолкунандагон шароити мусоид фароҳам меоварем. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба заруриятҳо моро зарур аст, ки ба мусоиргардониҳои амалиётҳои қарзӣ пасандозӣ (электроникунӣ) даст зада бо ин восита ин масъалаҳоро бо фарогирии молиявӣ ва маърифати молиявӣ, баҳри фароҳам овардани як шароити хуби самаранокро дар муҳити ҳамгироишуда рушд диҳем.

Иброз доштан зарур аст, ки дар айни замон воситаҳои қарзӣ дар низоми бонкии кишвар яке аз афзорҳои асосӣ ва муҳими мукамалгардониҳои захираҳои пулии субъектҳои иқтисодӣ аҳоли маҳсуб ёфта, қарзҳо дар ташаккули даромади бонкӣ метавонанд мавқеи асосӣ дошта, ба рушди ҳаматарафаи иқтисодӣ ва беҳтаргардониҳои сифати зиндагии аҳоли мусоидат намоянд. Дар доираи муносибатҳои ҷамъияти яке аз қисматҳои дигари бозори бонкӣ ин бозори қарзӣ мебошад, ки доираи онро нисбат ба фаъолияти бонкҳо фарохтар арзёбӣ менамоянд. Амсилаҳои густариши муносибатҳои қарзӣ зарурати такмили низоми махсусгардонидашудаи қарзиро тақозо намуда, имконияти мустақилона ташкил намудани захираҳои пулиро дар сатҳи бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ба миён меоварад.

Ёдовар шудан зарур аст, ки ҳиссаи пасандозҳои аҳоли дар ташаккули даромади бонкӣ аҳоли низ нақши калидӣ дошта, тавассути он то як андоза ба даромади аҳоли ва сифати зиндагии онҳо баҳо медиҳанд. Новобаста аз ин, гуфтан мумкин аст, ки тавассути даромад ва хароҷотҳои аҳоли ба имконияту иқтидорҳои молиявии онҳо дар гузоштани пасандоз ва гирифтани қарз низ

баҳо медиҳанд. Ба ҳамин мақсад моро зарур аст, ки барои байёни дурусти ин масъала ба манбаъ ва сатҳи даромади аҳоли баҳо дода, сарчашмаҳои мавҷуда ин масъаларо таҳлил намоем.

Сатҳи даромади аҳоли ва хароҷотҳои онҳо ба қарзгирӣ ва пасандозгузориҳои онҳо дар бонкҳои тиҷоратӣ муҳим ва зарурӣ буда, ҷаъолияти бонкҳо низ дар ин самт муҳим ва зарурӣ мебошад. Новобаста аз он, ки сатҳи даромади аҳоли тамоюли зиёдшавӣ дорад, дар баробари ин хароҷотҳои онҳо низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад, ки дар ташаккули захираи қарзии бонкҳо ва пасандозгузориҳои онҳо низ таъсири манфӣ мерасонад (ҷадвали 2.2.).

Ҷадвали 2.2. Ҷамъи даромад ва хароҷотҳои аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2022 (ба ҳар нафар дар як моҳ)

Номгӯй	Солҳо								Тағйирёбӣ (+/-)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Даромади аҳоли	297,6 1	351,1 4	374,1 2	409,7 8	475,7 2	518,19	684,1 7	794,1 2	+ 1,6 мар
Хароҷоти аҳоли	265,6 8	321,3 6	329,6 8	358,4 9	429,8 9	649,09	793,1 5	855,6 3	+ 2,2 мар
Таносуб байни даромад ва хароҷотҳо	31,9	29,78	44,44	51,29	45,83	-130,9	- 108,9	- 61,51	

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. Саҳ 115-119

Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз проблемаҳои асосии рушди бозори қарзӣ ва пасандозӣ дар Тоҷикистон аз даромади нокифояи аҳоли ва дараҷаи баланди хароҷотҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ мебошад. Таҳлили маълумотҳои дар ҷадвали 2.2. овардашуда ба он далолат менамоянд, ки агар сатҳи даромади аҳоли дар таносуб ба соли 2015 муқоиса карда шавад бо нишондиҳандаи назаррас, яъне, 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Иловатан хотирнишон намудан зарур аст, ки дар баробари зиёдшавии даромади пулии аҳоли иловатан масъалаи бамаротиб зиёд шудани хароҷотҳои аҳоли низ ташвишовар мебошад, ки ин тағйирёбӣ дар таносуб ба соли базавии таҳлилӣ 2,2 маротиба зиёд гардидааст. Ҳамзамон бо ин фарк байни даромад ва хароҷотҳои аҳоли дар як моҳ 61,51 сомонӣ зиёд гардидааст, ки ба таври солона ин тағйирёбӣ 738,12 сомниро ташкил медиҳад. Дарёфти сарчашмаҳои молиявӣ яке аз қисматҳои асосии фарогирии молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб ёфта, тағйирёбии фондҳои бонкӣ ва хоҷагиҳои хонавода аз он вобастагии зиёд дорад. Ба гардиш андохтани захираҳои хоҷагиҳо аз як тараф сарчашмаи маблағгузорӣ гардида, аз дигар тараф, сатҳу сифати зиндагии аҳоли аз ҳисоби изофапулиҳои пасандозшуда беҳтар гардонида мешавад.

Масъалаи қонё гардонидани мизоҷ оиди кафолати эътимодияти нигоҳ доштани пасандози он дар бонки тиҷоратӣ масъалаи калидӣ ҳисоб меёбад. Ва имрӯз афзоиши рӯзафзуни пасандозҳои аҳоли далолат аз рушди устувори иқтисодӣ ва солимгардии фазои низоми бонкӣ мебошад. Ғайр аз ин, дар шароити имрӯза, яке аз манбаъҳои асосии ташкили сармояи қарзии бонкҳои тиҷоратӣ ва маблағгузориҳои дохилӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ пасандозҳои аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ мебошанд. Вобаста ба таъмини эътимоди аҳоли афзоиши ҳиссаи пасандозҳои мӯҳлатнок дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ муҳим ва зарурӣ буда, инҳо бояд ҳамеша дар стратегияи фаъолияти худ ба ин масъала аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд. Илова бар ин, ҳиссаи пасандозҳои мӯҳлатноки аҳоли яке аз сарчашмаҳои асосии захираҳои қарзии бонкҳо маҳсуб ёфта, хизматрасонии қарзӣ ва тақвияти муносибатҳои қарзиро густариш медиҳад (диаграммаи 2.8.).

Диаграммаи 2.8. Ҳиссаи пасандозҳои муҳлатноки аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ барои соҳои 2015-2022

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ соҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Дар ҳамин муддат масъалаи такмил ва пурзӯр кардани захираҳои пулии бонкҳои тиҷоратӣ аз ҳисоби воситаҳои ҷалбкардашуда, махсус аз ҳисоби қабули амонату пасандозҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ масъалаи асосӣ маҳсуб меёбад ва бонкҳо барои тақвияти ин масъала талошҳои доимӣ менамоянд. Маъмулан, қисми зиёди захира ва даромади бонкҳои тиҷоратиро амонату пасандозҳо ташкил медиҳанд. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти мамлакат пасандозҳо яке аз сарчашмаи асосии маблағзории дохилӣ ва эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ мебошад.

Пасандозҳои аҳоли ҳамчун омилҳои асосии сатҳи сифати зиндагии аҳоли маҳсуб ёфта, он дар тақвияти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ нақши асосӣ дорад. Тибқи маълумотҳои диаграммаи 2.8 пасандозҳои муҳлатнок агар соли 2015 ба 57,54% баробар гардида бошад, ҳамин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 33,7% баробар гардидааст, ки бо муқоисаи соли таҳлилий - 23,84% коҳиш ёфтааст, ки ин метавонад аз як тараф ба кам гардидани боварӣ ва эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ, паст гардидани сатҳи пардохтпазирии

бонкҳо дар як давраи муайян, инчунин, аз байн рафтани як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Яке аз механизмҳои ба мувафакият расидани бонку ташкилотҳои қарзӣ, ба даст овардани эътимоди аҳоли ва дар заминаи ин ба бонкҳо ҷалб намудани маблағҳои озод ва бекорхобидаи аҳоли мебошад. Ба ҳамин хотир барои онҳо, ки бонкҳо эътимоди аҳолиро барои ҷалби пасандозҳои мӯҳлатнок ба даст оваранд андешидани чораҳои зерин шартӣ зарурист:

1. Пурзӯр кардани захираҳои озоди пулӣ барои иҷрои саривақтии уҳдадорӣҳо аз ҳисоби воситаҳои худдӣ дар ҳолатҳои зиёд шудани талабот ба пулҳои нақд ва дигар амалиётҳои ба ин баробар;

2. Аҳамияти ҷиддӣ додан ба қобилияти пардохтпазирии бонкҳои тиҷоратӣ, ки ҳангоми анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳо қисми зиёди бозори қортҳои бонкиро дар даст доранд;

3. Назорати қатъӣ бурдан оиди бо пул таъминкунии банкоматҳо дар нуқтаҳои ҷойгиршуда то давраи кам кардани талаботҳои нақдии аҳоли;

4. Ба самтҳои афзалиятнок истифода бурдани захираҳои пулии аз ҳисоби пасандозҳо ташкилшуда, ки имконияти саривақт ба бонк баргарштани онҳо имконпазир мебошад;

5. Ба қадри имкон афзоиш додани меъёри ғоизи амонату пасандозҳо вобаста ба шароити иқтисодӣ, ки талаботҳои пасандозгуздоронро бо натиҷаҳои самаранок афзоиш медиҳад ва ғ.

Аз ин лиҳоз, бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкиро зарур аст, ки ба иҷрои чораҳои дар боло овардашуда аҳамияти ҷиддӣ ва диққати даркорӣ диҳанд. Илова бар ин, дар шароити имрӯза, яке аз масъалаҳои дигари ҷалби таваҷҷуҳи дорандагон ба маблағҳои озоди пулӣ, дар айни замон, ғоизи амонату пасандозҳои аҳоли мебошад, ки ин метавонад заминаи муосиди сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ бошад. (ҷадвали 2.2)

Чадвали 2.3. - Таносуби фоизҳои қарз дар бозори бонкӣ барои солҳои 2015-2023.

Номгӯй	Солҳо								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Бо пули милли	26,57	24,98	28,33	26,44	23,53	21,44	25,26	24,18	23,20
Бо асъори хориҷӣ	22,66	20,68	21,02	17,55	17,32	13,40	13,23	12,19	11,90
Меъёри фоизи бонкӣ									
Фоизҳои бонки	8,00	9,79	15,13	14,24	13,73	11,65	12,12	13,26	10,23
Меъёри бозтамвил									
Меъёри бозтамвил	10,00	11,00	12,50	14,75	14,00	12,75	13,25	13,00	10,00
Меъёри репрезентативӣ аз рӯи қарзҳо									
Меъёри репрезентативӣ	19,80	20,87	20,65	18,93	20,48	22,63	23,29	22,64	23,05

Эзоҳ. Маълумотҳои овардашуда ба охири декабри ҳар сол рост меоянд

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон, бахши монетарӣ таҳия шудааст. (Санаи муроҷиат ба сомона 12.02.23)

Яке аз унсурҳои асосии сатҳи хизматрасониҳои қарзӣ ва пасандозӣ дар сатҳи низоми бонкӣ нарх ё фоизи онҳо мебошад, ки тавассути ин амал метавонад тақвияти доимии низоми қарздиҳӣ ва ҷалби пасандозҳоро дар сатҳи заруӣ таъмин намоянд. Аз ин лиҳоз, бояд гуфт, ки нархи қарзҳо ва пасандозҳо дар ҷомеаи имрӯза метавонад ҳам аҳамияти боздорандагӣ дошта бошад ва ҳам хосияти ҳавасмандгардонӣ. Дар сурати баръакс будани ин амал, агар аз як тараф ҳисса ва ҳаҷми қарздиҳӣ зиёд гардад, аз дигар тараф ҳавасмандии аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ барои гузаштани маблағҳои қарзии худ ба бонкҳо ҳавасманд мегарданд.

Дар баланд кардани дараҷаи эътимоди аҳоли оид ба истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ зарурати пешниҳоди меъёри қобили қабул, ки дар асоси имкониятҳои молиявии онҳо сохта шудааст, зарурӣ арзёбӣ намудан мумкин аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки новобаста аз

оне, ки сатҳи рушди иқтисоди миллӣ ва талаботи аҳоли рӯз аз рӯз ба қарзҳои бонкӣ зиёд гардида истодааст, ҳомоно меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ баланд мебошад. Аз рӯи маълумотҳои ҷадвали 2.3. гуфтан мумкин аст, ки меъёри миёнаи фоизи қарзҳо бо пули миллӣ дар соли 2015 26,57%, соли 2023 23,20%-ро ташкил медиҳад, ки он таносубан бо соли 2023 -3,37 банди фоизӣ кам шудааст, ки ин масъала дар натиҷаи тағйир ёфтани таркиби иқтисодиёт нишондиҳандаи қаноатмандкунанда нест. Фоизи қарзҳо бо асъори хориҷӣ агар соли 2015 22,66% ва ҳамин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 11,90% баробар шудааст, ки мутаносибан -10,76 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Ҳамчунин, меъёри бозтамвил, ки қисмати дигар дастгирӣ ва дастрасии бонкҳои тиҷоратӣ ба қарзҳои Бонки миллии Тоҷикистон ва имконияти қонё гардонидани талаботҳои мавсимии субъектҳои иқтисодӣ мебошад, дар айни замон он меъёри тағйирёбанда дошта, аз вазъи сиёсати пулию қарзии мамлакат вобастагии зиёд дорад. Тибқи маълумотҳои ҷадвали 2,2 меъёри бозтамвил соли 2015 8,00% ва соли 2023 10,05 % - ро ташкил намудааст, ки фарқияти таҳлилӣ 2, банди фоизӣ зиёд мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки яке аз меъёрҳои асосие, ки ба дараҷа ва сатҳи рақобатпазирии бозори бонкӣ баҳо медиҳад, ин, албатта, нархгузориҳои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Ин масъала вобаста ба меъёри репрезентативӣ мебошад, ки ин дар бозори бонкӣ меъёри баробар мебошад. Ҳамчунин, илова бар ин гуфтан зарур аст, ки чунин меъёр маънои сатҳи нокифояи рақобатпазирӣ дорад, ки зиёд аз 50%-и бонкҳо қариб бо як меъёри баробар қарз медиҳанд.

Тибқи маълумотҳои ҷадвал меъёри репрезентативӣ дар соли 2015 19,80 ва дар соли 23,05%-ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2015 нисбатан баланд гардидааст, ки чунин баландшавӣ хосияти хуби самаранокӣ надорад. Аз ин маълумотҳо бар меояд, ки қисми зиёди бонку ташкилотҳои қарзӣ ба субъектҳои иқтисодӣ аз рӯи фоизи якхела қарз медиҳанд, ки чунин тамоюл хосиятҳои хуби иқтисодӣ надорад, вобаста аз он, ки меъёри фоизи қарзҳо бо асъори хориҷӣ коҳиш ёфтааст аммо тағйирёбии қурб аниқтараш баланд гардидани қурби асъори хориҷӣ нисбат ба пули миллӣ ин ҷарайёро

кариб бетағйир мегузорад. Барои пурзур намудани истифода аз як қатор амалиёту хизматрасониҳои сердаромад бояд аз тарафи низоми бонкӣ чораҳои зерин андешида шаванд:

- пурзур намудани иқтидори захираҳо ва фондҳои қарзии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарздиҳанда аз сарчашмаҳои арзони дохилию хориҷӣ;
- вобаста ба имконияту иқтидорҳои иқтисодӣ ва сатҳи даромаднокии субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли, муайян намудани меъёри фоизи қарздиҳӣ ба аҳоли ва субъектҳои иқтисой;
- вобаста ба шароит кам кардани қарздиҳӣ бо асърҳои хавфноки хориҷӣ;
- ташкили муҳити рақобат дар амалиётҳои қарзӣ бо даҳолати давлат, ки он дорои имтиёзҳои меҳварманфиати бонкӣ мебошанд;
- ба бахшҳои афзалиятноки иқтисодӣ додани қарзҳои имтиёзнок бо фоизи оддӣ ва ғ.

Дар таҷриба сатҳи самарнокии амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ аз меъёри пешниҳодшавандаи он низ вобаста мебошад. Ба ҳамин сабаб новобаста аз он, ки меъёри фоизи пасандозҳо тамоюли коҳишбӣ дорад, ин агар аз як тараф устуворгардии бонкҳоро нишон диҳад, аз дигар тараф то як андоза ба ҳаҷм ва ҳиссаи пасандозҳои мӯҳлатнок дар бонкҳо таъсир мерасонад (ҷадвали 2.4.).

Ҷадвали 2.4. Таносуби фоизҳои амонатҳои мӯҳлатнок бо пули милли ва асари хориҷӣ дар бозори бонкӣ барои солҳои 2015-2023.

Номгӯй	Солҳо								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Бо пули милли	13,14	12,07	10,07	9,93	9,23	9,57	13,91	15,89	15,32
Бо асари хориҷӣ	4,25	4,56	3,27	5,11	4,03	5,20	6,66	10,05	11,61
Меъёри репрезентативӣ аз рӯи қарзҳо									
Меъёри репрезентативӣ	10,15	9,19	6,59	6,35	6,48	6,38	2,78	2,65	1,17

Эзоҳ. Маълумотҳои овардашуда ба охири декабри ҳар сол рост меоянд.

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонӣ расмии Бонки миллии Тоҷикистон, бахши монетарӣ таҳия шудааст. (Санаи мурочиат ба сомона 12.02.23)

Фаъолияти мунтазами бонкӣ дар шароити имрӯза мураккаб буда, дар масъалаи фоизҳо ва нархи хизматҳои расонидашуда аҳамияти асосӣ доранд. Зеро, агар аз як тараф, пастшавии меёри фоизи пасандозҳо шиддати воридшавии пасандозҳоро ба низоми бонкӣ коҳиш диҳад, аз дигар тараф, ин масъала устувории бонкҳоро метавонад инъикос намояд. Кайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ин ду масъала аз нуқтаи назари ҷанбаҳои психологӣ мизочон ҳосиятҳои духурагӣ дошта, як давраи муайяни вақтро дар бар мегиранд. Яке аз механизмҳои асосии ҳавасмандии ҷалби бештари воситаҳои пулии аҳоли ба бонкҳо меёри фоизи пасандозҳо мебошад, ки ин меёр дар соли 2015 13,14%-ро ташкил карда, дар соли 2023 15,32%-ро бо пули миллӣ ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба солҳои 2015 2,19% зиёд шудааст.

Меёри фоизҳо бо асъори хориҷӣ бошад, дар муқоиса ба солҳои пеш зиёд гардида, соли 2023 11,61%-ро ташкил намудааст, ки ин тамоюл барои зиёд шудани захираҳои асъории бонкҳо метавонад ҳамчун механизми ҳавасмандӣ бошад. Вобаста ба меёри фоизи репрезентативии пасандозҳои аҳоли гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон айни замон шумораи бонкҳои низомсоз зиёд гардида истодааст, ки нишонаи он бо меёри пасти фоиз қабул намудани пасандозҳои аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Аз таҳлили маълумотҳо бар меояд, ки дар давраи баланд гардидани шиддати ҳавфҳо, зиёдшавии талаботҳои нақдӣ ва як қатор масъалаҳои дигар меёри фоизи пасандозҳои соли 2015 10,15 %-ро ташкил менамуд ва ин нишондиҳанда дар соли 2023 1,17%-ро ташкил додааст. Дар сатҳи бозори бонкӣ зиёд намудани шумораи бонкҳои низомсоз яке аз масъалаҳои дигари рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки айни замон шумораи чунин бонку ташкилотҳои қарзӣ маҳдуд ва қаноатмандкунанда нест. Зарур аст, ки барои рушди масъалаи мазкур шумораи чунин бонку ташкилотҳои қарзӣ афзоиш дода шаванд. Айни замон шумораи чунин бонкҳо маҳдуд мебошад (ҷадвали 2.5.).

Чадвали 2.5. Меъёри ҷамъбастии ташкилотҳои қарзии низомсоз ва ташкилотҳои қарзии эҳтимолӣ барои солҳои 2019 - 2022 (бо%).

Номгӯи ташкилотҳои қарзӣ низомсоз	Солҳо				Тағйирёбии нисбӣ ба соли 2019
	2019	2020	2021	2022	
КВД ҚТ «Амонатбанк»	30,64	31,13	30,53	24,64	-6%
ҚСК «Ориёнбанк»	21,71	20,54	21,43	20,06	-1,65%
ҚСК «Бонки Эсхата»	13,52	12,43	11,91	12,64	0,88%
Ташкилоти қарзии эҳтимолӣ					
ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	7,30	7,22	6,42	5,07	-2,23%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асосии маълумоти сомонӣ расмӣ
Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>

Чунин шакли бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар марҳалаи аввал ба бозори анъанавии бонкӣ хос буда, асоси устувори онҳо меъёрҳои баҳодихии кифоягии сармояро ташкил намуда, иқтидори захираву молиявии кофӣ доранд. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза хоҷагидорӣ рушди фаъолияти самараноки бонкҳоро натавонанд доштани захираҳои кофии пулӣ, балки имкониятҳои хуби технологию барномавии бонкҳо ташкил медиҳад. Новобаста аз он, ки меъёри ҷамъбастии ташкилотҳои қарзии низомсоз тамоюли коҳишёрӣ доранд, дар шароити рақамикунони иқтисодиёт ва гузариш ба амалиётҳои бидуни пул чунин тамоюлҳо аҳамияти умумиқисодӣ ва таъсиррасонӣ надоранд. Зарурияти тақвияти сатҳи амалиётҳои виртуалӣ низ дар бозори бонкӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Чи тавре, ки маълум аст омезиши дурусти сарчашмаҳои даромади аҳоли ва истифодаи самараноки онҳо ба мо имкон медиҳад, ки ба бозсозии сарчашмаҳои мавҷуда ва азнавсозии имкониятҳои ҷойдошта мусоидати ҳамаҷа намоем.

Дар шароити доимотағйирёбанда будани равандҳои бозори бонкӣ дар муҳити инноватсионӣ, ки омезиши он бо техника ва технологияҳои муосир бисёр наздик мебошад, як қатор заруриятҳоеро пеш меорад, ки онҳо ба таври

доимӣ ба аҳоли ва истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ таъмин бошад. Таҷрибаи замони соҳибистиклолӣ собит намуд, ки дар баробари амалкардҳои мусбати низоми бонкӣ дар самти пешниҳоди шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ бонкӣ бояд имкониятҳои аҳоли ва мизочони бонкӣ ҷиҳати истифода аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ низ зиёд бошад. Н масъала агар аз як тараф ғайбнокӣ бонку ташкилотҳои қарзӣ дар пешниҳоди амалиёт ва хизматрасониҳо зиёд бошад, аз дигар тараф имконияти истифодаи онҳо аз тарафи мизочон дар манбаи истифода низ бояд васеъ бошад. Бо ин гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистони муосир барои пурра гузаштан ба муҳити инноватсионӣ низоми бонкӣ як қатор масъалаҳо ҳамчун таҳкурсии бунёдӣ бояд фароҳам бошанд то мо тавонем бозори хизматрасониҳои бонкиро рушд дода мувафакияти бонкҳоро дар ин самт таъмин намоем. (нигар расми 2.1)

Расми 2.1. Механизмҳои сиёсати истифодаи самараноки воситаҳои пулӣ дар муҳити инноватсионӣ Сарчашма. Аз тарафи муаллиф таҳия гардидааст.

Бозорҳои мутаммаддин ва пешрафтаи бонкӣ ба унсурҳои нӣз дорад, ки онҳо бо манови истифодабаранда ҳамроҳии бевосита дошта дар таркиби худ ҳаммаи он меъёрҳои ки боиси рушд мегарданд бояд дорои чунин меъёрҳо ва имкониятҳо бошанд. Қайд кардан зарур аст, ки дар муҳити инноватсионӣ пеш рафтани низомии бонкӣ ва доираи васеи мизочон махсусан дастрасӣ ё мавҷудияти як қатор унсурҳо ниҳоят муҳим ва зарурӣ мебошад. Вобаста ба расми мазкур гуфтан мумкин аст, ки яке аз механизмҳои асосие, ки равобити доимии мизочонро бо низомии бонкӣ ба таври ҷашмрас пайванд менамояд, албатта ин ин фарогирии молиявӣ мебошад, ки он ҳамчун масъалаи меҳварӣ дигар имкониятҳои нави истифодаи имкониятҳои инноватсиониро дар Тоҷикистон фароҳам меоварад. Ҳамин аст, ки дар Тоҷикистон барои расидан ба нишондиҳандаҳои муҳими меъёрии фарогирии молиявӣ “... Стратегияи миллии фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми июли соли 2022, №314” молиявӣ қабул гарди ва ин стратегия муҳим будани масъалаи мазкурро дар сатҳи кишвар инъикос менамояд. Дар баробари ин дар кишвар як қатор қонунҳои соҳавӣ, барномаву стратегияҳои соҳавӣ амал мекунанд, ки заминаи асосии рушди хизматрасониҳо ва дигар шаклҳои амалиёти бонкӣ ва сиёсати пулию қарзӣ мебошанд. ”[1,2,3,4,5,6,7]Ба андешаи мо фарогирии молиявӣ заминаи асосии дастраси ба шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ бонкӣ мебошад. Дастрасӣ ба ҷараёнҳои фарогирии молиявӣ имконият медиҳад, ки дароми пулии аҳоли ва манбаҳои даромади он афзоиш ёфта, сатҳи истифодаи самараноки онҳо батадриҷ густариш меёбад. Дар заминаи фарогирии молиявӣ ва зиёд гардидани даромади пулии аҳоли имконият ба истифодаи шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ афзоиш меёбад.

Зеро маълум аст, ки заминаи асосии истифодаи тамоми хизматрасониҳои муосири бонкӣ ин захираҳои пулӣ ва дигар манбаҳои молиявӣ мебошанд. Аз ҷамин лиҳоз идораи босамари воситаҳои пулӣ дар шароити муосир шаклҳои муосир ва пешрафтаи хизматрасониҳои бонкиро тақозо менамояд. Асосан имрӯз дар идораи босамари воситаҳои пулӣ идоракунии вертуалии онҳо муҳим ва зарурӣ мебошад, ки он тавастуи восита

ва дастгоҳҳои муосири бонкӣ (воситаҳои мобилӣ, компютерҳо, банкаматҳо, терминалу постерминалҳо, замиабарномаҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ, кортҳои бонкӣ, Q-рамзҳо) аз зумраи воситаҳои мебошанд, ки тақвияти шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкиро таъмин менамоянд ва барои истифодаи босамари воситаҳои нобаршуда дар муҳити инноватсионӣ саводнокии молиявии аҳоли муҳим ва зарурӣ мебошад.

Саводнокии молиявии аҳоли барои тақвият ва истифодаи васеи воситаҳои муосири хизматрасонӣ ва худхизматрасонии бонкбонкӣ муҳим ва зарурӣ буда аҳамият додан ба он шарти зарурӣ ва муҳим мебошад. Барои татбиқи пайвастаи ин масъала имрӯз дар аксар макотиби олии кишвар китобҳои дарсӣ ва васоитҳои таълимӣ ба нашр расидаанд, ки ин метавонад дар тақвияти минбаъдаи масъалаи мазкур мусоидати ҳамаҷониба намояд. Зеро дар истифодаи васеи воситаҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ доштани маълумоти кофӣ дар бораи хусусият, бартарият ва имкониятҳои чунин дастгоҳҳо муҳим ва зарурӣ мебошад. Ба ҳамин хотир саводнокии молиявӣ унсури дигари рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва расидан ба имкониятҳои нави муҳити инноватсионӣ мебошад. Ба андешаи мо барои мукамал кардани муҳити инноватсионии бонкӣ ва тақвияту густариши шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ, саводнокии молиявиро аз боғча, мактаби миёна ва макотиби олӣ ҷоннок намудан муҳим ва зарурӣ мебошад. Зеро донишдони бартариятҳои воситаҳои ҳозиразамони хизматрасониҳои бонкӣ ба мо имконият медиҳад, ки дигар шаклҳои хизматрасонии бонкиро коркард намуда барои истифодаи васеъ ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод намуда муҳити рақобати тақвиятдиҳандаро ба вуҷуд оварем. Ҳамзамон бо фароҳам овардани тамоми шароитҳои дар ин самт матраҳгардида имкон медиҳад, ки маърифати молиявии аҳоли баланд гардида як қатор мушкилотҳои низоми бонкӣ, ки хосияти субъективӣ доранд ба таври фазоянда бартараф карда мешаванд.

Албатта гуфтан мумкин аст, ки маърифати молиявӣ яке аз омилҳои асосии балан бардоштани муҳити инноватсионии бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб ёфта тавассути он як қатор имкониятҳои нави пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ фароҳам оварда мешавад. Тавассути баланд бардоштани маърифати молиявии аҳоли дар сатҳи низоми бонкӣ аз имкониятҳои мавҷуда имкониятҳои нави молиявӣ пулӣ ба вуҷуд оварда мешаванд. Бо ин гуфтан мумкин аст, ки тавассути омили асосии маърифати молиявиро самаранокӣ истифодаи воситаҳои пулӣ ва дигар механизмҳои ба ин алоқаманд ташкил медиҳанд. Ғайр аз ин дар доираи маърифати молиявӣ сарчашмаҳои иловагӣ, ки он аз фарогирии молиявӣ ва саводнокии молиявӣ сарчашма мегиранд, ташаккул меёбанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масоли баланд бардоштани маърифати молиявиро бояд дар сати микро ва макро ба роҳ монд.

Зеро муҳити омӯзиши чараёнҳои инноватсионӣ дар муҳити низоми бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ доираи васеи истифодабарандагонро фаро мегирад, ки он бояд дар макро ва микромуҳит ба роҳ монда шавад. Ҳамин аст, ки бо ташаббу с ва талошҳои пайвастаи ҳукумати кишвар дар самти баланд бардоштани маърифати молиявии аҳоли пайваста чораҳои зарурӣ андешида шуда дар ин самт тавассути васоитҳои ахбори омма барномаву машваратҳои фаҳмондадиҳӣ сурат мегирад. Ҳамин аст, ки дар асоси ташаббусҳои пайвастаи роҳбари давлат дар самти комилан ғайринақдикунонии амалиёту хизматрасониҳои молиявӣ фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 22 июни соли 2023, №586 ба тавсиб расид, ки ин ққдом дар баланд бардоштани маърифати молиявии шаҳрвандон ва ҳамзамон густариши гузариш ба низоми нави ғайринақдикунонии амалиётҳо мусоидати ҳаматрафа намуд. Аз таҳлили маълумотҳои мавҷуда гуфтан мумкин аст, ки агар ҳаҷми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар соли 2018 дар маҷмӯи умумии ҳисоббаробаркуниҳо 5%-ро ташкил намуда боша

ин нишондод дар соли 2023 ба 20% ва дар айни замон зиёда аз 30%-ро ташкил менамояд, ки бо таъсири фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» мувофиқи ҳамоҳанг мебошад. Тавассути ба роҳ мондани чораҳои таъсиррасон, ки ҳамаҷун заминаи асосии баланд гардидани маърифати молиявии аҳолии мегардан, дар сатҳи низоми бонкӣ як қатор сабукиҳои молиявиро сохторӣ ба вуҷуд оварда мешавад.

Тибқи таҳлилҳо ва натиҷаҳои ба дастовардашуда тавассути баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳолии пеш аз ҳама пеши роҳи бемаврид гирифтани анбӯҳи пулҳо аз бонку банкаматҳо, бовари ҳосил намудан ба имкониятҳои боспасгардонии маблағҳо, ба таври доими баланд гардидани пардохтпазирии низоми бонкӣ, зиёд гардидани маблағҳои ғайринақдӣ, коҳиш ёфтани хавфҳои ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳос ва як қатор имкониятҳои дигари ба ин масъала марбут ба даст воарда мешаванд. Бо ин мақсад моро зарур аст, ки барои баланд бардоштани маърифати молиявии аҳолии, ки он қадами дигар дар боз намудани имкониятҳои дигар ба сарчашмаҳои молиявӣ мегардад, як қатор мувафаксиятҳои дигарро ба вуҷуд меоварем.

Сарчашмаҳои молиявӣ қисми асосии густариши бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб ёфта бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ барои мукаммалан фаро гирифтани сатҳи талаботи аҳолии ба шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ даст мезананд. Дар сурати зиёд гардидани сарчашмаҳои молиявӣ имконияти захирасозии бонкҳо ва тақвияти амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ имконпазир мегардад. Вобаста ба зиёд гардидани сарчашмаҳои молиявӣ даромади пулии аҳолии зиёд гардида имконияти пасандозгузорӣ ва машғул шудан ба фаъолиятҳои дигари сердаромад ба аҳолии афзоиш меёбад.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд зиёд намудани сарчашмаҳои молиявӣ зиёд буда дар он самту соҳаҳои гуногуни

дорои даромади зиёд шомил мебошанд. Дар ҳамин замина танҳо зарурияти пеш меояд, ки мо бевосита дар алоқамандӣ ва ҳамкориҳои пайваста бо низомии бонкӣ ин сарчашмаёне дар ҳолати зарурият аз бонкҳои қарз гирифта дар ҳолатҳои дигар ба бонкҳо сармоягузорӣ намоем. Дар сурати ҳамоҳанг сохтани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар муҳити инноватсионӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт дар сатҳи макро ва микро бо фаъолнокии тамоми аҳолии Тоҷикистон, мо метавонем ба як қатор дастовардҳои дигари иқтисодию иҷтимоӣ даст ёбем.

Дар сурати таъмин намудани масъалаҳои дар болозикр мо метавонем муҳити инноватсионии бозори хизматрасониҳои бонкиро дигаргун намуда ба тақвияти пайдарпайи шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ муосидати ҳаматарафа намоем. Зеро гузариш ба шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар муҳити инноватсионӣ тақозо менамояд, ки мо тамоми меъёрҳои ба ин раванд мусоидаткунандаро фароҳам ва таносуби иҷроии пайдарпайии онҳоро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъмин намоем. Ба андешаи мо ҳаҷор масъалаи баррасигардида дар низомии муосири бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ нақши калидӣ дошта ба таҳаввулотҳои ҷиддии ҳосияти рушддоштаи низомии бонкӣ мусоидати ҳаматарафа менамояд.

Дар ҳошияти гуфтаҳои боло вобаста ба таҷрибаи пешрафтаи низомии молиявӣ бонкии ҷаҳонӣ дар самти истифодаи васеи техника ва технологияҳои муосир махсусан дар солҳои охир аниқтараш баъд аз солҳои 2014, ки дар сатҳи низомии иқтисодию бонкӣ як таҳаввулоти бузургро ба миён овард ва дар ҳамин замина Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор масъалаҳои муҳиме, ки ба тақвияти рушди минбаъдаи иқтисодӣ ва низомии бонкӣ мусоидати ҳаматарафа менамоянд аҳамияти ҷиддӣ дода, тақвияти ин масъалаҳоро ба таври доимӣ пайгирӣ менамояд. Чи тавре, ки мо дар рисолаи худ таҳқиқ намудаем гузариш аз низомии бонкии анъанавӣ ба низомии муосири бонкии бо инноватсия ва техникаву технологияҳои муосир асосёфта як қадор дастоварду имкониятҳоро ба мо фароҳам месозад.

Хулосаи боби 2

Тибқи таҳлил ва мушоҳидаҳои мо мушаххас гардид, ки як боҳти низоми бонкии кишвар давраи бўҳрои ва таҳримҳои шадиди шарикони стратегии Тоҷикитон ин зиёд будани талабот ба пулӣ нақд ва набудани микониятҳои ҷойгузини технологӣ ба ин масъала мебошад. Афзоиши талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, ки он тавассути якҷанд роҳу восита амалӣ мегарданд бояд дар сатҳи низоми бонкии кишвар ҳамаи онҳо фароҳам бошанд. Дар ин сурат масъалаи баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардум ва бо ҳамин роҳ таъмини рушди босуботи бонкӣ имконпазир мегардад. Аз ҳамин лиҳоз дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ барои рушди бамаротиби хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва дар ҳамин замина таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии кишвар зарур аст, ки ба масъалаҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад:

- Дастгирии бевоситаи аҳоли ҷиҳати дарёфти сарчашмаҳои иловагии молиявӣ ва бо ҳамин роҳ машғул шудан ба фаъолиятҳои сердаромаде, ки дар сатҳи хонавода ва хоҷагиҳо имконпазир мебошанд;

- Ташкили чорабиниҳои махсуси омӯзишӣ вобаста ба шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ, ки онҳо бо фаъолияти ҳаррузаи аҳоли ҳамоҳанг мебошад;

- Дарёфти роҳу воситаҳои пешгирикунандаи хавфҳои эҳтимолие, ки дар заминаи амалиётҳои хурди молиявӣ боварӣ ва эътимоди истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкиро кошта мегардонанд;

- Зиёд намудани шарикии давлат дар самти кафолатҳои пардохтӣ ва дигар имкониятҳои молиявие, ки дар истифодаи маблағҳои пулии аҳоли замина фароҳам месозад;

- Гирифтани пеши роҳи чараёнҳои манфии хосияти даромаднокидоштаро, ки дар давраҳои минбаъда мумкин аст ба сатҳи пардохтпазирии низоми бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад;

- Сода ва манфиатовар гардонидани истифодаи хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва дигар воситаҳое, ки ба пешрафти хизматрасониҳои вертуалӣ мусоидат менамоянд;

- Дарёфти лоиҳаҳои сармоягузоришавандаи хусусияти минтақавидошта, ки ба даромади пулии аҳолии дар минтақаҳо истиқоматкунанда мусоидати ҳаматарафа менамоянд;

- Пурзур намудани низоми назоратии иҷрои амалиётҳои электронӣ ва таъмини бехатарии воситаҳои асосии иҷрои амалиётҳои бонкӣ аз тарафи бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ;

- Қабул намудани барномаву стратегияҳои дахлдорӣ соҳавӣ ва ҳамзамон тавсиби фармонҳои дахлдори соҳавӣ, ки бевосита ба тақвияти амалиётҳои электронӣ мусоидат менамоянд;

- Ба таври маҷбурӣ ва таъсиррасони ҷроӣ намудани низоми ҳисобдорӣ электронӣ дар тамоми намуди амалиёту хоҷаҳо, ки фаъолияти иқтисодӣ ва хизматрасонӣ доранд.

БОБИ 3

РОҶҶОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ БОНКӢ ДАР АСОСИ ТАТБИҚИ ИННОВАТСИЯҶО

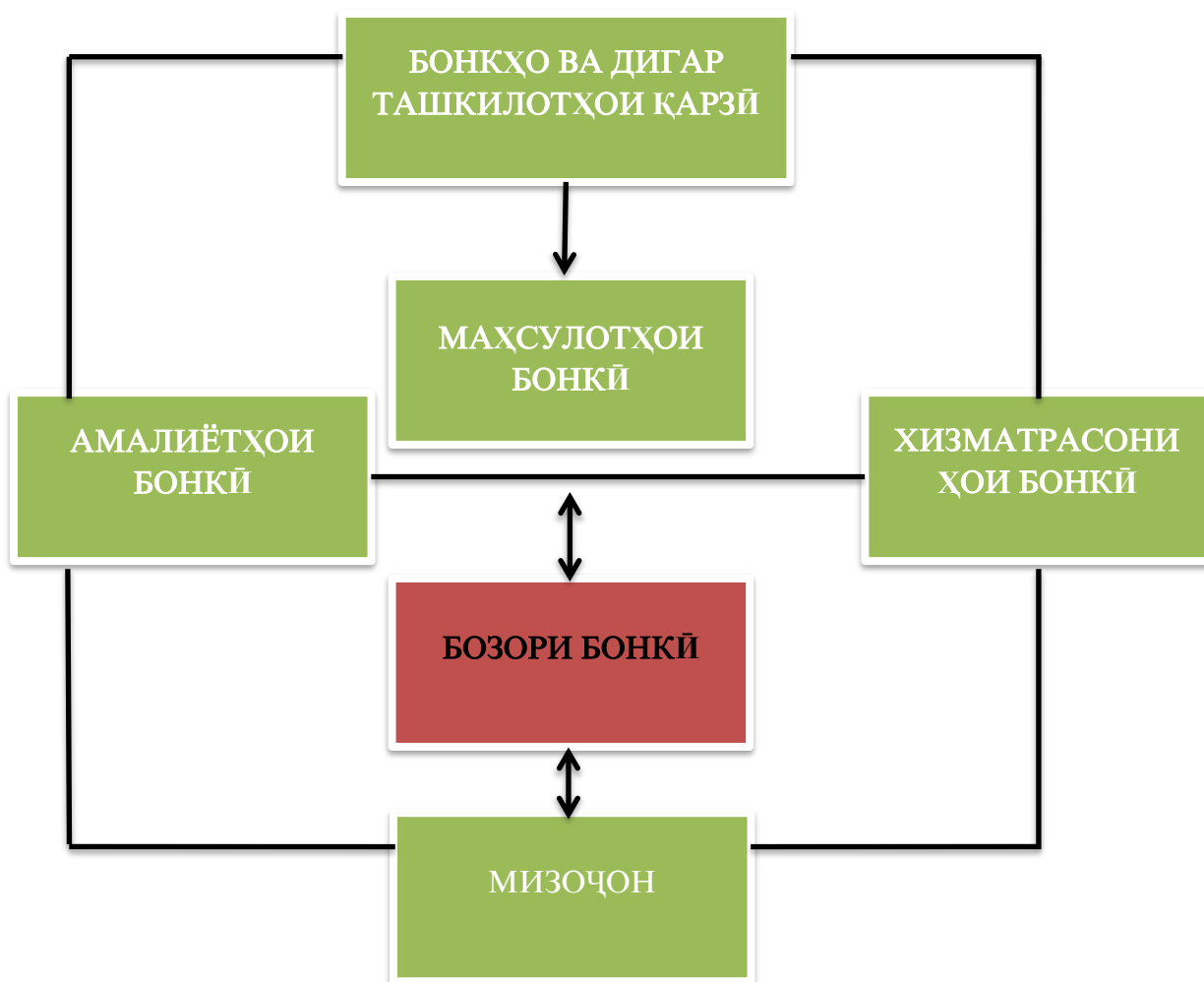
3.1. Гурӯҳбандӣ ва механизмҳои такмили ҳисоббаробаркунӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Воқеан, дар ҳама даври замон, институтҳои молиявӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллӣ маҳсуб ёфта, воситаи асосии таъминкунанд рушди иқтисодиёти давлат мебошад. Воқеияти ирӯзаи рушди иқтисодиёти миллӣ ба низоми бонкӣ алоқамандии зич дошта, он метавонад дар заминаи шаклҳои муосири хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ таъмин карда шавад. Илова бар ин, бонкҳо таъминкунандаи муносибатҳои пулӣ буда иқтисодиётро бо шаклҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ бо пул таъмин мекунанд. Бо ҳамин мақсад маълум аст, ки дар ҳама шароит мақсади асосии бонкҳои тиҷоратӣ гирифтани фоида мебошад, ки асоси воқеии онро амалиёт ва хизматрасониҳои анҷомдодаи онҳо ташкил медиҳад. Сарчашмаҳо ва фарзиётҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷомеа пеш аз бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ амалиёт ва хизматрасониҳои онҳо ба вучуд омадаанд, ки баъдан дар натиҷаи рушди талаботи ҷомеа бонкҳо ба миён овардаанд.

Дар давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон пас аз солҳои 1991 яке аз масъалаҳои муҳиме, ки метавон ба пуррагӣ ба он тақия намуд ин сиёсати дурусти пулию бонкӣ мебошад, ки тавасути он тамоми соҳору соҳаҳои иқтисодии бекорхобида азнавсозӣ карда мешаванд.

Вобаста ба зарурият дар самти мушаххаснамоӣ дар як қатор сарчашмаҳои илмӣ “бонк” як муассисаи мушаххаси иқтисодӣ мебошад, ки маҳсулоти махсус эҷод намуда, бо ҳаракати гардиши пули нақди аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷамъшуда алоқаманд амал менамоянд ва аз ҳисоби ин маблағҳо хизматрасониҳои бонкӣ мерасонад». “...Баракси дигар миёнаравҳои молиявӣ, фаъолияти бонкҳо хусусияти дукарата дорад, ки ба мубодилаи ухдадорҳои қарзӣ онҳо ухдадорҳои қарзи худро ҷой медиҳанд

ва маблағҳои дар ин асос сафарбаршударо ба уҳдадорихои қарзӣ ва қоғазҳои қиматнок гузошта мешаванд”[141]. Ҳамчунин ин масъаларо ба таври сатҳи дар таҳқиқотҳои илмӣ худ Шебаров А.И[142], Анисимова Н.Ю[143] мавриди омӯзиш қарор додаанд. Ҷиҳати таҳлили фарқиати масъалаи мазкур тавзеҳи ин раванд дар сатҳи низоми бонкӣ зарурӣ мебошад ва таркиби ин масъаларо расми 3.1. нишон медиҳад.

Расми 3.1. Сохтори таркибии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Бонкҳои тиҷоратӣ бо амалиётҳои гуногун иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд. Агар аз як тараф тавассути миёнаравӣ иқтисодиётро бо пул таъмин намоянд, аз дигар тараф, тавассути хизматрасониҳо дар бозори бонкӣ иқтисодиётро бо пул таъмин менамоянд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ гарчанде, ки бонкҳои тиҷоратӣ зиёда аз 300 намуди амалиёт ва хизматрасониро анҷом медиҳанд, ки ҳамаи онҳо маҷмӯан маҳсулотҳои бонкӣ мебошанд. Дар таҷрибаи тамоми низоми бонкӣ фаъолияти ҳамаи институтҳои молиявӣ дар доираи се унсури асосӣ сурат мегирад, ки ин унсурҳо ифодаи мантиқ тамоми фаъолияти онҳоро дар сатҳи иқтисодии малакат ва мизочоне, ки аз ин унсурҳо истифода мебаранд, ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи расми мазкур гуфтан мумкин аст, ки дар бозори бонкӣ, асосан, маҳсулотҳои бонкӣ хариду фурӯш карда мешаванд. Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки таркиби маҳсулотҳои бонкиро амалиёт ва хизматрасонӣ ташкил медиҳад.

Маҳсулотҳои бонкӣ ҳамъи амалиёту хизматрасонӣ ва дигар воситаҳои мебошад, ки тавассути он анҷоми амалиёт ва хизматрасониҳо ба роҳ монда мешавад. Дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, асосан, маҳсулотҳои бонкӣ, ки онҳо барои гирифтани фоида ба мизочон пешниҳод карда мешаванд, онҳо аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дигар воситаҳои бонкӣ, ки дар асоси он амалиёту хизматрасониҳо ба монанди: қарзҳои пардохтӣ, банкомат, постерминалҳо ва монанди ин роҳандозӣ карда мешавад.

Амалиёти бонкӣ гуфта, фаъолияти қонунигардонидашудаеро дар назар доранд, ки аз рӯи нақшаи муайян ва феҳрасти иҷозатдодашуда тавассути қарзҳои бонкӣ ба дархости шахсони ҳуқуқию воқеӣ ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи хусусиятҳои фарқкунанда амалиёт – ин шакли ибтидоии фаъолияти институтҳои молиявӣ буда, дар он таъсири субъект мавқеи асосӣ дорад. Яъне, амалиётҳои бонкӣ хусусияти субъективӣ доранд ва аз тарафи субъектҳо идора ва назорат карда мешаванд.

Вобаста ба ин, қайд гардидааст, ки дар баробари ин Костерина А.М. бар чунин ақида аст, ки “....пешниҳоди хизматрасониҳо бояд бо тарзу усули ба ҳар як бонк хос пешниҳод карда шавад»[101].

Дар бозорихизматрасониҳои бонкӣ ва тағйирёбии таркиби иқтисодӣ хизматрасониҳои гуногуни бонкӣ вобаста ба сифат ва нарх дар заминаи талаботҳои рузифзуни мизочон ва субъектҳои гуногуни иқтисодӣ пешниҳод

кредда мешаванд, ки дар ин масъала нақши техника ва технологияҳои муосир дар ҷаараёни хизматрасониҳои маҷозӣ электронӣ нақши калидӣ доранд. Ҳамин аст, ки дар солҳои охир таваҷҷуҳи олимони ва коршиносон дар ин самт афзоиш ёфта истодааст. «....Доираи хизматрасониҳои электроники бонкӣ, принсипи дастрасӣ ба хизматрасониҳоро аз фосилаи дур, дар ҳолати аз ҷониби мизочон истифода шудани телефон ва ё компютер бо мақсади истифода бурдан аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, доро мебошад. Ҷиҳати рушди истифодаи технологияи муосир бонкҳо бояд стратегияи муайяни худро дошта бошанд ва дар татбиқи он кӯшиш намоянд»[89]. Ҳар дигар сатҳи ин масъаларо дар мақолаҳои дигари илмӣ дар сатҳи дигар во хурдан мумкин аст. [80,81,82,83,84]. Дар айни замон бозори хизматрасонии бонкиро амалиётҳои фаро гирифтаанд, ки дар асоси техникаву технологияи муосир амалӣ карда шуда, маҳсулотҳои гуногуни бонкӣ ба фурӯш бароварда мешаванд.

Дар мавридиди дигар қайд гардидааст, ки «...Бозори хизматрасонии бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонебгардонии талаботи муштариён дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он, ки ташкилоти қарзӣ хизматрасонии бонкиро анҷом медиҳад, дар ин росто ҷустуҷӯи муштариёни наву ниғаҳдории муштариёни қаблан ҷалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасонии бонкӣ ба ҳисоб мераванд»[42]. Воқеияти ин масъаларо баъзе аз олимони дар сатҳи усулҳо ва афзорҳои идоракунии ва иқтисодии дороиҳои бонкӣ афзал медонанд. [134,135].

Бозори хизматрасониҳои электроники бонкӣ қисми асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҷузъи асосии соҳаи хизматрасониҳо буда, дар он бештар маҳсулотҳои бонкӣ пешниҳоди ниёзмандон гардониде мешавад. Бо дарназардошти рушди беамалони технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ имкониятҳои бозор

васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид карда мешавад.

«...Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, аз он ҷумла, ба боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан, суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст»[103].

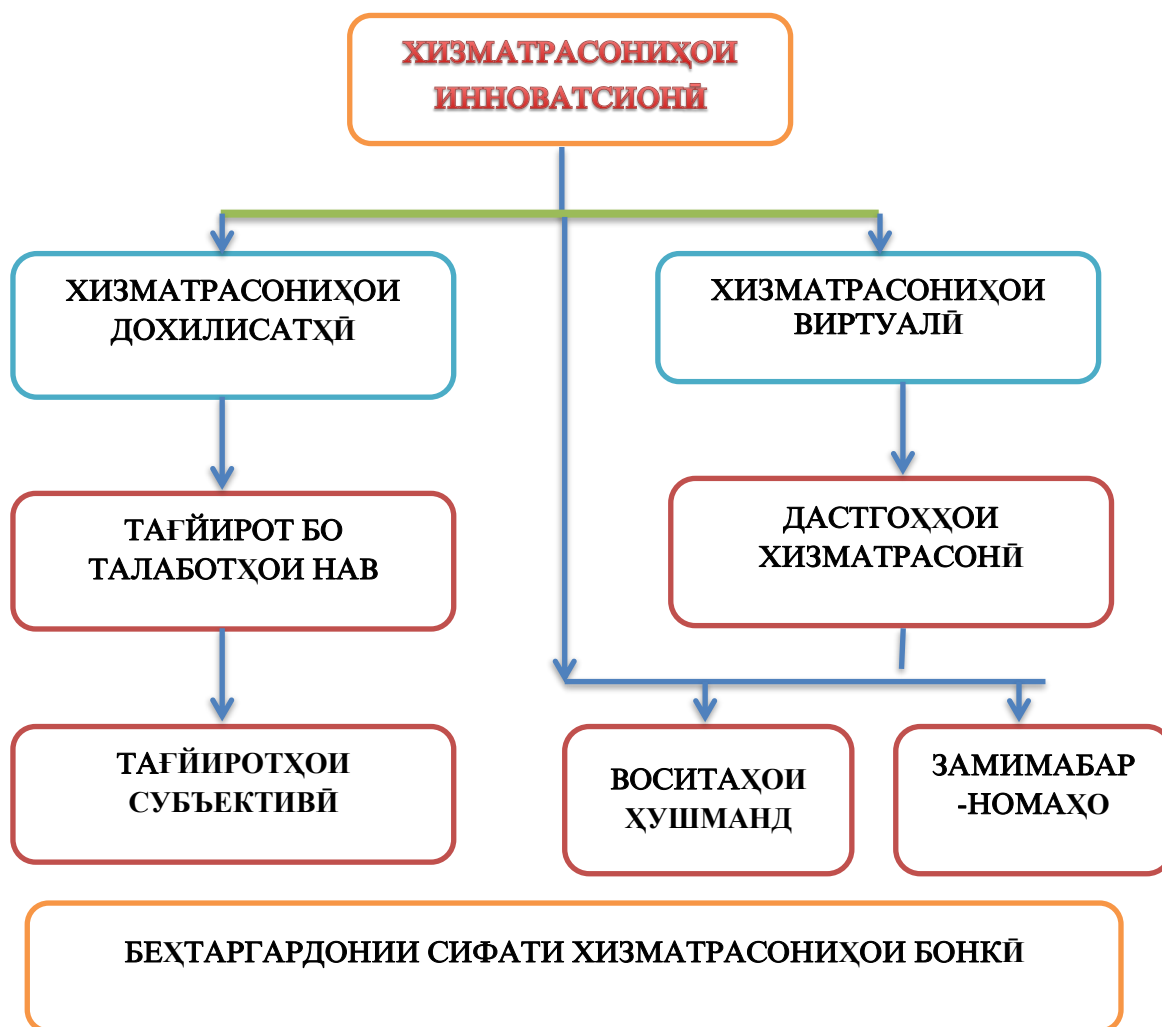
Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бештар фаъолнокии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои ваколатдор дар бозори хизматрасониҳо тавассути кортҳои пардохтӣ ба назар мерасад, яке аз қисматҳои таркибии бозори хизматрасониҳои бонкӣ тавассути кортҳои пардохтӣ мебошад, ки иштирокчиёни асосии он бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ мебошанд.

Дар шароити ба маротиб зиёд гардидани талабот ба пули нақд зарурати тақсими бозори кортҳои пардохтӣ, ҳамчун қисмати таркибии бозори хизматрасонӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Афзалияти асосии хизматрасониҳои бонкиро дар шароити имрӯза, пеш аз ҳама, бартарии бидуни таъсири омилҳои субъективӣ ташкил медиҳад ва ин моҳияти асосии самаранокии онро дар шароити муосир ташкил медиҳад.

“.....Хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ - дар айни замон технологияҳои пешниҳоди хизматрасониҳои дар асоси фармоишҳои аз ҷониби муштарӣ додашуда аз фосилаи дур (яъне бидуни боздид аз бонк) интиқол дода мешавад, аксар вақт бо истифода аз компютер ва шабакаҳои телефонӣ сурат мегирад”.[38]. Тафсири масъалаи мазкурро дар асарҳои худ баъзе олимони дар шакли худ вобаста ба хосиятҳои даврии технологияҳои иттилоотӣ баҳо додаанд, ки баъзе норасоӣҳоро во хурдан мумкин аст.[37,44,86]. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ хусусиятҳои ҳоиси рушди бозори хизматрасони ҷанбаҳои васеи техника ва технологияҳои муосирро дар бар гирифта, он фарогири як қатор масъалаҳои мубрами бонкӣ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза маҷмӯи хизматрасониҳои нави бонкиро, ки он дар асоси технологияҳои муосир ва бидуни онҳо анҷом дода мешаванд, инноватсияҳои бонкӣ ном дорад, ки он доираи васеи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкиро дар шароити имрӯза дар бар мегирад. Вобаста ба таҳқиқи масъалаҳои муҳими арзёбии рушди бозори хизматрасониҳои бонк гуфтан зарур аст, ки ин тамоюл ба ду гурӯҳи асосӣ чудо мегардад, ки чарайёни мазкурро дар шароити ҷаҳонишавӣ пурра дар бар мегирад. Илова бар ин ташаккул ва густариши шаклҳои нави хизматрасонӣ дар заминаи бунёд ва азнавсозии бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба вуҷуд меояд. (нигар расми 3.2).

Расми 3.2. Гурӯҳбандии хизматрасониҳои инноватсионии бонкӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф

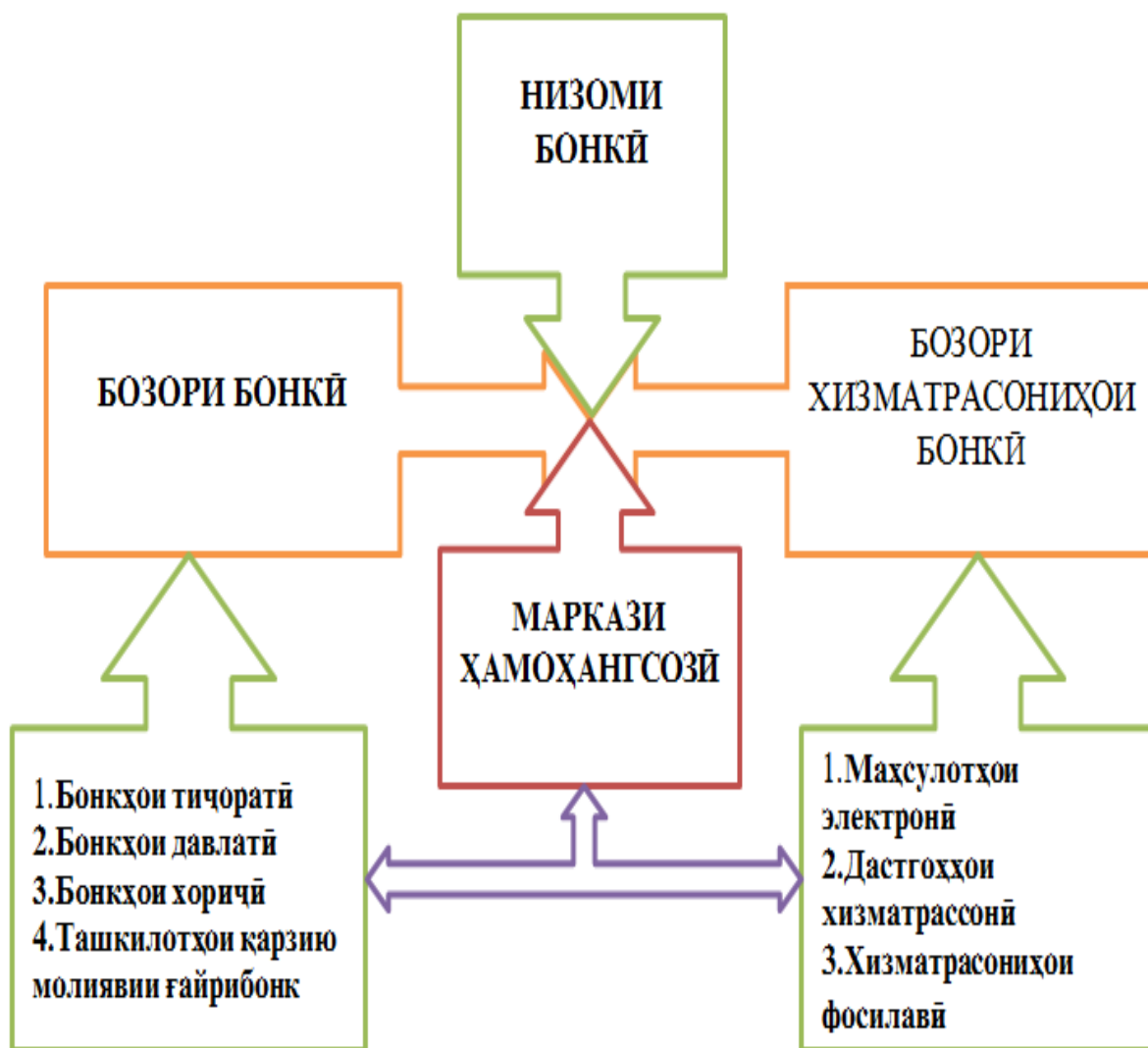
Фаъолияти бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ба ин баробар дар шароити имрӯза аз як қатор омилҳои инноватсионӣ иборат буда, он аз тағйиротҳои сохторӣ, инноватсионӣ, технологӣ, техникӣ ва иттилоотӣ иборат мебошад. Дар сатҳи низоми бонкӣ амсилаҳои асосии рушди бозори бонкӣ ва доштани мавқеъ дар муҳтоти рақобат аз ин аз дараҷа ва сатҳи хизматрасониҳои виртуалии бонкӣ таъсири мусбат мерасонад. Асоси устувории низоми бонкиро дар шароити имрӯза хизматрасониҳои виртуалӣ ташкил медиҳанд, ки он аз доираи васеи техника ва технологияҳои ҳозиразамони хушманд иборат мебошад. Имрӯза хизматрасониҳои виртуалиро дастгоҳҳои хизматрасонӣ ба монанди: банкомат, терминал, постерминал, компютер, телефонҳои мобилӣ (смартфон) ва дигар дастгоҳҳои ба ин баробар ташкил медиҳад.

Дар шароити тезутунд гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва вазъияти имрӯзаи иқтисодӣ инстиутҳои бонкиро зарур аст, ки роҳҳои навро ҷустуҷӯ намуда, усулҳои навро ҷиҳати ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳи молиявӣ истифода баранд. Илова бар зарурияти доимии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, имрӯз масъалаи сифатан беҳтар намудани равандҳои маркетингӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Ташаккули бозори фарогирии бо талаботҳои муосир, ки ба ҷарайёнҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва ғайринақдикунонии амалиётҳо мансуб мебошанд, шартӣ зарурӣ ва асосӣ мебошад.

Баррасии афзалиятҳо ва фарқиятҳои бозори бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ доираи фарогирии технологияҳои рақамиро дар сатҳи кишвар густариш медиҳад ва ин ба имконияти иловагии паст кардани шиддати хавфҳои бонкӣ мусоидати ҳаматарафа менамояд. Дар айни замон, бо шарофати васеъ паҳн гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва афзалияти ногузирро касб намудани рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ ва доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодиёт, ки ба воситаи ин ҷараён устуворона пеш мераванд, дар сатҳи низоми бонкӣ маҷмӯан онро бозори бонкӣ меноманд. Сохтани платформаи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ки он пурра ба

рақамикунонӣ ҳамоҳанг мебошад, он метавонад ба фароҳам овардани пулҳои рақамӣ, рушди асбӯрҳои рақамӣ, тижораи электронии асбӯр, комилан маҷозӣ кардани амалиёту хизматрасониҳо дар дохили кишвар мусоидати ҳаматарафа намояд. Сохтани як бозори муосири фарогир ва пешрафта, ки бо усулҳои инноватсионӣ пеш меравад, заруриятро ба миён меорад, ки дар он ба ҳама шаклҳои хизматрасонии бонкӣ дастрасии содда бошад.

Вобаста ба тамоюлҳои қаблан мавҷудбудаи бонкӣ, ки онҳо ҳамчун як таҷрибаи нав барои бунёди бозори муосири бонкӣ бо шартҳои инноватсионӣ мусоидат намуданд. Вобаста ба ин моро зарур омад, ки мушаххасоти бозори муосири бонкиро дар засми 3.3 ба таври зерин чунин пешниҳод намоем.

Расми 3.3. Сохорҳои бозори муосири бонкӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Ташаккули низоми қаблии бонкӣ дар сатҳи дузинагии низоми анъанавии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб ёфта, фаъолияти он дар доираи амалиётҳои қаблӣ ва анъанавӣ қариб бидуни технологияҳои ҳозиразамон амалӣ карда мешавад.

Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бошад мавқеи асосиро хизматрасониҳои фосилавӣ, дастгоҳҳои электронӣ ва амалиётҳои бидуни пули нақд ташкил намуда, ин бозор дар шароити имрӯза шакли нави бозори пешрафтаи бонкиро ифода менамояд. Аз ин лиҳоз зарур аст, ки таҳияи модели бартарият ва мушкилотҳои бозори анъанавии бонкиро бо бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ дар доираи имкониятҳои мавҷуда таҳия ва пешниҳод намоем (ҷадвали 3.1.).

Қайд кардан зарур аст, ки бозори қаблии бонкӣ бозори содда ва оддӣ буда, дар ин бозор ҳаҷм ва ҳиссаи пулҳои нақдӣ дар ихтиёри бонкҳо мавҷудбуда ба муомилот бароварда мешаванд. Мақеи асосиро дар бозори қаблии бонкӣ ҳамон бонкҳое доранд, ки онҳо дорои пулҳои нақд ва сатҳи баланди пардохтпазирӣ мебошанд.

Дар шароити имрӯзаи муҳити инноватсионӣ ибраз доштан зарур аст, ки сохтани маделҳои гуногуни соҳавӣ, махсусан, дар соҳаи хизматрасонӣ, натанҳо ҳосияти ҳисобӣ ва дурнамоӣ дошта бошад, балки маделҳоро дар шакли SWOT – анализи, расмҳо, навқша ва диаграммаҳо низ ишора намудан мувофиқи мақсад мебошад. Ба ҳамин мақсад, мо дар шакли ҷадвал мадели имкониятҳо ва мушкилотҳои иқтисодӣ рақамӣ, пардохтҳои электронӣ ва дигар масъалаҳои ба ин баробарро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Тамоюлҳои доимотағйирёбандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва бомаротиб баланд гардидани тақонҳои иқтисодӣ давлатро ба он водор месозад, ки аз бозори анъанавии бонкӣ ба бозори хизматрасониҳои муосири бонкӣ гузашта, дар заминаи ин фаъолияти минбаъдаи хуро дар доираи талаботҳои мавҷуда мутобиқ намояд. Ба андешаи мо, новобаста аз он, ки гузариш ба иқтисодӣ рақамӣ ҷарайён дорад, як қатор мушкилотҳое низ ҷой дорад, ки ба ин масъала таъсири манфӣ мерасонанд.

Чадвали 3.1. Модели афзалиятҳо ва мушкилотҳои бозори бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир

БОЗОРИ АНЪАНАВИИ БОНКӢ		БОЗОРИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ БОНКӢ	
БАҶГАРӢ	- наздик будан ба эътимоди аҳоли - фароҳам будан ҷойҳои нави қорӣ - кам гардидани бонкҳои заиф - аз низоми бонкӣ берун шудани бонкҳои беэътимод - ба таври доимӣ зиёд намудани захираҳои пулӣ аз ҳисоби воситаҳои ҷалбгардида - нисбатан содда будани муносибат аз нуқтаи назари мувофиқ ба тавлаботи мизочон	БАҶГАРӢ	- сарфаи вақт ва хароҷоти иловагӣ дар иҷрои амалиёт - Баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии бонк - фароҳам овардани меъёрҳои рақобатпазирӣ - бомаротиб қоиш додани сатҳи хавфҳои бонкӣ вобаста ба пулҳои нақд ва талаботҳои нақдӣ - фароҳам овардани шаффофият дар амалиётҳои бонкӣ - фароҳамро намудани доираи амалиётҳои бонкӣ - бемахдуд қардани қарайёни иҷрои амалиётҳои бонкӣ - бидуни таъсири омилҳои субъективӣ дар ҳама ҳолат ва шароит иҷро намудани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - содда намудани назорати доимӣ ва баланд гардидани сифати иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - зиёд намудани номгӯӣ ва шумораи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - таъмини амнияти пулҳои электронӣ - содда будани низоми назорат аз рӯи иҷрои амалиётҳои пардохӣ - ислоҳи автоматӣ ва қарқарди иловагии содда - аз байн бардоштани омилҳои ҳосияти қарағиродошта
МУШКИЛОТ		МУШКИЛОТ	
- баланд будани шиддати хавф вобаста ба қардохтпазирии бонкӣ - маҳдуд будани шаффофият дар иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - зид будани сатҳи қасод ва дигар омилҳои ба нуфузи бонк таъсиррасонанда; - маҳдуд будани захираҳои пулӣ дар баъзе аз бонкҳо, ки таъсири муттақобила ба низоми бонкӣ қаранд - қарстарасии қаст ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ - баланд будани сатҳи хароҷот ва маҳдуд будани ҳаҷм ва ҳиссаи амалиётҳои бонкӣ - зиёд будани таъсири омилҳои субъективӣ ба нуфуз ва обрӯи бонк		- маҳдуд будани инфрасохтори қарурӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар- - сатҳи қасти қастрасии аҳоли ба шабақаи интернет ва истифодаи технологияҳои хизматрасонӣ - маҳдуд будани доштани маърифати иттилоотӣ - зиёд будани хароҷот қиҳати таъмини мутавозини воситаҳои техникӣ дар шароити қўҳсор будани Тоҷикистон - дар баъзе мақрид заиф будани ҳимояи истифодаи воситаҳои электронӣ	

- дар як вақт дар шакли маҳдуд пешниҳод намудани амалиёт ва хизматрасонӣ - баланд кардани сатҳи осебпазирии низоми бонкӣ - заиф кардани муқобилияти бонк бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири омилҳои беруна;	
ДУРНАМО	ДУРНАМО
- ба таври ғоисилавӣ аз байн рафтани бозори анъанавии бонкӣ ва амалиётҳои хусусияти субъективӣ дошта - пурра ё қисман гузаштани бонкҳо ба бозори нави хизматрасониҳои бонкӣ - қомилан тағйр додани сохтори идоракунӣ ва амалиётгузаронии бонк марҳала ба марҳала - даст кашидан аз амалиётҳои ҳосияти нақдидошта бо мурури замон дар шакли маҳдудкунии миқдорӣ	- зиёд намудани миқдор ва ҳаҷми амалиётҳои виртуалӣ зинна ба зина; - гирифтани пеши роҳи муфлисшавии бонкҳо дар ҳадӣ то 90% - татбиқи иқтисоди рақамӣ дар доираи хизматрасониҳои молиявӣ дар давоми 10 сол - дар сатҳи пастарини хароҷот ва ба даст овардани ғоидаи зиёд бо амнияти назаррас ва қомилан ҳифзгардида.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ ин бозори фарогир ва дорои афзалиятҳои зиёди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буда, он як қатор ҷарайёнҳои пулиро содда ва сатҳи хавфҳои низоми бонкиро коҳиш медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки бо фарохмачро будани бозори хизматрасониҳои бонкӣ, имрӯз бозори бонкии анъанавиро ба он шомил намудан мукин аст, ки он як қисми таркибии бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро ташкил медиҳад. Дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ яке аз механизмҳои асоси муассир ва самаранок ин рушди бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки меҳвари беохир дошта, он аз воситаҳо ва дастгоҳҳои ҳозиразамони иттилоотӣ иртиботӣ иборат мебошад.

Новобаста аз он, ки гузариш ба ҳукумати электронӣ ё иқтисоди рақамӣ дар марҳалаи аввал дорои як қатор мушкилотҳои сатҳӣ ва инфрасохторӣ мебошад, зарур аст, ки вобаста ба имкониятҳои мавҷуда марҳала ба марҳала татбиқи ин низом ҳадафҳои асосӣ ва кӯтоҳмуддат бошад. Дар баъзе маврид заиф будани ҳимояи истифодаи воситаҳои электронӣ наметавонанд ба идомаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ ё электроникунии амалиётҳои молиявӣ монеа эҷод намояд.

Бо мурури замон, вобаста ба печида гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва мутобиқшавии бонкҳои Тоҷикистон ба ин раванд, агарчанде, ки барои паст гардани таъсири манфии хатарҳо ва ба аҳоли ба таври пурра пешниҳод намудани хизматрасониҳои муносири дорои хосияти инноватсиониро пешниҳод намоем. Ва бо мурури замон барои барои мусоиргардонии шаклҳои нави хизматрасонӣ ва тағйир додани шакли амалиётҳои анъанавӣ ба хизматрасониҳои муосир дар 4-5 соли оянда ба андешаи мо бояд чунин шаклҳои хизматрасониҳои нав дар тамоми низоми бонкӣ барои васеъ намудани муҳити инноватсионии бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҷорӣ карда мешаванд. (нигар ҷадвали 3.2.).

Ҷадвали 3.2. - Сохтори шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистон

Накли хизматрасонӣ	Тафсири хизматрасонӣ	Истифодаи имконияти хизматрасонӣ
Қарзҳои ғайринақдӣ	Пешниҳоди қарзҳои бонкӣ тариқи ғайринақдӣ тавассути кортҳои бонкӣ ва замимабарномаҳои мобилӣ имконияти вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва густариши иқтисодиёти рақамиро дар сатҳи ҷамъият татбиқ намуда як қатор имконияти навро фароҳам месозад.	Қайбули як қатор барномаву стратегияҳои дахлдори соҳавӣ ва ташаббусҳои ҳукумати кишвар имконият медиҳад, ки бо мурури замон қарзҳо аз шакли анъанавӣ ба шакли нави қарзи ғайринақди гузашта назорати дуруст беҳатарии он дар сатҳи иқтисодиёт таъмин карда шавад.
Пасандозҳои ғайринақдӣ	Пасандозҳои ғайринақдӣ метавонанд тавассути замимабарномаҳои мобилӣ ва кортҳои бонкӣ дар амал татбиқ карда шаванд.	Ташаккули пасандозҳои ғайринақдӣ аз марҳалаҳои инноватсионии иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои пешрафтаи бонкӣ вобаста ба буда ин амал дар асоси ташкили платформаҳои муайяни ва шартномаҳои тарафайн роҳандозӣ гарданд.

Пулҳои электронӣ ё рақамӣ	Гузаштани ба шаклҳои нави пулӣ ва муносибатҳои нави бо пулҳои рақамӣ ё электронӣ ифодаёфта имкон медиҳад, ки ҳавфи пардохтпазирӣ ва дигар ҳавфҳои таҷаммуъро аз байн мебарад.	Фароҳам овардани инфрасохтори зарурии пардохтӣ, ташкили муҳити истифодаи пулҳои электронӣ, таъмини интернетӣ баландсуръат ва ташкили низоми ҳатмии дурусти ҳисобдорӣ омили асосии рушди пулҳои электронӣ ё рақамӣ мебошад.
Банкоматҳои ҳушманд ва дигар дастгоҳҳои бо нерӯи симо амалкунанда	Дар шароити имрӯза истифодаи чунин банкоматҳо имкон медиҳад, ки бехатарии пардохтҳо, таъмини эътимоднокии ва аз байн бурдани нобоварӣ нисбат ба низоми бонкӣ чӯзӣ нави хизматрасониҳои бонкӣ мебошад.	Дар сурати фароҳам овардани технологияҳои наватарини бонкӣ, ки дорои хотираи локалӣ ва зехни сунъӣ мебошанд, имконияти медиҳад, ки ҳавфҳои мавҷуда ба тадриҷ коҳиш дода шуда, пардохтҳои ғайринақдӣ ё қабули пардохтҳо бидуни изи ангушт, чашм ё симо сурат гиранд.
Кушодани хатти қарзӣ ба таври ғайринақдӣ	Кушодани хатти қарзӣ агар чанде, ки қабл аз пешниҳоди мо низ вучуд дошта бошад, ҳам ба тариқи ғайринақдӣ ба роҳ мондани он дар шароити баланд гардидани ҳавфҳои маҷмӯӣ муҳим ва зарурӣ мебошад.	Дар шароити имрӯза ҳоҷагидорӣ яке аз механизмҳои асосии кам кардани сатҳи ҳавфҳои низоми бонкӣ ба босамаргардонии амалии қарзҳои додашуда ва баланд гардидани масъулияти қарзгиранда мусоидат менамояд. Татбиқи ин масъала аз сатҳи татбиқшавии иқтисодиёти рақамӣ ва электроникунонии амалиётҳои бонкӣ ба он вобаста мебошад.
Вусъати тиҷорати электронӣ бо пулҳои электронӣ	Тақвияти имрӯза тиҷорати электронӣ яке аз механизмҳои мебошад, ки бевосита ҳосил шароити имрӯза мебошад ва он ҳар рӯз дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.	Истифодаи ин шакли тиҷорати электронӣ бевосита ба тақвияти пардохтҳои электронӣ вобаста буда дар оянда ин масъала метавонад ҷои тиҷорати анъанавиро комилан ғирад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Проблемаҳои фарогирии ҷарайёнҳои молиявӣ дар сатҳи ҷамъият аз як катор хусусиятҳои дутарафа иборат буда, имкониятҳои минбаъдаи рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро муайян менамояд. Бо ин мақсад сохтори имрӯзаи хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳамчун сохтори мукамал ва фарогир, равшанӣ медиҳад.

Тақвияти шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ метавонад дар бозори бонкӣ як таҳаввулотӣ навро ба вуҷуд оварда, имкониятҳои дигари ба рушди бонкҳо ва иқтисодиёт нигаронидашударо дар бозори муосири бонкӣ ба вуҷуд оварад. Дар шароити гузариш ба технологияҳои рақамӣ дар сатҳи низоми бонкӣ воситаҳои марказонидашудаи техникӣ тавассути шабакаҳои интернетӣ ғайри мегарданд, аҳамияти аввалия доранд. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи мо, агарчанде, ки бозори хизматрасониҳои бонки дар шароити имрӯза бозори оддӣ ба назар расад ҳам, ғайрилик ва амалиётҳои дар он анҷом мегардида хосиятҳои мураккаб доранд. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ марҳалаи аввали хизматрасониҳои бонкиро дастгоҳҳои хушманд бидуни таъсири омилҳои субъективӣ, миқдори маҳдуди банкоматҳо, миқдори маҳдуди нуқтаҳои пардохти пули нақд, постерминалҳо, кортҳои бонкӣ ташкил медиҳад, ки заминаи асосии рушди дигар хизматрасониҳои фосилавӣ мегардад.

Низоми марказонидашудани хизматрасонии бонки, ки онро доираи васеи бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ метавонанд иҷро намоянд, он аз хизматрасониҳои мобилӣ, Q-рамзҳо, шабакаҳои байналмилалӣ интиқолдиҳандаи маълумотҳои молиявӣ, замимабарномаҳои бонкӣ, инчунин, воситаҳои иловагии дастгоҳҳо: смартфон, компютер, телевизорҳои рақамӣ, принтери 3D, форматҳои рақамӣ - аксҳои рақамӣ, видео, аудио, ҳуҷҷатҳои матнӣ, ҷадвалҳо иборат мебошад.

Бояд ибраз дошт, ки дар шароити имрӯза барои ташаккул ва рушди дурусти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди масъалаҳои зерин аҳамияти стратегӣ дорад;

- густариши интернетӣ баландсуръат ва фароҳмаҷро дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
- густариши маърифати иттилоотӣ: таълиму омода кардани мутахассисон дар доираи восита ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботии ҳозиразамони хушманд;
- ташкил, татбиқ ва истифодаи ҳамаҷонибаи ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва ташкили роҳҳои дастрасӣ ба қорҳои бонкӣ ва ба воситаи ин кушодани суратҳисоб;
- ҳамкорӣ ва шарикӣ бо субъектҳои хоҷагидорӣ, аҳоли, сохторҳои дахлдори кишварҳои дигар чиҳати татбиқи иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ боназардошти истифодаи зеҳни сунъӣ;
- Ба таври ҳатмӣ доштани суратҳисоб дар бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ барои дастрасии содда ба амалиётҳои электронӣ пардохтӣ;
- таърихи зист ва фаъолияти шаҳрванд чиҳати гирифтани пешӣ роҳи хавфҳои эҳтимоли дар самти амалиёту хизматрасониҳои молиявӣ ва ғ.

Кайд кардан зарур аст, ки новобаста аз он, ки мо дар ҳоли босуръат қорӣ кардани технологияҳои рақамӣ қарор дорем, як қатор мушкилотҳои низ қой доранд, ки онҳо қорқардҳои иловагӣ ва тағйироти қиддиро тақозо доранд, ки ислоҳоти қиддӣ дар воситаҳои электронии пардохт мақсади асосии рисолаи илмӣ мо мебошад.

3.2. Нақши хизматрасониҳои бонкӣ дар рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар

Дар таҷрибаи пасошӯравии низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ислоҳотҳои марҳалаи сурат гирифта фаъолияти бонкҳо ба тағйиротҳои дохилию берунии иқтисодӣ мувофиқ қарда шуд. Як таҳаввулотӣ муҳим дар низомии бонкӣ баъд аз соли 2014 ба вуҷуд омад, ки то як андоза осебпазирии низомии бонқиро дар қомеаи иқтисодӣ мушахасс намуд. Низомии бонкии

кишвар, бинобар сабаби таъсири дуҷуми бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ва ошкор гардидани сатҳи пасти пардохтпазирии як қатор банкҳои низомсоз, таҳримҳо ба шарикони стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, баланд гардидани индекси нархҳои сабади истеъмолӣ, коҳиши бамаротиби қурби пули миллий нисбат ба асъори хориҷӣ, кам гардидани интиқоли маблағҳои пулӣ аз хориҷи кишвар, оғоз гардидани давраи дигари бӯҳронӣ эътимод ба ин низом як қатор тағйиротҳои ҷиддиро ба миён овард.

Сатҳи пасти рақобатпазирии низоми банкӣ дар бозори банкӣ боиси он гардид, ки банкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ таъя намуда, шиддати хавфҳои бо пули нақд ва пардохтпазири алоқамандро бартараф намоянд. Таъя намудан ба таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ, ки давраҳои душвори бӯҳрониро дар заминаи мавҷуд будани низомҳои ягонаи электронӣ паси сар намуданд, мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамчунин, дар низоми банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳалли мушкилотҳои мавҷуда стратегияи фаъолияти банкҳо тағйир намуда, ба воситаҳои ҳозиразамони виртуалӣ ва бо афзоиши қортҳои банкӣ ва дигар техникаи электронии масири ҳисоббаробаркуниҳоро дигар намуданд.

“...Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, аз он ҷумла, боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан, суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст”[103]. Дар шакли дигар олими Тоҷик Ш.Раҳимзода ин масъаларо дар монографияи илмӣ худ бо татбиқи як қатор афзорҳо омили пешрафти масъала доништааст. [77]. Занҷираи бозори хизматрасониҳои банкӣ ва элементҳои дар он ташаккулёбанда ба монанди рағҳои хунгард, ки ба ҳаёт ва рушди инсон нақши калидӣ доранд, бозори хизматрасониҳои банкӣ дар пешрафти иқтисодиёт ва вусъати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ чунин вазифаро иҷро менамоянд. Густариши ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тақозои замон буда, истифодаи

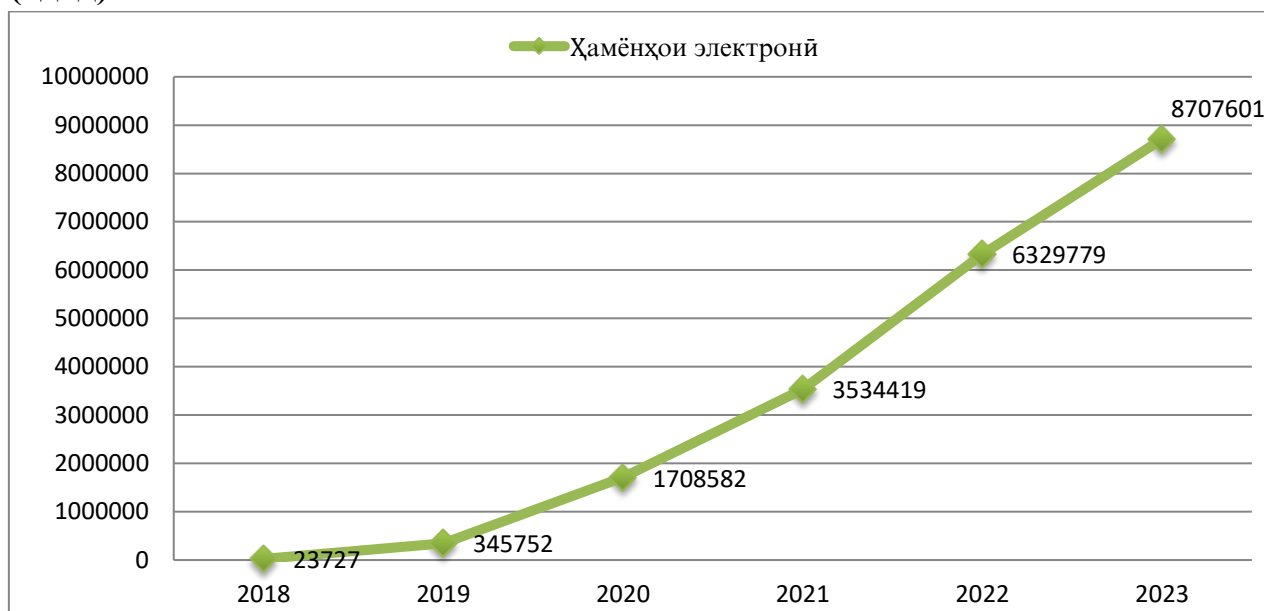
бемайлони технологияҳои рақамӣ ва доштани ҳатмии суратҳисобҳоро дар ташкilotҳои қарзӣ талаб менамояд.

Моро зарур аст, ки барои содда ва манфиатовар гардонидани пардохтҳои электронӣ ва дар заминаи ин кам кардани хавфҳо ва босамар гардонидани амалиётҳои вертуалӣ бо ба даст овардани эътимоди комили мизочон, маделҳои нави воситаҳои худхизматрасони маҷозиро ҷиҳати тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар байни мизочон дарёфт намоем. Албатта, маделҳои нави хизматрасониҳои бонкро дар рисолаи илмӣ мо ҳамаи он воситаҳои электроние, ки тавассути онҳо хизматрасониҳои электронии маҷозӣ сурат мегиранд, рабт медиҳем, ки онҳо дар тақвияти суръати амалиётҳо ва бемахдуд анҷом додани хизматрасониҳо мусоидати ҳаматарафа менамоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки шумораи ҳамёнҳои электронӣ зиёд гардид, ки дар навбати худ боиси баланд шудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи умумии ҳисоббаробаркуниҳо гардид. Дар сатҳи низоми бонкӣ чунин шакли хизматрасонӣ ҳамчун шакли нави ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ маҳсуб ёфта метавонад як қатор сабукиҳоро ба истифодабаранда фароҳам созад.

Дар вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пардохти хизматрасониҳо баъд аз ошкоргардии мушкилоти асосии пардохтҳои ба муомилоти нақди алоқаманд баъд аз соли 2018 тақвияти ҳамёнҳои электронӣ ҳамчун воситаи амалии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ густариш ёфта, ҳиссаи онҳо имрӯз дар татбиқи масъалаи мазкур назаррас мебошад. (диаграммаи 3.3.)

Диаграммаи 3.3. Тамоюли тағйирёбии шумораи ҳамёнҳои электронии як қатор банку ташкилотҳои қарзӣ дар солҳои 2018-2023 (адад)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj>

Тибқи маълумотҳо ба санаи 31 декабри соли 2023 ҳамёнҳои электронии 21 ташкилоти қарзии молиявӣ 8,7 млн. ададро ташкил дода, он матаносибан ба ҳамин санаи соли 2022 2,4 млн. адад ё 37,6% зиёд шудааст. Истифодаи васеи воситаҳои электронӣ боиси он мегарданд, ки сатҳи хавфҳои пардохтпазирии низоми бонкӣ коҳиш дода шуда, ба воситаи ин эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ зиёд мегардад ва дар натиҷа боиси ҷалби бештари воситаҳои озоди пулӣ дар бонкҳои тижоратӣ ва дигар бонкҳои таъиноти гуногундошта мегардад. Аз таҳлили маълумотҳои мазкур бармеояд, ки агар дар соли 2018 шумораи ҳамёнҳои электронӣ 23 727 ҳазор ададро ташкил дода ин дар соли 2023 ба 8 707 601 млн. адад баробар гардид, ки мутаносибан ба соли таҳлилӣ 36,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Бо боло гирифтани таҳвӯлотҳои технологию иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, низоми бонкӣ пайваста дар тақвияти рушди низоми амалиётҳои электронӣ ва дар заминаи фароҳам овардани шароит дар инфрасохтори пардохтӣ мебошад, ки ин масъала боиси тақвияти амалиётҳои электронии пардохтӣ ва ҳаҷми чунин амалиётҳо гардидааст.

Иловатан бояд иброз дошт, ки соли 2023 ба воситаи ин ҳамёнҳо 15,1 млн. адад амалиёти пардохти ғайринақдӣ мутаносибан ба маблағи 1,7 млрд. сомонӣ амалиёт гузаронидашудааст, ки ба ҳамин давраи соли таҳлилий 12,6 фоизро ташкил медиҳад ва ҳамин меъёр нисбат ба соли гузашта ба андозаи 6,9 банди фоизӣ зиёд аст. Тамоюли тағйирёбии шумораи ҳамёнҳои электронӣ аз тарафи 21 бонку ташкилотҳо боиси зиёд гардидани ҳаҷми амалиётҳо ва шумораи амалиётҳои ғайринақдӣ гардидаанд (диаграммаи 3.4.).

Диаграммаи 3.4. Динамикаи тағйирёбии амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ дар солҳои 2018 – 2023

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj>

Бо шарофати коҳиш додани сатҳи осебпазирии низоми бонкӣ, баъди ташкил ва истифода шудани воситаҳои электронии ҳозиразамони бонкӣ, ҳаҷми амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ афзоиш ёфта, нишондиҳандаҳои он аз 2 ҳазор сомони соли 2018 ба 1,7 миллиард сомонӣ дар соли 2023 баробар гардид, ки ин дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда зиёда аз 86 маротибаро ташкил медиҳад. Гуфтан мумкин аст, ки чунин тамоюл метавонад дар назди банкоматҳо ва терминалҳои электронии пардохти пули нақд анбӯҳи одамонро кам намояд ва, ҳамзамон, талаботҳои

нақдиро низ коҳиш диҳад. Ҳамчунин шумораи амалиётҳои электронӣ аз 0,1 адади соли 2018 ба 15,1 млн адад дар соли 2023 зиёд гардидааст, ки дар ин масъала тамоюли зиёдшавии бамаротиб баландро мушоҳида кардан мумкин аст.

Бояд ибраз дошт, ки қорӣ намудани низомҳои муосири идоракунии хавф ва усулҳои назорат дар асоси арзёбии хавфҳо дар сатҳи низоми бонкӣ айнӣ замон ҳангоми гузаштани тамоми давлатҳои ҷаҳон ба низоми пешрафтаи электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ имконпазир мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар кадом давлате, ки талабот бо пули нақд зиёд мебошад, то ҳама он андоза сатҳи хавфҳои низоми бонкӣ дар он зиёд мебошад. Чунин таҷриба борҳо дар кишвари мо вобаста ба зиёд будани ҳиссаи пулҳои нақди дар муомилотбуда мушоҳида гардид, ки боиси ба бамиён омадани як қатор мушкилотҳо гардид (ҷадвали 3.3.).

Ҷадвали 3.3. Пулҳои захиравӣ ва пулҳои нақд дар солҳои 2017-2022 (млрд сомонӣ)

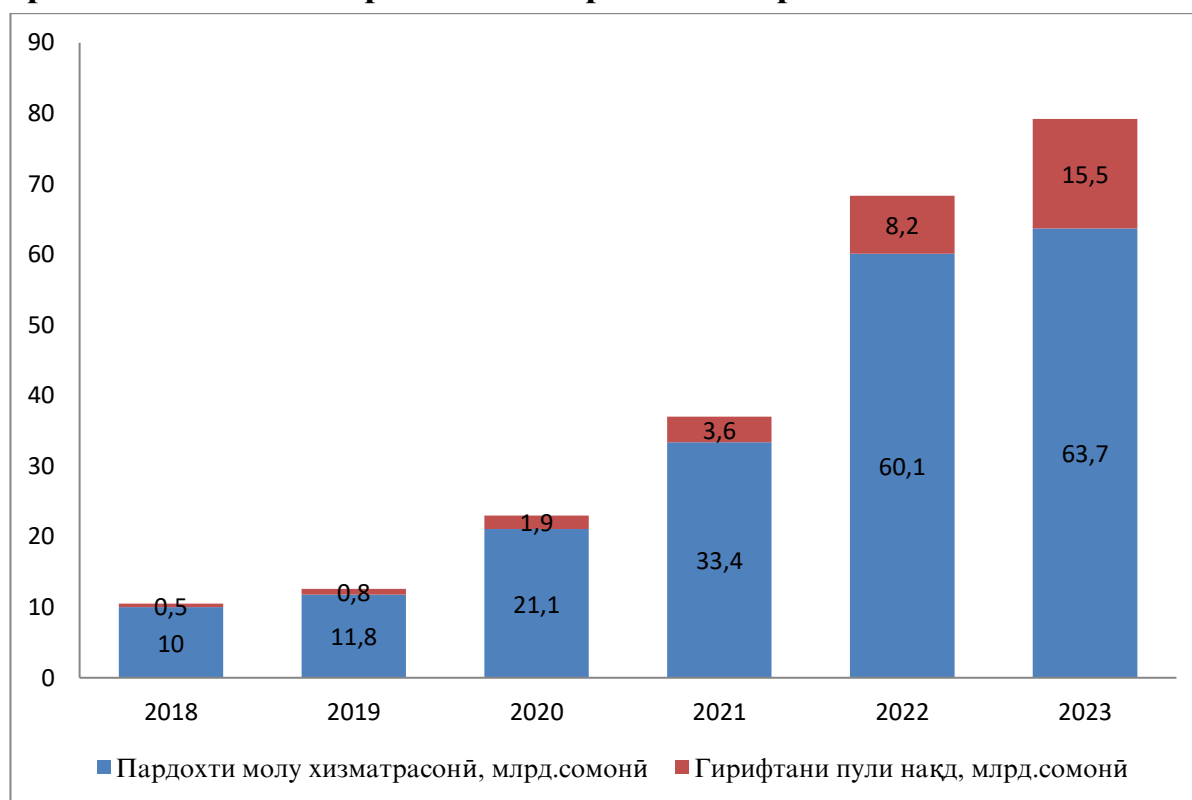
Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Нисбат ба 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Пулҳои захиравӣ	14,6	15,6	18,7	22,5	25,1	38,4	131%
Пулҳои нақд	10,9	18,9	22,2	18,1	22,1	32,5	1,9 мар
Нисбат ба ММД бо%	20%	7%	20,1%	20,2%	11,6%	46,8%	26,8%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Пулҳои нақдӣ ё доштани захираҳои пулӣ аз тарафи низоми бонкӣ омили асосии эътимоди аҳоли ба сатҳи устуворӣ ва пардохтпазирии низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, ҳамзамон, боварии мардумро ба рушди иқтисодиёти миллӣ дучанд мегардонад. Гуфтан мумкин аст, ки дар сурате, ки талабот ба амалиётҳои нақдӣ ё ифода ба ин зиёд мебошад, бояд бонку ташкилотҳои қарзӣ бо баназаргирии талаботҳои нақдӣ, бояд захираҳои нақдии худро пурзур намоянд.

Ин афзоишро дар солҳои 2017-2022 мушахассан мушоҳида кардан мумкин аст. Дар тӯли 3-4 соли охир тамоюли бамаротиб боло гирифтани амалиётҳо ва воситаҳои электроники пардохтӣ ба таври ҷашмрас мушоҳида мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосие, ки арзёбӣ ва баҳодихии дурусти амалиётҳои электронӣ ё хизматрасониҳои бонкиро инъикос менамояд, ин таҳлили нишондиҳандаҳои воқеии ин масъала мебошад. Солҳои охир аз таҳлили маълумотҳои омӯрӣ бар меояд, ки барои пасти кардани ҳаҷми пулҳои нақд дар муомилотбуда ва зиёди кардани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмӯи ҳисоббаробаркуниҳои истифодаи воситаҳои электроники пардохтӣ тақвият ёфтааст, ки динамикаи онро дар диаграммаи 3.5. дидаан мумкин аст.

Диаграммаи 3.5. Амалиётҳо бо истифодаи воситаҳои электроники пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар солҳои 2018-2023

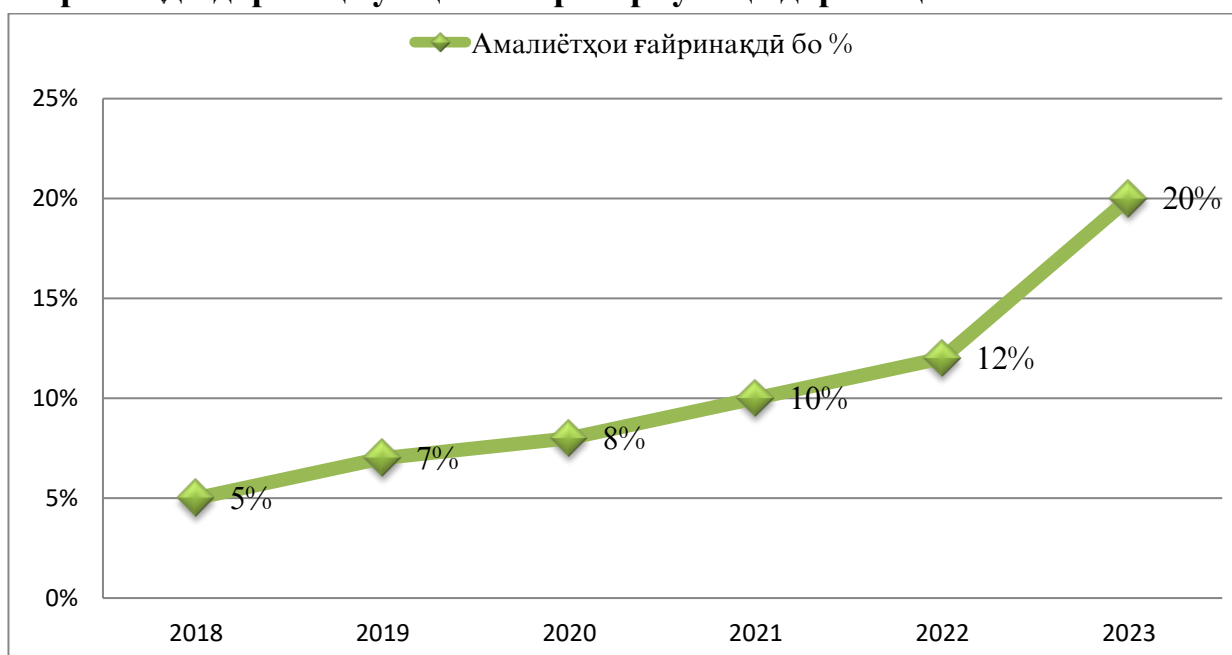

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонии электроники <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Таъсири манфии равандҳои ғайримунтазираи иқтисодӣ ба сатҳи фаъолияти бонкӣ, ки таъсири омилҳои берунаро дар худ таҷассум менамояд, талаб мекунад, ки тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маркази

диққати роҳбарияти олии кишвар ва мақомотҳои марбута қарор дода шуда, дар ин самт пайваста чораҳои татбиқшавӣ бояд андешида шавад. Дар ин аснод вобаста ба гирифтани пеши роҳи осебпазирӣ ва як қатор мушкилотҳои чузъии дигаре, ки дар ин замина пешрафти бомароми ташкилотҳои қарзиро мураккаб мегардад, ислоҳоти хизматрасониҳои қаблӣ, ки аз як қатор нуктаи назар ба талаботҳои имрӯзаи рақамикунории иқтисодиёт мувофиқ намебошанд шартӣ зарурист ва онҳо бо шаклҳои нави хизматрасонӣ иваз намудан мувофиқи мақсад мебошад. Мушкилотҳои солҳои 2008-2014 ва таъсири омилҳои беруна бонкҳоро водор намуд, то ба низомҳои нави хизматрасонии бонкӣ таъя намуда, дар ин самт чораҳои зарурӣ андешанд. Ҳамин масъалаҳо ба раванди тақвияти низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва пардохтҳои электронӣ равиши дигар ба вуҷуд овард (диаграммаи 3.6.).

Диаграммаи 3.6. Динамикаи тағйирёбии ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар маҷмӯи ҳисоббаробаркуниҳо дар солҳои 2018-2023.

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонии электронии <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Гузариш ба низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва тақвияти пардохтҳои электронӣ дар саросари кишвар то як андоза шиддати таъсири хавфҳои эҳтимолиро паст намуда, сатҳи пардохтпазирии бонку ташкилотҳои

карзиро баланд мегардонад. Вобаста ба он маълумотҳои расмие, ки аз тарафи БМТ пешниҳод гардидаанд, соли 2023 амалиётҳои ғайринақдӣ тавассути воситаҳои электроники пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) аз рӯи шумора 71,0 фоиз ва аз рӯи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 90,4 фоиз афзоиш ёфтааст, ки дар муқоиса ба солҳои 2014-2017 натиҷаи рушди назаррас дорад.

Аз диаграммаи мазкур маълум аст, ки тамоюли рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҷамъи ҳисоббаробаркуниҳо агар соли 2018 5%-ро ташкил намуда бошад, ин меъёр дар соли 2023 ба 20% баробар гардидааст, ки дар давраи соҳибистиклолӣ аз ҳама нишондиҳандаи назаррас мебошад. Яъне, ин нишондиҳанда соли 2018 ба ҳисоби фоиз нисбат соли 2023 18 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Мизони нобаробари талаботу тақлифот дар сатҳи амалиётҳои пулӣ, ки он тавассути пулҳои нақдӣ асос ёфтаанд, тақозо менамояд, ки ҷиҳати ҳамқадам шудан бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳарчи зудтар инфрасохтори зарурии пардохтҳои электрониро бо фановариҳои замони муосир дар шароити имрӯза муҳайё намоянд. Ҷиҳати фароҳам овардани чунин шароит бо дарназардошти талаботҳои имрӯза бояд масъалаҳои зерин ҳадафи асосӣ бошанд;

1. Додани имтиёзҳои андозӣ ба пардохтҳои электронӣ дар муддати 3-4 сол вобаста ба шакли фаъолияти корхонаву муассисаҳо, ки ба қисми зиёди аҳоли хизмат мерасонанд;

2. Вобаста ба бақайдгирии сатҳи афзоиши шумораи аҳолии кишвар бо дастрасии имкониятҳо дар минтақаҳои алоҳидати кишвар фароҳамсозии инфрасохтори пардохтию ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;

3. Кушодани марказҳои хизматрасонии электронӣ дар марказҳои фуруши калонҳаҷм ва дорои имкониятҳои зиёди хариду фуруш;

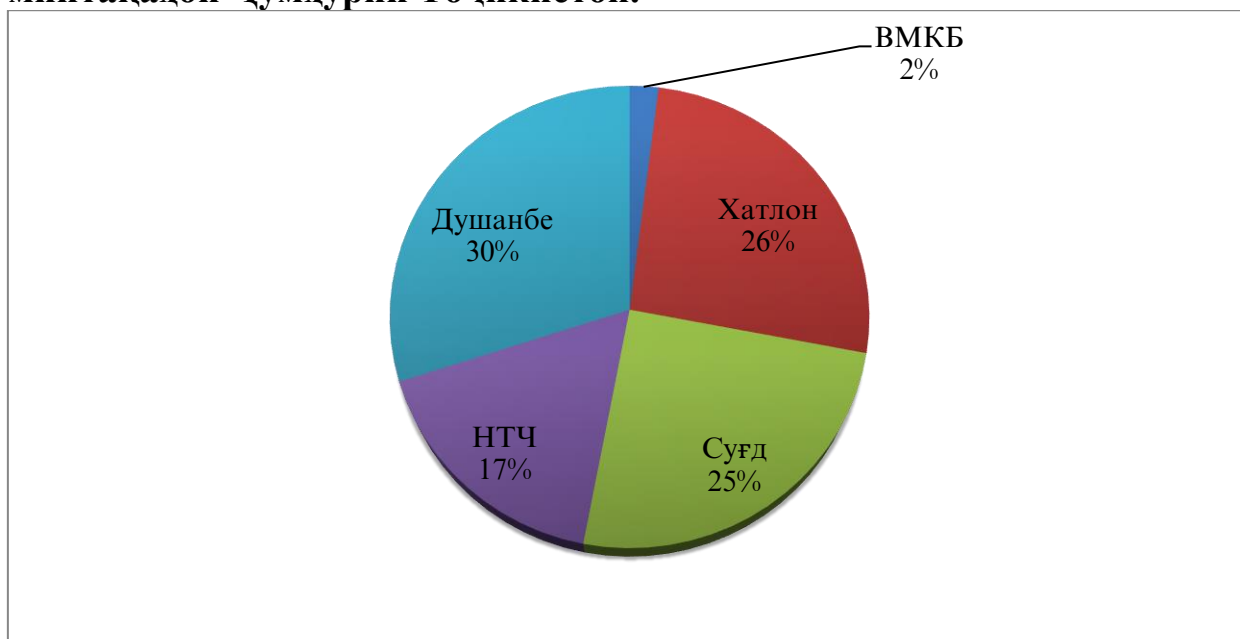
4. Дарёфти роҳҳои ҳавасманд гардонидани субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ҷиҳати кушодани суратҳисобҳои бонкӣ барои пешбурди ҷарайёни дуруст ва саривақтии ҳисоббаробаркунӣ ва ғ.

Таҷриба ва таҳлилҳои воқеии нишондиҳандаҳо ишора бар он дорад, ки дар Тоҷикистон аз солҳои 2010 то солҳои 2015 як қатор бонкҳои низомсоз, ки бидуни фароҳам сохтани инфрасохтори зарурии ташкилкунандаи ҷарайёнҳои пардохтӣ ҳиссаи бештари бозори қортҳои бонкиро дар таносуб бо дигар бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ки имкони чунин амалро доштанд, фаро гирифта буданд ва ба як қатор мушкilotҳои идоравӣ ва пардохтпазирӣ рӯ ба рӯ гардиданд.

Бинобар ин, ҳангоми набудан ё нарасидани воситаҳои таъминкунандаи низоми пардохтӣ ё воситаҳои ҳозиразамони таъминкунандаи хизматрасониҳои виртуалӣ зарур аст, ки ҳар як бонку ташкилотҳои қарзӣ ба хавфҳои эҳтимолии мавсуф ба амалиётҳои нақдӣ чораандешӣ намуда, мавқеъ ва ҳиссаи худро дар доираи меъёрҳои имконпазири худ ба роҳ монанд, зеро ба воситаи татбиқи амалии технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ тақвияти шаклҳои нави хизматрасонӣ имконпазир гардида, анбӯҳи талабот ба амалиётҳои нақдӣ кам мегардад.

Бояд иброз дошт, ки дар шароити нави хоҷагидорӣ масъала ҳамчун таҷриба боиси он гардид, ки бонкҳои тичоратӣ ғайр аз пешниҳоди қортҳои бонкӣ бояд як қатор замимабарномаҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ ва Q-рамзҳоро ҷиҳати содда ва осон кардани амалиёту хизматрасониҳо фароҳам оваранд. Рушди бозори қортҳои бонкӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар гуногун буда, вобаста ба шумораи аҳоли ё зичии аҳоли рангоранг мебошад (диаграммаи 3.7.)

Диаграммаи 3.7. Динамика ва ҳиссаи қортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонии электронии <https://www.nbt.tj> сохта шудааст.

Ба андешаи мо, дар ташкили мутавозини рушди бозори қортҳои бонкӣ ва, умуман, бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаъолгардони бахши институтсионалии бонкӣ ва муҳити рақобат зарурӣ ва аввалиндараҷа мебошад. Шарипов Б.М. дар мақолаи илмӣ худ чунин қайд намудааст, ки “.... таҳлили рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ яке аз воситаҳои асосии идоракунии самарабахши фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб рафта, ҳар як ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи рақобат метавонад мавқеи худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян намояд”[124]. Чунин тамоюл агарчанде, ки дар солҳои пеш барои низоми бонкии мо зарур буд, имрӯз пешрафт ва вучуд доштани бонкҳоро бидуни он тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Барои дар амал татбиқ намудани иқтисоди рақамӣ ва вусъати бомароми пардохтҳои электронӣ дар баробари шароити хуби хизматрасониҳо бояд масъалаҳои зерин таъмин бошанд:

1. Барои имконияти шароити рушд фароҳам сохтан, дастгирии истеҳсолоти дохилӣ ва дар ҳамин замина ба шуғли пурмахсул фаро гирифтани аҳоли дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар;

2. Тавассути фарогир намудани воситаҳои асосии электронӣ-пардохтӣ дастрас намудани амалиёт ва хизматрасониҳои ҳои бонкӣ ба аҳолии кишвар;

3. Дастгирӣ намудани соҳибкорӣ хурду миёна аз ҳисоби пешниҳоди қарзҳои арзон ва имтиёзнок дар сатҳи кишвар;

4. Ташкил намудани бонкҳои виртуалӣ ё хизматрасониҳои ба ин баробар, ки хусусияти минтақавӣ ва байналумилалӣ доранд;

5. Таъмин намудани афзалиятҳои бехатарӣ ва амнияти пулҳои ғайринақдӣ, гум шудани қорт ё ҳолатҳои дигаре, ки тавассути замимабарномаҳои бонкӣ идоракунии суратҳисобҳо имконпазир мебошад.

3.3. Масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккули шаклҳои нав ва таъсисёфтаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ташаккули муносибатҳои нави бозорӣ кулли мақом ва нақши муносибатҳои байнибонкиро тағйир дода, таъмини пай дар пайи раванди такрористеҳсол ва бартараф намудани хавфҳоро дар соҳаҳои иқтисодӣ аз ҳисоби омилҳои бонкӣ дар рафти ҳисоббаробаркуниҳо ба вучуд меоянд. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ фаъолияти бонкҳои тижоратӣ бояд ҳамчун шакли соҳибкорӣ, таъминкунандаи бехатарии иқтисодӣ ва нигоҳдошти маблағҳои пулии мизочон дар шакли амонату пасандоз, инчунин, расонидани хизматҳои нав, ки талаботи замони иқтисоди пешрафта мебошад, арзёбӣ карда шавад. Тағйир ёфтани ҳолати техникий низоми бонкии ҷаҳонӣ ва тақия намудан ба ҷарайёнҳои рақамикунонӣ тамоми бонкҳоро водор намуд, ки аз шаклҳои муосири хизматрасониҳои виртуалӣ бо истифода аз дастгоҳҳои ҳушманд васеъ истифода баранд.

“....Барои дарки таҳия ва татбиқи чораҳо оид ба ташаккули бозори мутамаддини хизматрасонии муосир, пурзӯр қардани низоми

ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва истифодаи ҳисоббаробаркунӣ тибқи стандартҳои байналхалқӣ мутахассисони баландихтисос заруранд ва татбиқи ин масъала як зумра масъалаҳоро оид ба инноватсия дар фаъолияти бонкҳо бо истифодаи васеи технологияҳои муосир дар бар мегирад”[71].

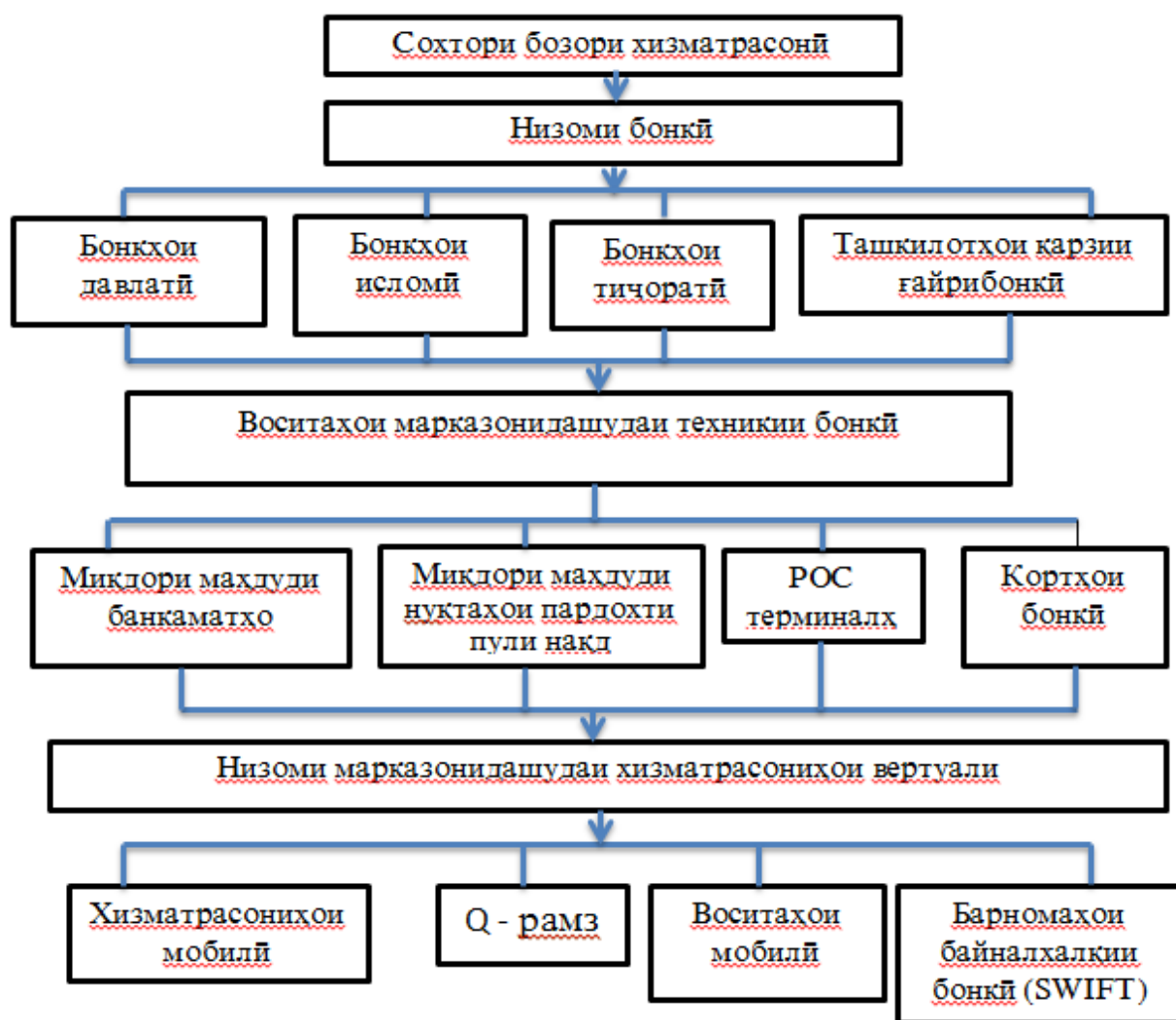
Таҷрибаи рушди низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки амнияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз нуқтаи назари коҳиш додани як қатор мушкилотҳои бо пули нақд алоқаманд дар муқоиса бо дигар амалиётҳое, ки хусусияти нақдӣ ва субъективӣ доранд, афзалият ва бартариӣ бештар доранд. Ташкили дурусти қорӣ намудани навоарӣ яке аз шартҳои асосии пешрафти иқтисодӣ бозаргонӣ буда, донишмандони масъалаҳои марбут ба инноватсияи бонкӣ, механизмҳои дурусти пардохтҳои электронӣ ва монади инҳо, аҳамияти муҳим доранд.

Дар шароити бошиддат ривож ёфтани техника ва технологияҳои муосир дар соҳаи низоми бонкӣ, махсусан, дар кишвари мо тақозо менамояд, ки хизматрасониҳои маҷозии бидуни пули нақд ва қомилан мувофиқ ба талаботи аҳолии пешниҳод гардида, ҳамзамон шаклҳои нав ва пешрафтаи хизматрасониҳои бонкӣ пурзур карда шаванд. Зеро мувофиқ ба талабот ба таври доимӣ афзоиш ёфтани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, ки мо онро метавонем тавассути воситаҳои ҳозиразмони электронӣ пардохтӣ пурра қонеъ намоем. Ин тамоюлҳои муҳими бонкӣ сохторҳои дахлдори давлатиро ба он водор месозад, ки ташкили бозори муттамадин ва пешрафтаи хизматрасониҳои бонкиро дар кишвар ташкил намуда, роҳҳои татбиқи онро пайваста ҷустуҷӯ намоянд.

Дар доираи тамоюлҳои замони муосир дар мақолаи илмӣ худ Ғаниев Р.Ғ. чунин иброз доштааст, ки “..... бо мақсади ифшо ва пешгирӣ намудани афзоиш ва авҷи хавфҳои системавӣ, мунтазам дар самти мавҷудияти алоқамандӣ байни миёнаравони молиявӣ ва инфрасохтори бозори молиявӣ, таъсири соҳаи бучавӣ ба рушди баҳши воқеии иқтисод, таъсири тамоюлҳо дар рушди бозорҳои молиявӣ ва молии ҷаҳонӣ, алалхусус, кишварҳои

шарики Тоҷикистон, таъсири маҷмӯи омилҳои дигар тадқиқотҳо амалӣ гашта истодаанд”[94].

Пешниҳоди хизматрасониҳои нав ҳамчун маҳсулотҳои босифати бонкӣ авлабияти муваффақиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи низоми бонкӣ ва бозори бонкӣ мебошад. Имрӯз иштирокчиён ва ташкилкунандагони бозори хизматрасониҳои бонкиро бахши институционалии молиявӣ қарзӣ ташкил дода, онҳо бо бартариятҳои гуногун амал менамоянд.

Расми 3.4 . Соҳтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва таркиби воситаҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Шаклгирӣ ва паҳлӯҳои гуногуни ҷарайёнҳои бонкӣ имрӯз аҳамияти бештарро дар самти пешниҳоди шаклҳои нави хизматрасониҳои муосири бонкӣ бо усулҳои нави ҳозиразамон тақозо намудааст. Ин боис мегардад, ки

барои тақвияти хизматрасониҳои нави бонкӣ бо дарназардошти қонё гардонидани талаботҳои аҳоли танзими онҳо низ таъмин гардад.

Ташкили дурусти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳама ҳолат аз ваъзият ва ҳолати иқтисодии низоми бонкӣ вобаста буда, рушди ҳаматарафаи онро иқтидори захиравии бонк, қабلياتи пардохтпазирӣ, сатҳи навоарӣ ва дараҷаи идоракунӣ ташкил медиҳад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ қисми мураккабии бозори бонкӣ буда, он аз як қатор меъёрҳои таркибӣ ва воситаҳои электронӣ иборат мебошад. Доимотағйирёбанда будани назму низоми иқтисодиёти ҷаҳон боиси он мегардад, ки дар сатҳи зарурӣ вобаста ба талаботи замон бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият ёфта, рушди он бо фановариҳои замони муосир ҳамоҳанг карда шавад.

Маълум аст, ки «...тибқи бозори муосири хизматрасониҳои бонкӣ бартарии бештарро истифодаи технологияҳои муосир ва дар заминаи ин замиабарномаҳои виртуалӣ ташкил медиҳад, ки тавассути он тамоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ анҷом дода мешаванд. Ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ бо роҳи аз як суратҳисоби бонкӣ баровардан ва ба суратҳисоби бонкии дигар ворид намудани воситаҳои пулии мизочон амалӣ мешаванд»[85]. Вобаста ба чунин шароитҳои ҷорӣ зарурияти тақвияти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ки он ҳамчун масоили мубрами муштаримеҳварро дар бар мегирад, муҳим дониста, рушди бомароми таъмини устувори бонкҳои тичоратиро фарогир мебошад.

Дар баромади худ Холиқзода Ҳ.Ҳ. дуруст қайд намудааст, ки «...бешак таҷриба нишон медиҳад, ки гузариш ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ яке аз омилҳои рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва низоми молиявӣ маҳсуб ёфта, барои таъмини шаффофиятҳои молиявӣ, ғайи гардонидани буҷети давлатӣ, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиши таъсири омилҳои инсонӣ нақши муҳим дорад»[123]. Ҷорӣ намудани шаклҳои муосири бонкӣ, дар айни замон, бояд хусусияти умумимиллӣ ва умумииқтисодӣ дошта, дар он бояд таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди самараноки он ифода карда шавад.

Бояд тазакурр дод, ки вобаста ба сохтори нишондиҳандаҳои бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти минбаъдаи рушди ин нишондиҳандаҳо дар соли 2023 назаррас мебошад, ки сатҳи воқеии онро дар расми 3.5. мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 3.5. Инфрасохтори пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Ҷаҳонишавӣ, Тараққиёт, Бонкдорӣ с. 43.

Қайд кардан зарур аст, ки инфрасохтори рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвари мо бо таъсири як қатор омилҳои хатарафзо гардидани амалиётҳои нақдӣ ва коҳиш ёфтани сатҳи пардохтпазирии бонку ташкилотҳои қарзӣ тамоюли зиёдшавиро касб намуд. Тибқи нишондиҳандаҳои расми мазкур инфрасохтори пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи назаррас дошта, соли 2023 шумораи бонкаматҳо 1947 адад, терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 2797 ададро ташкил дода, ҳамзамон бо ин терминалҳои электронӣ 7434,

терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 4637, ва шумораи Q - рамзҳо 20051 ададро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба солҳои пеш зиёд мебошад.

Натиҷаи ин зиёдшавӣ маънои онро дорад, ки ҳаҷми амалиётҳои ғайринақдӣ аз 12% соли қорӣ то ба 20% дар соли 2023 баробар гардидааст. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ зарурати тақвияти минбаъдаи рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро тавассути замимабарномаҳои бонкӣ татбиқ намудан имконпазир мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, баҳодиҳӣ ба вазъи хизматрасониҳои бонкӣ шартӣ зарурӣ буда, дар заминаи он қорӣ намудани шаклҳои нав ва комилан санҷидашудаи хизматрасониҳои бонкӣ шартӣ зарурӣ мебошад ва дар татбиқи он бояд ҳамеша аксуламалҳои институтсионалӣ қой дошта бошад.

Қайд кардан зарур аст, ки айни замон дар таҳия ва татбиқи чораҳои ҷиҳати ташаккули бозори мутамаддини ватанӣ ва гузаронидани пул аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар, пурзӯр кардани низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва пардохтҳои электронӣ гузоштан муҳим аст.

Рушди босуботи низоми бонкӣ дар заминаи технологияҳои ҳозиразамони хизматрасонӣ метавонад чунин имкониятҳоро фароҳам оварад;

- баланд гардидани ҳиссаи пасандозҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ дар шакли ғайринақдӣ бидуни гирифтани онҳо аз бонк дар як давраи муайян;

- зиёд гардидани шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ тавассути дастгоҳҳои алоқаи виртуалӣ ва замимабарномаҳои бонкӣ;

- фароҳам овардани шароит ҷиҳати тақвияти низоми бонкӣ бо роҳи баланд бардоштани рақобатпазирии бонкӣ;

- кам гардидани нархи хизматрасониҳои бонкӣ ва баланд гардидани сифати хизматрасониҳои бонкӣ.

Таркиби бозори хизматрасониҳои бонкиро як қатор амалиёту хизматрасониҳои асосии бонк ташкил медиҳанд, ки дар заминаи он дигар шаклҳои хизматрасониҳои виртуалии бонкӣ ба воситаи дигар

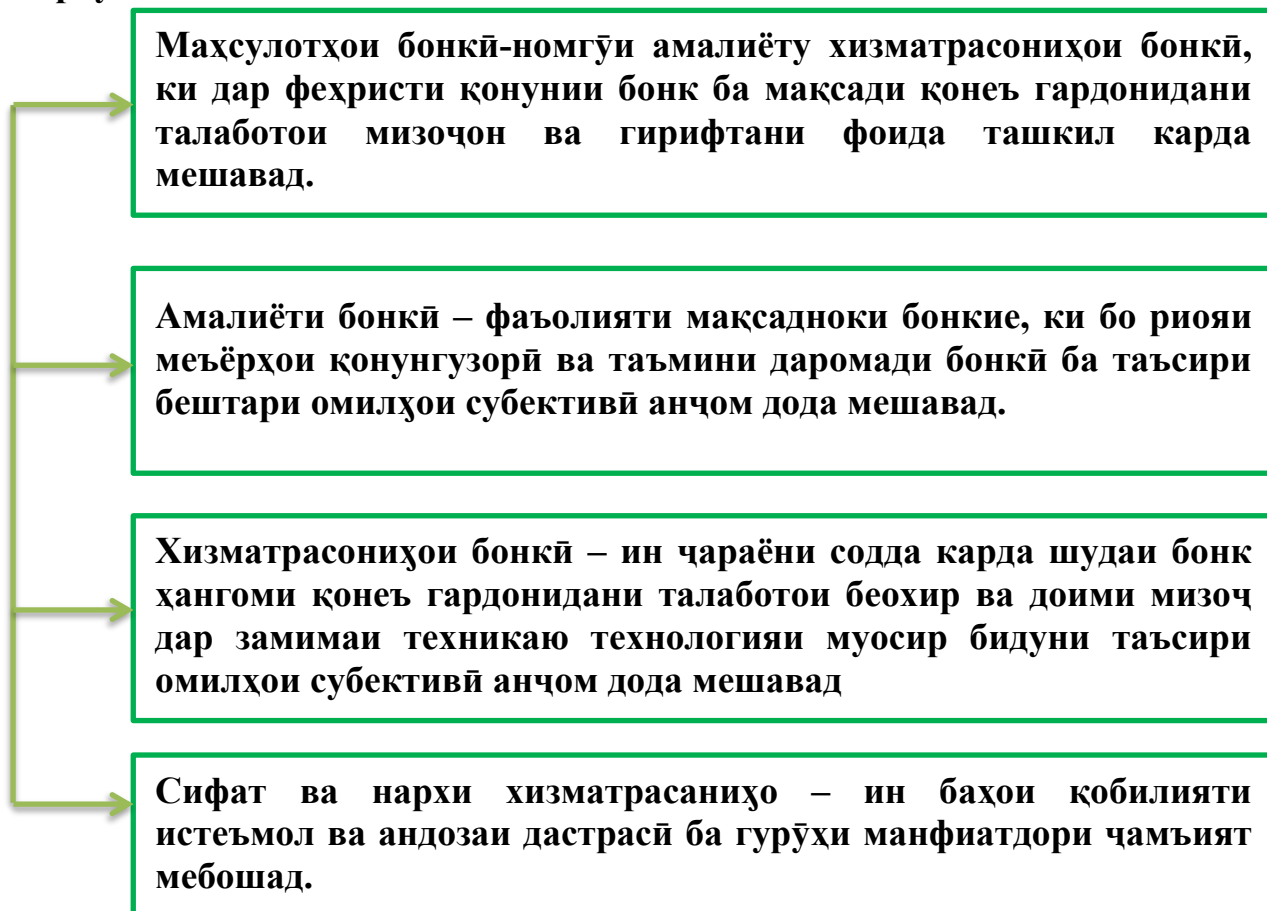
замимабарномаҳои бонкӣ, дастгоҳҳои ҳозиразамони хушманд анҷом дода мешаванд ва рушди ин масъала, дар айни замон, боис мегардад, ки як қатор масъалаҳое, ки боиси сади роҳи ҳавасмандии мизочон мегардад, гирифта шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои асосии рақобатпазирӣ ва мавқеи бонки тичоратӣ дар бозори молиявӣ бевосита аз сифати маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ, расмиёт ва сатҳи устувории он вобаста аст. Равандҳои тичоратӣ дар қаноатмандии муштарӣ ва эътимоди онҳо ифода меёбад. Бо вучуди ин, сатҳи маҳсулот ва хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар аксар маврид ба якхела ва якрангии нархҳо хос аст. Ҷузъиётҳое, ки бонкҳои тичоратиро водор месозад ба хусусиятҳои ғайринархӣ худ, аз ҷумла, ба сифати таъминот тавачҷуҳ намоянд, ин сифати хизматрасониҳои бонкӣ мебошад.

Заминаи бунёдии рушди хизматрасониҳои нави бонкӣ аз ягонагии ҷарайёнҳои ба ҳам алоқаманд ва вобастаи шаклҳои анъанавии маҳсулот, амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ сураи мегарад ва тавассути он арзёбӣ ва баҳодиҳии масъала дар доираи ҳадафҳои рушди масъала таъмин карда мешавад. Бо ин мақсад моро зарур аст, ки вобаста ба зарурияти масъалаҳои муҳими низоми бонкӣ тавсифи ягонагии омилҳои асосиро дошта бошем (расми 3.6.).

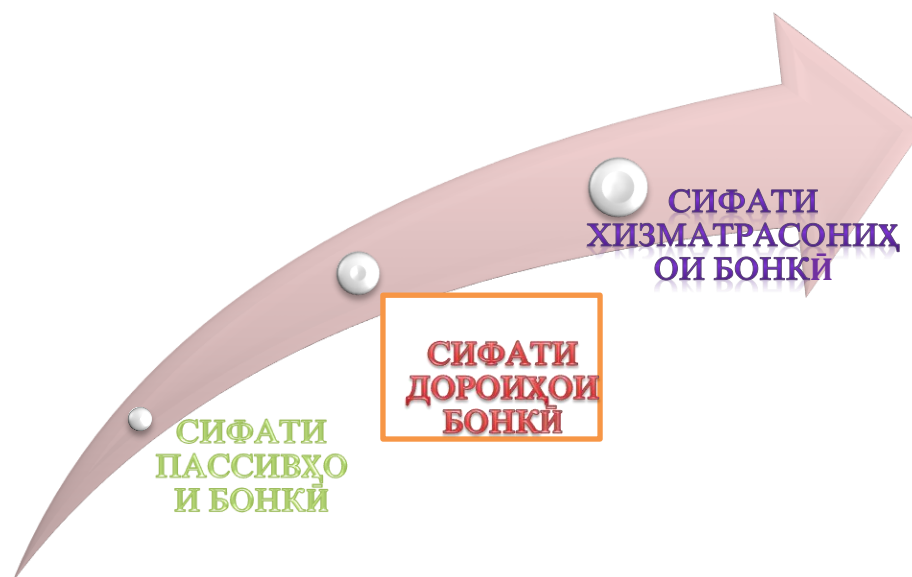
Сифати хизматрасонии (маҳсулотҳои) бонкӣ ин қобилияти маҷмӯи аломатҳои (унсурҳои) хизматрасонии (маҳсулотӣ) бонкӣ мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи муштарӣ нигаронида шудааст[108].

Расми 3.6. Тавсифи таркибии ташаккулёбандаи амалиётҳои виртуалии бонкӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Маҳсулотҳои бонкӣ ин ҷарайёни анъанавии фаъолияти бонк мебошад, ки дар заминаи он амалиёт ва дигар хизматрасониҳои бонкӣ ташаккул меёбанд. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза заминаҳои ташаккули амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ аз маҳсулотҳои бонкӣ таркиб ёфта бошад ҳам, тақвият ва рушди он дар ҳама шароит аз сифати хизматрасониҳои бонкӣ, ки бонку ташкилотҳои қарзӣ то кадом андоза онро иҷро менамоянд вобастагии зиёд дорад. Вобаста ба ин гуфтаҳо ва муҳимиятҳо хотирнишон намудан муҳим аст, ки дар сатҳи фаъолияти бонкӣ дараҷаи сифати бунёдии омилҳои доираи фаъолияти бонкиро ба 3 гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст, ки натиҷаи онро дар расми 3.5. мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 3.7. Унсурҳои асосии сифат ва рақобат дар сатҳи бозори бонкӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Гуфтан зарур аст, ки хизматрасониҳои бонкӣ қисми таркибии фаъолияти бонкҳо буда, дар доираи он сатҳи талабот ва дигар имкониятҳои мавҷудаи бонк мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода мешавад. Ҷарайёни қаблии сатҳу сифати фаъолияти бонкро дар бозори рақобат, пеш аз ҳама, сифати пассивҳои бонкӣ ташкил дода, он аз қобилияти устувор будани бонк вобаста ба нуқтаи назари мизочон ва боварии онҳо вобастагӣ дорад. Айни замон, яке аз шартҳои асосии самаранонк пеш бурдани фаъолияти бонк – ин дар доираи захираҳои мавҷудбуда фаъолият кардан мебошад, ки он ба қисмати таркибии пассивҳои бонкӣ вобаста мебошад.

Таркиби сифати пассивҳои бонк, пеш аз ҳама, аз мӯҳлати захираҳо, ҳаҷм ва меъёри фоизи онҳо баҳо дода мешавад. Ташкили захираҳои бонкӣ аз ҳисоби сармояи дохилӣ яке аз қисматҳои дигари сатҳи самаранокии фаъолияти минбаъдаи бонкҳо маҳсуб ёфта, ба ин масъала аҳамият додан шартӣ зарурӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, чиҳати ҷалби сармояи дохилӣ зарур аст, ки чораҳои зерин андешида шаванд;

1. Таъмин ва ҷорӣ намудани воситаҳои кафолатӣ ба дорандагони воситаҳои озоди пулӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2. Пешниҳоди шартҳои зарурӣ ҷиҳати бехатарии пасандозҳои аҳоли ва ҷимояи манфиати онҳо;

3. Пурзӯр кардани қобилияти пардохтпазирии худ ва дар заминаи ин иҷро кардани уҳдадориҳои саривақтии худ ва ғ.

Дар шароити тағйирёбанда будани вазъияти иқтисодии давлат ва доимӣ будани сатҳи талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ сифати активҳои бонкиро омили асосии баромадан аз вазъияти бӯҳронӣ ҳисобидан мумкин аст. Вобаста ба баъзе сифатҳои активҳои бонкиро аз рӯи омилҳои зерин муайян кардан мумкин аст:

- сифати сандуқи қарзӣ;
- ғоидаоварии активҳо;
- дараҷаи хатари активҳо;
- ҳиссаи қарзҳои мӯҳлати паспардохташон батаъхиррафта.

Қайд кардани зарур аст, ки сифати активҳои бонкиро аз рӯи унсурҳои зерин муайян кардан хусусияти умумӣ дошта, он аз рӯи сатҳи сифати сандуқи қарзӣ бо таносуби ҳиссаи қарзҳои муаммодор ва сатҳи ғоидаоварии активҳо муайян карда мешавад. Дар айни замон, ғоидаоварии активҳо аз қисмати активҳое иборат мебошад, ки онҳо активҳои дар гардишбуда иборат буда, бештар ба активҳои пулӣ мансуб мебошад. Илова бар ин, дараҷаи бехатарии активҳо яке аз шартҳои асосии таъмини устувории ғаъолияти бонк маҳсуб ёфта, он аз активҳои дараҷаи хатарнокиашон паст ва дараҷаи хатарнокиашон баланд иборат буда, ба он бояд дар ҳама ҳолат аҳамияти зарурӣ ва аввалиндараҷа дода шавад.

Таҷрибаи солҳои 2014-2018 нишон дод, ки сатҳи ҳиссаи қарзҳои мӯҳлати паспардохташон батаъхиррафта аз ҳудуди 50% низ гузашт, ки ҳамчун мушкилоти асосии низоми бонкӣ онро ҳисобидан мумкин аст. Гирифтани пеши роҳи болоравии сатҳи хавфҳои сандуқи қарзӣ як қисми дигари беҳтаршавии сифати хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бояд иброз дошт, ки дар натиҷаи таҳлилу баррасии масъалаи мазкур илова бар гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, ба сифати активҳои бонк, пеш аз ҳама

воситаҳои зарурии пулӣ дар бонк, дароз будани мӯҳлати захираҳои пулӣ ва зиёд будани дороиҳои пардохтпазирӣ.

Дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба зиёд шудани сатҳи талаботҳои мавҷудаи бозори бонкӣ ва густариши ҳиссаи хизматрасониҳои бонкӣ ва рақобатпазирӣ маҳсулотҳои бонкӣ сифати хизматрасониҳо омили асосии муваффақиятҳои ҳар як бонки тижоратӣ дар бозори бонкӣ маҳсуб меёбад. Дар сифати хизматрасониҳои бонкӣ айни замон бартариати бештарро қобилияти пардохтпазирӣи бонкҳои хизматрасон, сифати хизматрасониҳои онҳо, нархи хизматрасониҳо, пайваستшавии бемаҳдуд ба шабакаи интернет ва дастрасии содда ба хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳанд.

Барои тақмили сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба андешаи мо бояд чораҳои зерин андешида шавад:

- беҳтаргардонии ҳолати техникаю барномавии бонк ҳангоми баланд шудани талабот ба амалиётҳои виртуалӣ;
- пурзӯр кардани амнияти иттилоотию иртиботии хизматрасониҳои бонкӣ ҳангоми истифодаи онҳо дар ҷарайёни хариду фурӯш;
- беҳтар сохтани фазои дастрасӣ бо интернетӣ баландсуръат дар минтақаҳои алоҳидаи аҳамияти умумидошта ва минтақаҳои алоҳидаю дурдаст;
- ба даст овардани эътимод ва боварии аҳоли ҳангоми пешниҳод ва истифодаи хизматрасонӣ ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми баланд будани тамоюлҳои зудтағйирёбанда дар шароити муосир бояд, пеш аз ҳама, ҷиҳати иҷрои васеъи тамоми амалиётҳо дар минтақаҳои гуногун навоариҳои навбатии тамоми низоми бонкӣ ташаккул ва бунёди таъҷилии экосистемаи мустақили бонкӣ ва дастрасии содда ба он бошад.

«...Ташреҳ ва тавсифи мукаммали ин масъаларо чунин меҳисобанд, ки экосистемаи бонкӣ – ин, пеш аз ҳама, муттаҳид шудани бонк ё низоми бонкӣ ва бахши институтҳои молиявӣ, ширкати интернетӣ ва оператори мобилӣ дар

як ширкати холдингӣ бо мақсади 100% қонё гардонидани талаботи муштариён бо истифода аз низоми «равзанаи ягона» ва назорати пурраи муштарӣ мебошад» [90]. Ба андешаи мо, дар айни замон ташкили чунин муҳити экосистемаи бонкӣ дар муттаҳид сохтани шабакаи интернет тавассути операторҳои мобилӣ омили асосии тақвият ва рушди масъалаи мазкур дар сатҳи зарурӣ мебошад.

Дар шароити имрӯзаи кишвари мо татбиқи дурусти экосистемаи марказонидашуда, ки бахши бонкӣ қисмати асосии он мебошад, имконпазир мегардад.

Ислоҳоти таркибӣ дар самти амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза аз дараҷаи рушди иқтисоди миллӣ ва талаботҳои рӯзафзуни аҳоли вобастагии зиёд дошта, он ба таври муқовим ҳамчун масъалаи асосӣ ва аввалиндараҷа маҳсуб меёбад.

Иброи андеша намудан муҳим ва зарур аст, ки дар фаъолияти худ бонкҳо амалиёту хизматрасониҳои гуногунро истифода менамоянд ва онҳо дар аксар маврид хосиятҳои фарогирӣ дошта, ба ҳама самту соҳаҳои алоҳида рост меоянд. Лекин, вобаста ба зарурият ва талаботҳои доимӣ аз нуқтаи назари мавқеъ ва вақти дастрасӣ ба хизматрасониҳо, онҳо бояд тақмил дода шаванд. Иловадан гуфтан мумкин аст, ки гузаштан аз як низоми фарсудашуда ба низоми нави дорои хосиятҳои рушд, ҳамоно бо як қатор мушкilotҳои таркибӣ ва сохтори мувоҷеҳ мегардад. Дар ҳошияи ин бояд гуфт, ки агар мо имрӯз як хизматрасониҳои навро ба мизочон пешниҳод намудем, фардо бояд дар фикри шакли нави пешниҳоди хизматрасониҳои дигари мувофиқ ба талаботи аҳоли бошем. Зеро дар шароити фарояндҳои ҷаҳонишавӣ, пешсафӣ дар муҳити инноватсионӣ роҳи ягонаи ба ҳадафҳои стратегии худ расидан мебошад. Бинобар ин аз имрӯз ояндаро мушаххас намудан ба мо имкон медиҳад, ки мо дар оянда бояд ҷи қор қунем. Вобаста ба ин зарурият мо ташкил ва тақмилдиҳии як қатор амалиёту хизматрасониҳоро дар шакли сифатан нав пешниҳод намуда, онро дар чунин шакл тавсиф намудем (ҷадвали 3.4.).

**Чадвали 3.4. Шаклҳои муосири татбиқшавандаи хизматрасониҳои
банкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ**

Шаклҳои муосири хизматрасониҳои банкӣ	Тафсири хизматрасониҳои муосири банкӣ	Имкониятҳои истифодаи хизматрасониҳои банкӣ
Қарзидиҳии ғайринақдӣ	Дар татбиқи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пиёда сохтани ҳадафҳои стратегии давлат истифодаи қарзидиҳии ғайринақдӣ	Дар айнаи замон инфрасохтори зарурии татбиқи қарзидиҳии ғайринақдӣ вобаста ба ҳолатҳои воқеии ҷойдошта 90% дар 100% имконияти татбиқшавӣ. Ин масъала дар доираи фармони роҳбари давлат дар масъалаи «Вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ» имконпазир аст.
Кушодани ҳатти қарзӣ	Кушодани ҳатти қарзӣ новобаста аз он, ки қабл аз ин ҳам вучуд дошт. Зарур аст, ки онро дар шакли нав ба тариқи ғайринақдӣ амалӣ намуд.	Дар шароити имрӯза тақвияти ин масъала аз тарафи банкҳо ва дигар институтҳои қарзии ба ин баробар 100% имконпазир аст. Аз рӯи татбиқи он назорат бурдан шартӣ зарурӣ мебошад.
Хизматрасонии ҳавасмандгардонӣ ва маҳдудкунӣ	Хизматрасонии фосилавӣ, ҳавасмандгардонӣ, маҳдудкунӣ – ин шакли нави хизматрасонии универсалие мебошад, ки дар ҳама намудҳои амалиёт онро истифода бурдан имконпазир аст.	Хизматрасонии фосилавӣ маҳдудкунӣ бештар имконияти истифодаи он дар амалиёт бо кортҳои банкӣ, амалиётҳои қарзидиҳӣ, амалиёти пасандозӣ ва монанди инҳоро истифода намудан мумкин аст.
Хизматрасонии бефоиз	Хизматрасонии бефоиз ба хоҳири нигоҳ доштани сатҳи мизочон ва доимӣ кардани истифодаи онҳо аз хизматрасониҳои банкӣ ва ба таври пайваста пешниҳод намудани хизматрасониҳо.	Хизматрасонии бефоиз, асосан, аз тарафи банкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ дар додан ва нигоҳдории малағ бояд истифода гардад. Татбиқи истифодаи ин шакли хизматрасонӣ ба банкҳои ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибанкӣ ва иқтисодии захиравӣ онҳо вобаста мебошад.

Идомаи ҷадвали 3.4		
Хизматрасо нии машваратӣ –фосилавӣ	Хизматрасонии машваратӣ фосилавӣ тавассути кабинети инфиродӣ ва дигар дастгоҳҳои мобилии хушманд бо истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ба роҳ монда мешавад.	Дар заминаи технологияҳои муосир имконияти татбиқи ин масъала дар сатҳи ҷомеа ва тамоми субъектҳои иқтисодӣ 100% имконпазир мебошад.
Хизматрасо нии қарздиҳии омехта	Дар шароити имрӯзаи ҳочагидорӣ вобаста ба баланд гардидани сатҳи талаботҳои хурд ва миёнаи аҳоли ба қарзҳои омехта, ки ивазшавии онҳо бо пул тавассути бонкҳо имконпазир аст, қоринамоии он дар тамоми бонкҳо ба мақсад мувофиқ аст.	Хизматрасонии қарздиҳии омехта бояд аз тарафи гурӯҳи бонку ташкилотҳои қарзӣ дар мувофиқа ба якдигар амалӣ гардад. Тибқи меъёрҳои амалӣ имрӯз имконияти истифодаи он 50% мебошад.
Пулҳои электронӣ ё рақамӣ	Гузаштан ба чунин шакли хизматрасонӣ имконият медихад, ки дар сатҳи низомии бонкӣ хавфҳои эҳтимолии доимовучуддошта кам гардида, як қатор имкониятҳои нав ва иловагӣ дар низомии бонкӣ ба вучуд оварда шавад.	Албатта, дар сурати гузаштан ба низомии нави хизматрасониҳои бонкӣ ва пеш рафтан бо шартҳои рақамкунонии иқтисодиёт, бо мурури замон худ аз худ гузаштан ба пулҳои электронӣ ё рақамиро ба вучуд меоварад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои мавҷудани имрӯзаи низомии бонкӣ.

Ҳамқадам шудан ба тамоюлҳои печидаи ҷаҳонишавӣ тақозои онро дорад, ки роҳҳои баланд бардоштани хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботҳои аҳоли дар бозори бонкӣ дарёфт, коркард ва пешниҳод карда шавад. Зеро яке аз манбаъҳои асосӣ ва дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ қорӣ намудани намудҳои нави амалиёту хизматрасониҳои муосири бонкӣ, ки аз ҳама нуқтаи назар: сарфаи вақт, сарфаи хароҷот, суръати амалиёт, содда будани амалиёт ва як қатор масъалаҳои дигар мувофиқ ба талаботҳои ҷомеа бошад.

Дар сатҳи хизматрасониҳои муосир дар таркиби як амалиёт ё як шакли хизматрасонии хусусияти ғайринақдидошта метавон як қатор хизматрасониҳои иловагии дигарро ташкил намуд. Махсусан, аини замон дар доираи он хизматрасонии, ки талаботи рӯзафзун доранд, дар доираи онҳо барои доимӣ кардани мизочон ва тезонидани ҷарайёни хизматрасонӣ метавон шаклҳои иловагии хизматрасонии бонкиро ба миён овард. Ба ҳама маълум аст, ки яке аз шаклҳои маъмул ва васеъ истифодашавандаи амалиётҳои бонкӣ ин амалиёти қарзӣ мебошад, ки аини замон зиёда аз 50% даромади бонкиро ташкил медиҳад ва ба он талабот ба таври доимӣ ҷой дорад.

Новобаста аз ин, як қатор омилҳои дохилию хориҷӣ ба ин ҷарайён таъсири манфӣ мерасонанд. Бинобар ин, дар шароити имрӯза ғайринақдикунонии амалиётҳои қарзӣ аз як тараф ба татбиқи ҳисоббаробаркунонии ғайринақдӣ мусоидат менамояд, аз дигар тараф, таъмини беҳатарии бозпасгардии он аз ҳисоби ғайримақсаднок истифодабарӣ пешгирӣ карда мешавад. Илова бар ин, гуфтан зарур аст, ки тавассути ғайринақдикунонии маблағ пул танҳо ба ҳамон соҳае истифода мешавад, ки мизоч хоҳиши барои ҳалли он масъала қарз гирифтано ро дошт. Ба ин минвол, ташкили қарздиҳии ғайринақдӣ дар шароити имрӯза муҳим, зарурӣ ва саривақтӣ мебошад. Ҷаҳони электронӣ ва зеҳни сунӣ бо мурури замон метавонад, таваҷҷуҳи инстиутҳои молиявӣ, махсусан, бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкиро ба худ бештар намуда, онҳоро мутеъи худ намояд.

Яке аз пешниҳодҳои нави хизматрасонии мо дар самти тақвияти амалиёт ва ҳисоббаробаркунӣ кушодани хатти қарзӣ, ки пеш бо усулҳои анъанавӣ истифода мегардид. Имрӯз истифодаи он дар заминаи техника ва технологияи муосир бо усулҳои электронӣ ва ғайринақдӣ шакли нави хизматрасонӣ ё тақвиятёфтаи он маҳсуб меёбад. Гуфтан зарур аст, ки кушодани хатти қарзӣ бо усулҳои муосири пардохт ба тариқи ғайринақдӣ барои баланд гардонидани масъулияти истифодабаранда мусоидати ҳаматарафа менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз барои татбиқи ҳадафҳои стратегии ҳукумат дар самти амалиётҳои ғайринақдӣ ва дигар амалиётҳои ба пардохтҳои электронӣ хос тавассути амалиёт ё хизматрасонии бефоиз расидан ба ин ҳадафҳо имконпазир ва мувофиқи мақсад мебошад. Дар дигар маврид, амалиёти маҳдудкунӣ ё пешгирикунанда (превентивӣ) дар шароити баланд будани хавфҳо ва таҳдидҳо ба низоми бонкӣ ва зиёд шудани талаботи мизочони хатарнок ва гуногун дар иқтисодиёти имрӯза, истифодаи хизматрасонии бефоиз ва пешгирикунанда муҳим ва шартӣ зарурӣ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз масъалаҳои мубрами ба амалиёт ва хизматрасонии бонки хосро тавассути нақшаи пешакӣ ё таҷриби аз қабл мавҷудбуда идора кардан мумкин аст. Аз ин хотир, дар шароити имрӯза истифодаи усули маҳдудкунӣ ё пешгирикунанда низ шартӣ зарурӣ мебошад. Имрӯз дар масъалаи усули маҳдудкунӣ ё пешгирикунанда аксар корхонаву муассисаҳо ва олимону коршиносон оиди ин масъала корбарӣ намуда истодаанд. Бо ҳамин мақсад дар шароити зиёд гардидани хавфҳои киберӣ ва дигар таҳдидҳои махсусан ба фаъолияти бонку мизочон хавфнок, тақозо менамояд, ки низмои назоатӣ ва амалиётгузаронии бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ пурзур карда шаванд.

Дар мавриди онҳо, ки иқтисодиёт дар заминаи техника ва технологияҳои муосир ба пеш меравад, моро зарур аст, ки тавре амал намоем бо дарёфти механизмҳои рушди кутоҳмудда имкониятҳои дар оянда ба рушд нигаронидашударо барҳам надихем. Яъне дар заминаи ин таҳаввулотҳои печидаи хосияти ҷаҳонидошта тавре амал намоем, ки аз як тараф имкониятҳои рушди кутоҳмуддатро ба даст оварем ва аз дигар тараф ба рушди устувори ба оянда нигаронидашуда даст ёбем. Ба ҳамин хотир барои рушди оянда дар самти бозори хизматрасониҳои муосири бонкӣ аз имрӯз ва дар заминаи имконият ва таҷрибаи мавҷуда ва андохташуда моро зарур аст, ки ҳадафҳои минбаъдаеро, ки бояд ба онҳо ноил гардем бояд пешакӣ мушаххас намоем. Аз ин ҷо гуфтан мумкин аст, ки ба ҳамаи он хизматрасониҳои наво, ки дар ояндаи наздик ё дур мо бояд ба онҳо расем,

раванди расидан ба онро тарҳрезӣ намуда мушаххасоти расидан ба онро пешниҳод намоем. Вобаста ба ин гуфтан зарур аст, ки дар фаъолияти минбаъдаи низоми бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд шаклҳои нав муосир ва пешрафтаи хизматрасонӣ аз тарафи маҷмӯи низоми бонкӣ мавриди истифода қарор гирифта қисм марбутатаи онҳо ба табақаи васеи мизочлон пешниҳод карда шавад. (нигар расми 111)

Расми 3.8. Сохтори минбаъда ва татбиқшавандаи хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии Тоҷикистон.

Сарчашма. Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Пеш рафтан бо талаботҳои замон яке аз механизмҳои асосие мебошад, ки тавассути он ба ҳадафҳои гузошташуда расидан имконпазир мегардад. Тибқи таҳлилҳои анҷомдодаи мо пай бурдан мумкин аст, ки ин усулҳо ва методҳо аз ҳама бештар барои бонку ташкилотҳои қарзии ба бонкҳо монанд муҳим ва зарурӣ мебошад. Зеро чараёнҳои техникӣ ва технологӣ чун аз ҳама

бештар барои бону ташкилотҳои қарзӣ муҳим ва зарурӣ буда ин равандҳо низ хоси фаъолияти институтҳои бонкӣ мебошад. барои дар муҳити комили инноватсионӣ фаъолият намудани институти бонкӣ тақозо меенамояд, ки пайваста дар дарёфти роҳҳои имконпазири технологи барои тақвият ва рушди хизматрасониҳои маҷозии бонкӣ бонкӣ бошанд. Дачрибаи низоми бонкӣ баъд аз соли 2021 собит намд, кия гона роҳи пурзур намудани чараёнҳои рушди низоми бонкӣ гузашта ба технологияҳои рақамӣ ва комилан ғайринақдикунонии тамоми амалиётҳои анъанавии бонкӣ (амалиёти қарзӣ, қабули амонату пасандоз, интиқоли пул ва додани он тариқи ғайринақдӣ ва ғ) мебошад.

Ба андеши мо Тоҷикистонро зарур аст, ки дар заминаи имкониятҳои нави технологиҳои фароҳамгардида рушди амалиётҳои маҷозиро тақвият дода муҳити инноватсионии институти бонкиро утувор ва мустаҳкам намояд. Вобаста ба ин дар шароити имрӯза ба андешаи мо як қатор масъалаҳои муҳимро, ким о дар расми 3.8 овардаем дар давоми 4-5 соли охир ҳатман ба нишондиҳандаҳои овардашуда ноил гардем. Дар ин замина иброз намудан мумкин аст, ки гузаштан ба хизматрасониҳои вертуалӣ ва тақия намудан ба амалиётҳои электронию ғайринақдӣ роҳи ягонаи расидан ба ҳадафҳои инноватсионии низоми бонкӣ мебошад.

Чи тавре, ки маълум аст, дар таваҷҷуҳ ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин ҳисса тамоили зиёдшавӣ дошта дар давоми 4-5 соли охир ба андозаи қариб 10% афзоиш меёбад. Аз ин лиҳоз гуфтан мумкин аст, ки чиҳати пурра гузаштан ба низоми нави ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ моро зарур аст, ки барои расидан ба ин ҳадаф ё меёри муқараршуда, яъне 75-80% дар сатҳи кишвар амалкардҳои институционалиро дар ин самт фаъол намуда чораҳои зеринро рӯи кор гирем:

1. Ҳамкориҳои ҳамгироигардида байни тавлат ва низоми бонкии кишвар дар самти вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
2. Аз тарафи давлат фароҳам овардани шарот ва қабули қонуну тавсиби фармонҳои махсуси дахлдори соҳавӣ;

3. Мудохилаи қонунӣ дар баъзе намудҳои фаъолият, ки барои пешниҳодкунандагони хизматрасониҳо манфиатовар нестанд, аммо хусусиятҳои мусбати васеи иқтисодӣ доранд;

4. Кабул намудани стратегияҳои дахлдори соҳавӣ вобаста ба мушаххассозии меъёрҳои рушд ва назорат аз ӯи расидан ба ин меъёрҳо;

5. Ҳамкори мутақобилаи инстиутҳои бонкӣ бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин бо давлат.

Барои расида ба меъёрҳои пешбиигардидаи рушд дар самти тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ зарурияти тақвият ва ҷонноккуни воситаҳое, ки ба амалиётҳои ғайринақдӣ мусоидат менамоянд тақозо менамояд. Дар ин самт гуфтан мумкин аст, ки барои тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ бо роҳи маҷозӣ зарур аст, ки тамои шаҳрвандони қобили меҳнат дори замимабарномаҳои бонкӣ бошанд то тавонанд ба ташкили дурусти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва пардохтҳои электронӣ дастрасии бештар дошта бошанд. Дар сурати гузаштан ба чунин низомҳои пешрафтаи бонкӣ мо метавонем, ба қадамҳои дигаре, ки хосияти мукамалгардонии низоми инноватсионии бонкиро доранд ноил гардем.

Дар сурати гузаштан ба низомҳои нави хизматрасониҳои электронӣ дар сатҳи низоми бонкӣ мо метавонем рушди пулҳои электронӣ ва асъорҳои рақамиро заминагузорӣ намем. Зеро гузариш ба чунин шакли пулҳои насли нав дар низоми иқтисодию бонкӣ суръати гардиши пулро зиёд намуда ҳаҷм ва ҳиссаи онҳоро дар сатҳи иқтисодиёт назаррас мегардонад. Дар баробари гузариш ба низомҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ пулҳои электронӣ ва асъорҳои рақамӣ дар низоми бонкии ҷаҳони як таҳаввулоти нави бонкмебошанд, ки ин чараён дар як қатор давлатҳои ҷаҳон мавқеи хоссаро пайдо намудааст. Албатта амалиётҳои маҷозӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ боиси он мегарданд, ки пулҳои электронӣ ва асъорҳои рақамӣ дар амалиётҳои байналхалқӣ тақвият ёбан два ин роҳ

барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ роҳи муҳим ва зарурӣ буда бояд ба он мо расем.

Ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузошташуда зарурият ба миён меояд, ки ҳама шаҳрвандони аз 18 сола болои кишвар дорои суратҳисобҳои бонкӣ бошанд. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки яке аз механизмҳои асосии расидар ба иқтисодиёти рақамӣ ва васеъ намудани доира ва муҳити инноватсионии низоми бонкӣ ин мавҷудияти суратҳисоби бонкӣ мебошад, ки тавасути он амалиётҳои электронӣ тақвият дода мешаванд. Албатта имрӯз шумораи дорандагони қорғҳои бонкӣ қариб ба шумораи аҳоли баробар гардида бошад ҳам ҳамоно низоми ҳисобдорӣ ва кушодани суратҳисобҳои бонкӣ байни субъектҳои иқтисодӣ ва шаҳрвандон тақвияти иловагиро тақозо менамояд. Дар сурати ҳатмикунонии суратҳисобҳои бонкӣ ва доштани ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои фаъолияти оҷагидорӣ мо метавонем ба тақвияти ҳукумати электронӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт мусоидат намоем. Зеро дар ин замина бонкҳо механизмӣ асосӣ ва муҳаррики асосии пешбаранда дар татбиқи ин ҳадафҳои гузошташуда мебошад. Новобаста аз он, ки мо батадриҷ ба низомҳои наӣ хизматрасонии бонкӣ наздик мегардем ҳамоно ҳастан баъзе омилҳое, ки шиддати рушди ин масъаларо коста мегардонанд. Ба андешаи мо дар айни замон ба ҷои афзоиши шумораи банкоматҳои яктарафа, ки танҳо ба додани пули нақд ба қор бурда мешаванд зарур аст, ки воситаҳои худқори худхизматрасон ва суръати интернетро баланд намоем. Ва дар ҳамин замина тавонем ба қисмати маҳдудкунии амалиётҳои нақдӣ ва вусъати пардохтҳои электронӣ ва ҳисоббаробаркунии ғайринақӣ мусоидат намоем.

Вообаста баа ин ба андешаи мо маҳдуд қардани шумораи банкоматҳои пешниҳодкунандаи пули нақд, истифодаи дигар воситаҳои ҷойивазкунанда, ки имрӯз дар иҷрои амалиётҳои маҷозӣ мусоидат менамоянд, муҳим ва зарурӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар аксар минтақаҳои дорои таваҷҷуҳи баланд ба пардохтҳои электронӣ (бозорҳо ва дигар марказҳои хизматрасонии серодам) суръати пасти интернет боиси саривақ иҷро

нагардидани пардохтҳо ё умуман боиси иҷро нагардиани амалиётҳо мегардад. Аз ин лиҳоз дар минатқа ва ҷойҳое, ки талабот ба амалиётҳои электронӣ якбора меафзояд дар онҳо таъмини хатти баландсуръати интернет муҳим ва зарур мебошад. таъмини интернетӣ баландсуръат амалиётҳои электронии пардохтӣ ва дигар ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро дар Тоҷикистон имконпазир мегардонад.

Махсусан дар минтақаҳои дурдасти кишвар барои ба даст овардани эътимоди аҳоли ба амалиётҳои электронии пардохтӣ ва дигар хизматрасониҳои маҷозӣ фароҳамсозии имкониятҳои мавҷуда (инфрасохтори зарурӣ) илҳим буднасби дастгоҳҳо ва дигар воситаҳои электронӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Зеро қисми зиёди аҳолии кишварро истиқоматкунандагони минтақаҳои гуногуни кишвар ташкил медиҳанд. Ба ҳамин хотир дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар фароҳам овардани шароити дастрасӣ ба амалиёт ва хизматрасониҳои вертуалӣ ё электронӣ шартӣ зарурӣ мебошад. Илова бар ҳамаи дар айни замон яке аз мушкilotҳои дигаре, ки метавонад ба боварии мизочон ба амалиётҳои электронии пардохтӣ таъсири манфӣ расонад, албатта ин таъмини аманияти амалиётҳои электронӣ ва дигар пардохтҳои ба ин баробар мебошад. Масалан, шикасаташавии суратҳисоби корти бонкӣ ва ба сирқат рафтани малағҳо аз зумраи он мушкilotҳое мебошад, ки дар бозори имрӯзаи хизматрасониҳои бонкӣ аҳёнан ин масъаларо во хурдан мумкин аст. Ба ҳамин хотир ба андешаи мо дар шароити имрӯза барои гирифтани пеши роҳи чунин ҳолатҳо ва таъмини эътимоди аҳоли ба шаклҳои муносири хизматрасониҳои бонкӣ чораҳои зеринро пеш гирифтани мувофиқи мақсад мебошад:

- пурзур намудани низоми назорати гардиши амалиётҳои электронӣ ва пардохтӣ;

- таъмини аманияти пулҳои электронӣ ва истифодаи фишангҳои боздоранда аз рахнашавии суратҳисобҳои кортҳои бонкӣ;

- чорӣ намудани шартҳои қатъӣ дар самти мушаххасномаи соҳиби кортҳои бонкӣ ва дигар масъалаҳои ба ин баробар;

- дар ҳама минтақаҳо дастрас намудани восита ва дастгоҳҳои мусоидаткунанда ба пардохтҳои электронӣ ва ғ.

Хулосаи боби 3

Баромадан ба фазои кушоди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар он рақибони асоси ва ниҳоят пуриқтидор фаъолият менамоянт, аз бонкҳои тижоратии мо талаб менамояд, ки маҳсулотҳои рақобатпазири худро дар ин бозор пешниҳод намоянд. Зеро яке аз механизмҳои мувафәқ будан дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ин аз рӯи бартарӣ амал намудан дар ин бозори васеъ ва беохир мебошад.

Хизматрасонии бефоида ва дигар шаклҳои хизматрасонӣ низ дар шароити имрӯза ба давраи ҳаёти бонк ва давомнокии амалиёту хизматрасониҳо бо ҷалби зиёди таваҷҷуҳи мизоҷон истифода бурда мешаванд. Дар айни замон, ҷиҳати татбиқи амалии чорӣ намудани хизматрасониҳои дастрас, муфид ва беҳатар бояд масъалаҳои зерин ҳаллу ҷасл карда шаванд:

1. Аз байн бурдани маҳдудиятҳои дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат ва фарохмаҷро гардонидани он дар шароити кӯҳсор будани Тоҷикистон;

2. Пурзӯр намудани амалишавӣ ва татбиқи шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонкӣ ва истифодаи босмари онҳо дар тамоми воҳиду сохторҳои тижоратӣ ғайритижоратӣ;

3. Таъин намудани ҷазо дар худсарона истифода бурдани дастгоҳҳо ва воситаҳои пардохтии шахсони дигар аз тарафи субъектҳои гуногуни бозори хизматрасониҳо;

4. Пурзур намудани низоми нави назорати вобаста ба истифодаи дастгоҳҳои анҷомдиҳандаи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза;

5. Пурзур намудани чораҳои мушаххаснамоӣ ва шиносӣ дар ҳолати иҷрои амалиётҳои ғайринақдӣ, махсусан, дар ҳолатҳои гирифтани ва интиқол намудани маблағҳои пулӣ;

6. Фароҳам овардани омилҳои дастрасии содда ба хизматрасониҳои бонкӣ аз тарафи табақаҳои гуногуни аҳоли ва корхонаву муассисаҳо ва ғ.

Аз ин хотир, яке аз методҳои дигаре, ки арзёбии дурусти хизматрасониҳои бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои онҳоро дар сатҳи зарурӣ муаррифӣ карда метавонад, ин гурӯҳбандӣ ва механизмҳои тақмили ҳисоббаробаркунӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Ва ин масъала риояи як қатор меъёру принципҳои тақозо менамояд.

Имрӯз босамаргардонии амалиётҳои бонкӣ ва бахши воқеии иқтисодиёт, ки аз сарчашмаҳои пулӣ ва дигар амалиётҳои дар ихтиёри низоми бонкӣ буда вобаста мебошад. Илова бар ин, масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурӣ ва муҳим будани, чунин масъалаҳоро тақозо менамояд;

1. Қабул намудани қонунҳои дахлдор ва фармоишҳои маҳдудкунии бевоситаи амалиётҳои хавфнок, ки дар оянда низоми бонкиро таҳдид менамоянд;

2. Додани имкониятҳои бештар ба операторҳои пардохтии дохилӣ ва дарёфти механизмҳои рақобатпазир гардонидани онҳо дар шароити зиёд будани бартариятҳои рақибони хориҷӣ;

3. Ба таври маҷбурӣ дар ҷаъолияти тамоми субъектҳои иқтисодӣ қорӣ намудани ҷарайёнҳои бақайдгирии даромаду хароҷотҳо ва, ҳамзамон, кушодани суртаҳисобҳои бонкӣ ва ташкили ҳисобдорӣ;

4. Бо роҳҳои ҳавасмандгардонӣ дар алоқамандӣ бо шарикии давлат баланд намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва паст кардани нархи хизматрасониҳои бонкӣ;

5. Дар заминаи талаботҳои нав ташкили инстиутҳои хурди таҳқиқотӣ дар дохили бонкҳои низомсоз ва дар заминаи ин пешниҳоди хизматрасониҳои мувофиқ ба тавлаботи замон;

6. Андешидани чораҳои маҷбуркунӣ бидуни овардани зарар ба бонку ташкилотҳои қарзӣ дар самти дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт ва ғ.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Таҳия ва баррасии чараёнҳои доимоафзоюндаи низоми бонкӣ ва шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои бонкӣ моро ба он водор менамояд, ки ба ислохотҳои ҷиддии хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва тақвияти ин бозору дарёфти роҳҳои рушди ин шаклҳои хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути тамоми роҳу воситаҳо диққати хоса диҳем, зеро ҷанбаҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар солҳои охир боиси пешрафти як қатор соҳаҳо ва аз байн бурдаи дигар соҳаҳо гардидаанд. Дар ин миён таҳаввулотҳои технологӣ дар самти хизматрасониҳои бонкӣ яке аз қисматҳои асосӣ ва таркибии таҳаввулоти умумӣ мебошад. Бо ин мақсад зарурияти таҳқиқи ин масъала дар сатҳи ҷомеа махсусан корбарону таҳқиқотчиён муҳим ва зарурӣ мебошад[1-М].

2. Яке аз масъалаҳои асосӣ ва заминавии таҳқиқи ташаккули хизматрасониҳои бонкӣ, қабл аз ҳама таҳқиқи хусусиятҳои анъанавии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки бо мурури замон вобаста ба талабот ва як қатор тағйиротҳои сохторӣ дигар шудани шакли истифодаи онҳо дар асоси технологияҳои иттилоотӣю иртиботӣ, замимабарномаҳои электронӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта, хулосаҳои мушаххас бароварда шудааст. Дар доираи ин масъалаҳо роҳҳои беҳтарсозӣ ва гузатан ба низомҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ, ки хоси талаботҳои имрӯза мебошад дарёфта пешниҳод шудааст. [3-М].

3. Барои арзёбӣ ва баррасии дурусти масъала, вобаста ба талаботҳо ва тағйиротҳои дар низоми имрӯзаи иқтисодиё сохторӣ ҷойдошта, масъалаҳои иттилоотӣ, техникӣ ва технологӣ ва тарзи муваффақонаи истифодаи он дар сатҳи низоми бонкӣ, ки ба воситаи технологияҳои муосир амалӣ карда мешаванд, таҳлилу баррасӣ намуда, роҳҳои татбиқи онро дар рушди самараноки фаъолияти бонкӣ истифода намудем. Дар шароити имрӯза ҳимояи афзалиятҳои бонкӣ ва таъмин бехатарии он дар паҳноии амалиёту

хизматрасониҳо ҳамавақт бо истифодаи васеи воситаҳои инноватсионӣ пардохтӣ имконпазир мегарданд[1-М].

4. Дар як сатҳ нигоҳ доштан ё бо як ё якчанд амалиёт пеш бурдани фаъолияти бонкӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣю молиявӣ ғайрибонкӣ, ҳамавақт талаб менамояд, ки вобаста ба талаботҳои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт дар муҳити инноватсионӣ, ки яке аз қисматҳои асосии онро рақамикунонии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳад талаб менамояд, ки мо моделҳои нави рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва форматҳои татбиқи ин масъаларо дар андозаҳои муайян ташаққул дода, бо ин роҳ мушкилотҳои ҷойдоштаро ҳал намуда, самаранокии хизматрасониҳоро ба воситаи технологияҳои хушманд таъмин намоем. Мо дар диссертатсияи худ бозори қаблии замони аввали истиқлолиятро таҳлилу намуда, ҳосиятҳои бозори нави хизматрасониҳои муосирри бонкиро бо истифодаи воситаҳои инноватсионӣ пешниҳод намудем[2-М].

5. Дар диссертатсияи худ мо муаян намудем, ки баъди фароҳам овардани инфрасохтори зарури пардохтӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷиситон аҳамияти аввалиндараҷа дода, дарёфти рушди бозори муосири хизматрасониҳои бонкиро дар ҷамъият тавассути роҳу воситаҳои гуногун таъмин намоем. Ҳамчунин таҷрибаи номуваффақонаи бозори қаблии бонкӣ ва амалиётҳои онро ба инобат гирифта, ин тамоюлро бо бозори нави муосири бонкӣ иваз намоем ва роҳҳои татбиқи онро пайваста зери назорати доимӣ қарор диҳем[6-М].

6. Новобаста аз он, ки дар равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тамоюлҳои рақамкунонӣ қарор дорем, бояд ҳамеша ба масъалаҳои беҳатарии амалиётҳо ва ҳимояи манфиатҳои субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли таъя намуда, инро ба таври доимӣ зери назорат дошта бошем. Масъалаи паст кардани шиддати хавфҳое, ки дар заминаи техникаву технологияҳои муосир (кортҳои бонкӣ, замимабарномаҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ) ба вуҷуд меоянд, дар таҳқиқоти илмӣ мо масъалаи меҳварӣ мебошад. Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки дар якҷоягӣ бо бонку ташкилотҳои қарзӣ новобаста аз дараҷаи

баланди хавфу харочотҳо шаклҳои нави хизматрасониҳои виртуалӣ, ки ба воситаи изҳои ангушт ё рушноии чашм, симо ва дигар воситаҳои ба ин баробар истифода мегарданд дар лаҳзаҳои наздиктарин ба ин масъала гузарем[5-М].

7. Таҷриба ва тамоюлҳои зудтағйирёбанда дар солҳои охир собит намуд, ки дар баробари гузариш ба амалиётҳои виртуалӣ ҳисоббаробаркуниҳо бидуни истифодаи пули нақд, вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, пардохтҳои электронӣ тавассути суратҳисобҳои кортӣ ва як қатор амалиётҳои дигари ба ин баробар тақвияти рақамикунонии амалиётҳои қарзӣ пасандозӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ҳадафи меҳварии мо буда, ба ин масъала мо аҳамияти зарурӣ дода, ҳулосаҳои мушаххаси татбиқуниро пешниҳод намудем. Дар ин радиф, ба андешаи мо ҳангоми ғайринақди кардани ин ду амалиёт мо метавонем самаранокӣ ва беҳатарию онҳоро дар ҳама шароит таъмин намуда, масъулияти қарзгиранда ва пасандоздоронро дучанд намоем[1-М].

8. Моро зарур аст, ки дар раванди рақамикунонии муҳити инноватсионии амалиётҳои бонкӣ вобаста ба бартарият, роҳҳои дар сатҳи содда ва самаранок пешниҳод намудани хизматрасониҳои бонкиро дарёфт намуда, вобаста ба ин гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкиро вобаста ба таҳияи модели афзалиятҳо ва бартариятҳои бозори қаблии бонкӣ ва бозори муносири хизматрасониҳои электронии бонкӣ коркард ва пешниҳод намоем. Ғайр аз ин, унсурҳои асосии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва дараҷаи рақобатнокии онҳо дар доираи татбиқи ҳадафҳои муҳими рушди низоми инноватсионӣ бо пардохтҳои электрониро ба таври ҳаматарафа бояд таъмин намоем[7-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Барои бунёд ва татбиқи ҳадафҳои созанда дар самти бозори хизматрасониҳои бонкӣ, рушди иқтисоди миллӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, ислоҳотҳои иқтисодию соҳавӣ талаб менамояд, ки бо ҳар роҳу восита ба ҳадафҳои асосии худ ноил гардида, натиҷаҳои назаррасро ба даст орем.

Барои дар амал татбиқ намудани рушди хизматрасониҳои муосири бонкӣ низ ба андешаи мо масъалаҳои зерин ҳамчун ҳадафи асосӣ бо роҳҳои зерин бояд ҳатман татбиқ карда шаванд:

- Дар асоси истифодаи таҷрибаи хориҷӣ марҳала ба марҳала истифодаи воситаҳои ҳозиразамони электронии пардохтӣ дар бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ тибқи стратегияи пешбинишуда;

- Қабл аз фароҳам овардани инфрасохтори зарурии пардохтии бонкӣ дар Тоҷикистон бо роҳҳои қаблан санҷидашуда боназардошти манбаҳои даромади аҳоли ва корхонаҳои сатҳи гуногун баланд кардани маърифати молиявии аҳоли ва бештар намудани чараёнҳои фарогирии молиявӣ дар кишвар;

- Таҳияи моделҳои нави инноватсионӣ ба воситаи технологияҳои ҳозиразамони пардохтӣ, ки тавассути он дигар барномаҳои электронии пардохтӣ дар анҷоми амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ имконпазир мегардад;

- Ба ҳар роҳу восита таъя намудан ба бозори нави хизматрасониҳои электронии бонкӣ ва гирифтани таҷриба аз таъсири омилҳои дохилию берунӣ, инчунин қорбарӣ аз рӯи амалиётҳои қаблӣ ва хавфнок, ки онҳо метавонанд дар оянда низ фаъолияти бонкҳоро ҳалалдор созанд;

- Таъмини воситаҳои аввалияи истифодаи хизматрасониҳои муосири электронӣ, интернетӣ баландсуръат ва барномаҳои соҳавӣ, ки тавассути инҳо дастрасии истифодабарандагон ба ин воситаҳои электронии пардохт содда ва дастрас бошад;

- Ташкили дурусти ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва бо қорҳои бонкӣ таъмин намудани аҳолии кишвар ба таври таъҷили ва додани дигар имкониятҳои васеи технологӣ;

- Ба таври афзоянда дар ҳамаи соҳторҳои давлатию ғайридавлатӣ, тижоратую истеҳсоли пурра аз байн бурдани муомилоти нақдӣ ва тақвияти

пардохтҳои электронӣ дар асоси фароҳам овардани инфрасохтори дастаҷамъона;

➤ Дарёфти роҳҳои ба даст овардани эътимоди аҳоли нисбат ба низоми бонкӣ ва дар заминаи ин бо мурури замон аз байн бурдани бӯҳрони эътимод дар ҷомеа;

➤ Содда ва самаранок гардонидани дастрасӣ ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бо дарназардошти паст кардани меъёри фоизи қарз, баланд кардани меъёри фоизи пасандозҳо ва кам кардани нархи хизматрасониҳои электронӣ[3-М];

2. Қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба натиҷаҳои таҳлил дар самти тақвияти хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза ба андешаи мо барои ташаққул ва рушди дурусти бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти шаклҳои нави хизматрасониҳои инноватсионии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди масъалаҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа доранд;

➤ дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон густариши интернетӣ баландсуръат ва фароҳамро ва дастрасии содда ба он;

➤ густариши маърифати иттилоотӣ: таълиму омода кардани мутахассисон дар доираи восита ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботии ҳозиразамони хушманд бо роҳи ташкили барномаҳои фаҳмондадиҳӣ;

➤ ташкил, татбиқ ва истифодаи ҳамаҷонибаи ҳисобдорӣ дар тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва ташкили роҳҳои дастрасӣ ба қорҳои бонкӣ ва ба воситаи ин кушодани суратҳисоб;

➤ ҳамкорӣ ва шарикӣ бо субъектҳои хоҷагидорӣ, аҳоли, сохторҳои дахлдори кишварҳои дигар ҷиҳати татбиқи иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ;

➤ фарогирии молиявӣ ва доштани суратҳисоб дар бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, инчунин зиёд намудани сатҳи даромади аҳоли ва сарчашмаҳои даромади он;

➤ истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар иқтисодиёт ва идора намудани равандҳои самаранокгардони бахшҳои воқеии иқтисодиёт;

➤ таърихи зист ва фаъолияти шаҳрванд чихати гирифтани пеши роҳи хавфҳои эҳтимолӣ дар самти амалиёту хизматрасониҳои молиявӣ[8-М].

3. Иброз доштан зарур аст, ки мизони нобаробари талаботу таклифот дар сатҳи амалиётҳои пулӣ, ки он ба пулҳои нақдӣ асос ёфтааст тақозо менамояд, ки чихати ҳамқадам шудан бо равандҳои ҷаҳонишавӣ бояд ҳарчи зудтар инфрасохтори зарурии пардохтҳои электронӣ бо фановариҳои замони муосир дар шароити имрӯза муҳайё карда шавад. Чихати фароҳам овардани чунин шароит бо дарназардошти талаботҳои имрӯза ба андешаи мо дар айни замон бояд масъалаҳои зерин ҳадафи асосӣ бошад;

➤ додани имитиёзҳои андозӣ дар ташкили пардохтҳои электронӣ дар муддати 3-4 сол вобаста ба шакли фаъолияти корхонаву муассисаҳо, ки истифодабарандагони асосии низоми пардохтӣ ва ҳамзамон ба пешниҳодкунанда ва ташкилкунандагони хизматрасониҳои пардохтӣ;

➤ вобаста ба зичии аҳоли дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳайё намудани шароити зарурӣ чихати тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, ҳамчунин корро бо нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ дуруст ба роҳ мондан;

➤ кушодани марказҳои хизматрасонии электронӣ дар марказҳои фурӯши калонҳаҷм ва дорои имкониятҳои зиёди хариду фурӯш чихати паст кардани таҷамуи талабот ба амалиётҳои нақдӣ;

➤ дарёфти роҳҳои ҳавасманд гардонидани субъектҳои гуногуни иқтисодӣ чихати кушодани суратҳисобҳои бонкӣ чихати пешбурди ҷараёни дуруст ва саривақтии ҳисоббаробаркунӣ ва ғ[2-М].

4. Масъалаҳои дар рисолаи илмӣ мо баррасишаванда ба вусъати рақамикунонии иқтисодиёт ва татбиқи он бо усулҳои инноватсионӣ рост меояд, бахшида шудаанд. Бо ҳамин хотир вобаста ба таҳқиқот ва заруриятҳо чихати дар амал татбиқ намудани иқтисоди рақамӣ ва вусъати бомароми пардохтҳои электронӣ барои боз ҳам фароҳам овардани шароити хуби хизматрасониҳо бояд масъалаҳои зерин муҳаё ва ё таъмин бошанд:

➤ дастгирии бахшҳои имконпазирии истеҳсолӣ ва ба шуғли пурмахсул фаро гирифтани аҳоли дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар;

➤ содда ва дастрас гардонидани амалиётҳои бонкӣ ва бо ин роҳ баланд кардани саводнокии молиявии аҳоли;

➤ дастгирӣ намудани соҳибкории хурду миёна аз ҳисоби пешниҳоди қарзҳои арзон ва имтиёзнок дар сатҳи кишвар;

➤ ташкил намудани бонкҳои виртуалӣ ё хизматрасониҳои ба ин баробар, ки хусусияти минтақавӣ ва байналимилалӣ доранд;

➤ таъмин намудани афзалиятҳои бехатарӣ ва амнияти пулҳои ғайринақдӣ, гум шудани қорт ё ҳолатҳои дигаре, ки тавассути замимабарномаҳои бонкӣ идоракунии суратҳисобҳо имконпазир мебошад[3-М].

5. Дар баробари масъалаҳои баррасишаванда, ки онро дар таҳқиқоти илмӣ худ мо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем, сифати хизматрасониҳои бонкӣ низ муҳим мебошад. Аз ин лиҳоз, вобаста ба баррасиҳои анҷомгирифта ба андешаи мо чиҳати тақмили сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар айни замон зарурияти андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

➤ беҳтаргардонии ҳолати техникую барномавии бонк ҳангоми баланд шудани талабот ба амалиётҳои виртуалӣ вобаста ба минтақа ва вақти иҷрои амалиёт ё хизматрасонӣ;

➤ дар ҳама ҳолат ва шароит пурзур намудани амнияти иттилоотию иртиботии хизматрасониҳои бонкӣ ҳангоми истифодаи онҳо дар чараёни хариду фурӯш ва дигар шаклҳои муносибати тижоратӣ ва ғайритижоратидошта;

➤ беҳтар сохтани фазои дастрасӣ бо интернетӣ баландсуръат дар минтақаҳои алоҳидаи аҳамияти умумидошта ва минтақаҳои алоҳидаи дурдаст, ки ҳосияти баланди тижоратую иртиботӣ доранд;

➤ ба даст овардани эътимод ва боварии аҳоли ҳангоми пешниҳод ва истифодаи хизматрасонӣ бо баланд гардонидани сатҳи пардохтпазирӣ[3-М].

7. Таъмини самаранокии амалиётҳои бонкӣ ва бахши воқеии иқтисодиёт, ки аз сарчашмаҳои пулӣ ва дигар амалиётҳои дар ихтиёри низоми бонкӣ қарордошта вобаста мебошанд як қатор тамоюлҳои инноватсиониро тақозо менамояд. Ба андешаи мо дар шароити имрӯза масъалаҳои арзёбӣ ва таъмини сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурӣ ва муҳим буда чунин масъалаҳоро тақозо менамояд;

➤ қабул намудани қонунҳои дахлдор ва фармоишҳои маҳдудкунии бевоситаи амалиётҳои хавфнок, ки дар оянда низоми бонкиро таҳдид менамоянд;

➤ додани имкониятҳои бештар ба операторҳои пардохтии дохилӣ ва дарёфти механизмҳои рақобатпазир гардонидани онҳо дар шароити имрӯза;

➤ ба таври маҷбурӣ дар фаъолияти тамоми субъектҳои иқтисодӣ қорӣ намудани чараёнҳои бақайдгирии даромаду хароҷотҳо ва ҳамзамон кушодани суртаҳисобҳои бонкию ташкили ҳисобдорӣ;

➤ бо роҳҳои ҳавасмандгардонӣ дар алоқамандӣ бо шаҳрикии давлат баланд намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва паст кардани нархи хизматрасониҳои бонкӣ ва додани имтиёзҳои бештар ба истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ;

➤ андешидани чораҳои зарурӣ бидуни овардани зарар ба бонку ташкилотҳои қарзӣ дар самти дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт бо усулҳои инноватсионӣ ва ғ[2-М].

8. Барои бештар гардидани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва мувофиқ ба талаботи аҳоли содда намудани тартиби пешниҳоди онҳо дар баробари воситаҳои мавҷуда дар назди ҳар як бонку ташкилоти дигари қарзӣ ташкил намудани паркҳои технологӣ ва дар заминаи ин татбиқи таҷрибаи хориҷӣ бо ҷалби мутахассисони хориҷӣ, ҳамчунин дигар кардани сохти хизматрасонии воситаҳои техникӣ, хизматрасонӣ, банкомат, терминал ва постерминалҳо ба монанди маҳдуд кардани амалиётҳои нақдӣ ва ба ҷои он дигар кардани шакли фаъолияти банкоматҳо дар баровардани қорҳои муҳлаташон ба охирирасида ба ҷои додани пули нақд ва ғ. [1-М].

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меърию ҳуқуқӣ

1. Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон, аз 12 июли соли 2016. – 21 с.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. – 283 с.
3. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023 ва давраи миёнамуҳлат. Қарори Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз. 23.11.2018 № 1217. – 28 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, №722 – 62 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд” аз 16 апрели соли 2012 №816. – 17 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009 №524. – 43 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом» (Қонун №1404 аз 24.02.17с.). – 34 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023, шаҳри Душанбе.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017, шаҳри Душанбе.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021, шаҳри Душанбе.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 21.12.2021, шаҳри Душанбе

13. Постановление правительства Республики Таджикистан от 2 июля 2009 года, №406 «О разработке Программы реформирования аграрного сектора».

14. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои барои давраи то соли 2030. –89 с.

15. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. –74 с.

16. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. –11 с.

Маводу ҳисоботҳои оморӣ:

17. Бюллетени омили бонкӣ соли 2011, №12 (197). –Душанбе, 2011.-144 с.

18. Бюллетени омили бонкӣ соли 2012, №12 (209). –Душанбе, 2012.-152 с.

19. Бюллетени омили бонкӣ соли 2013, №12 (221). –Душанбе, 2013.-150 с.

20. Бюллетени омили бонкӣ соли 2014, №12 (233). –Душанбе, 2014.-152 с.

21. Бюллетени омили бонкӣ соли 2015, №12 (245). –Душанбе, 2015.-164 с.

22. Бюллетени омили бонкӣ соли 2016, №12 (257). –Душанбе, 2016.-144 с.

23. Бюллетени омили бонкӣ соли 2017, №12 (269). –Душанбе, 2017.-145 с.

24. Бюллетени омили бонкӣ соли 2018, №12 (281). –Душанбе, 2018.-125 с.

25. Бюллетени омили бонкӣ соли 2019, №12 (293). –Душанбе, 2019.-121 с.

26. Бюллетени омили бонкӣ соли 2020, №12 (305). –Душанбе, 2020.-122 с.

27. Бюллетени омили бонкӣ соли 2021, №12 (316). –Душанбе, 2021.-98 с.

28. Бюллетени омили бонкӣ соли 2022, №12 (329). –Душанбе, 2022.-103 с.

29. Бюллетени омили бонкӣ соли 2023, №12 (341). –Душанбе, 2023.-104 с.

Захираҳои электронӣ:

30. <https://cyberleninka.ru>. (санаи мурочиат 23.11.2022)

31. <https://habr.com.ru> (Санаи мурочиат ба сомонаи электронӣ 27.12.2022)

32. <https://www.nbt.tj> (санаи мурочиат 25.02.2023)

33. <https://www.andoz.tj> (санаи мурочиат 23.09.2023)
34. [www. ddsi. Com](http://www.ddsi.com) (Санаи мурочиат 25.02.2022)
35. Бляхман Л.С. Введение в менеджмент. СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 2017.
36. Ганиев Р.Г. Состояние, тенденции и перспективы развития цифрового сегмента мировой экономики в постковидный период. Манбаи электронӣ <https://old.rtsu.tj>
37. Дементьева К. Сбербанк применил идейное мышление. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1525766&NodesID=4/>. (дата обращения: 25.04.2019).
38. Информация Центрального банка Узбекистана. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cbu.uz (санаи мурочиат 21.12.2023)
39. Каменева Н.А. Основные направления развития инноваций в России // Проблемы современной экономики. 2010. № 3. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3206.html> (дата обращения: 16.03.2014).
40. Котц Дэвид М. Неолиберализм и экономическое развитие США в 90-е годы // Энциклопедия местного самоуправления: электронный научный журнал. 2003. № 4. [Электронный ресурс]. URL: http://www.vasilieva.narod.ru/6_1_03.htm (дата обращения: 01.12.2022)
41. Развитие рынка банковских услуг для корпоративных клиентов – как фактор устойчивости коммерческих банков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.iprmedia.ru (дата оращения 25.01.2023)
42. Сомонаи [www.Yandex tj](http://www.Yandex.tj). (санаи мурочиат 12.12.2018с.)
43. Что включает в себя понятие «банковские услуги» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// holygraal.ru/chto-vklyuchaet-v-sebya-ponyatiebankovskieuslugi](http://holygraal.ru/chto-vklyuchaet-v-sebya-ponyatiebankovskieuslugi). (дата обращения 25,05.2023)
44. Шарипов, Б.М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б.М. Шарипов // Научные

статьи по специальности «Экономика и бизнес». [Электронный ресурс].
<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-konkurentsii-na-rynke-bankovskih-uslug-respubliki-tadzhikistan-i-metody-ee-snizheniya/viewer>.

45. Шевчук Д.А. Банковские операции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/169751/read>.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

46. Азрилияна, А.Н. Большой экономический словарь. Под ред. А.Н. Азрилияна. - 4-е изд. доп. и перераб. [Текст] / А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999. - 210 с.

47. Ашуров, Н. Идора кардани хатари бонкӣ [Матн]/ Н.Ашуров, А.Ашуров. - Душанбе: ҚДММ «Суфра», 2013. – 175 с.

48. Ашуров, Н. Пул, қарз, бонк. Васоити таълимӣ [Матн] / Н.Ашуров. - Душанбе: Матбуот, 2011. – 314 с.

49. Балабанов, И.Т. Риск-менеджмент [Текст] /И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996 – 230 с.

50. Банковский менеджмент. Учебник / Под ред. д.э.н., проф. О. И. Лаврушина. 3-е изд., перераб. и доп. М.: КноРус, 2016.

51. Банковское дело [Текст]/ под ред. О.И. Лаврушина. – 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2010. – 678 с.

52. Банковское дело/ под ред. Г.Н. Бело-глазовой, Л.П. Кроливецкой. – М.: Финан-сы и статистика, 2008.

53. Беляков, А.В. Банковские риски: проблемы учета, управления и регулирования [Текст] /А.В. Беляков. - М.: БДЦ-пресс, 2003. – 255с.

54. Бухвальд, Б. Техника банковского дела. Текст / Б. Бухвальд. – Москва: Сирии, 2002. – 219 с.

55. Быков А.А. Инновационное развитие звеньев экономики: монография. - Минск: Мисанта, 2013.

56. Друкер П. Бизнес и инновации / Пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2009.

57. Егоров В., Романов А.В., Романова В.А. Маркетинг банковских услуг. – М., 1999. Стр.256
58. Иванов А.Н. Банковские услуги: Зарубежный и российский опыт. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 176 с.
59. Костерина, Т. М. Банковское дело / Т. М. Костерина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2014.- 332с.
60. Куликов, Н.И. Банковские ресурсы, их формирование и эффективное использование. Монография [Текст] / Н.И. Куликов, Н.П. Назарчук. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 108 с.
61. Лаврушин В. И. Деньги. Кредит. Банки [Текст]/ В.И. Лаврушин.– 3-е изд.- М.: Финансы и статистика, 2009. – 678с.
62. Лаврушин О. И. Банковские операции: учеб. пособие/ О. И. Лаврушин. - 3-е изд. - М.: КНОРУС, 2018. - 384 с.
63. Лаврушин, О.И. Банковское дело. Учебник [Текст]/ О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева [и др.]. – 8-е изд., стер – М.: КНОРУС, 2009. – 768 с.
64. Лаврушин, О.И. Банковское дело. Учебник [Текст]/ И.О. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева. – М.: КНОРУС, 2011. – 302 с.
65. Лаврушин, О.И. Банковское дело. Учебник. Под ред. О.И. Лаврушина [Текст] /О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2005. – 299 с.
66. Лаврушин, О.И. Банковское дело. Учебник. Под ред. О.И.Лаврушина [Текст]/ О.И.Лаврушин.-9 изд., стер.-2.-М.:Финансы и статистика, 2011–462 с.
67. Лаврушин, О.И. Банковское дело: современная система кредитования [Текст] / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева, С.Л. Корниенко. - Изд. 3-е допол. - М.: КНОРУС, 2007. — 67 с.
68. Лаврушин, О.И. Деньги, кредит, банки. Учебник. Под ред. д.э.н., проф. О.И Лаврушина[Текст]/ О.И.Лаврушин.- 9 изд., стер. -М.:КНОРУС, 2011. - 274 с.

69. Максютлов, А.А. Основы банковского дела. Учебное пособие [Текст] / А. А.Максютлов. - М.: Бератор-Пресс, 2014. – 384 с.
70. Маркс, К. Капитал. Том III [Текст] / К. Маркс - М:Эксмо. 2011.-442 с.
71. Махшулов С.Ч. Инноватсия дар бонкҳо. /С.Ч. Махшулов / Китоби дарсӣ / Душанбе 2021. Саҳ 4.
72. Ольшаный А.И. Банковское кредитование: российский и зарубежный опыт. [Текст] / Под ред. Е.Г. Ищенко, В.И. Алексеева. М.: Русская Деловая Литература, 2005. - 247 с.
73. Попова В.Л. Управление инновационными проектами: учеб.пособие / под ред. проф. В.Л. Попова. М.: ИНФРА-М, 2009. - 336 с.
74. Раджабов, Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. - Душанбе: Ирфон, 2003. – 93 с.; Рахимов, З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка / З.А. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 110 с.
75. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2008. – 418 с.
76. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. - 516 с.
77. Раҳимзода, Ш. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Монографияи илмӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2019. - 219 с.
78. Рид Э. и др. Коммерческие банки. Пер. с англ. / Э. Рид и др. - М.: СП «Космополис», 1991. – 480 с.
79. Роуз, П.С. Банковский менеджмент [Текст] / П.С. Роуз. – М: Дело Лтд, 2011. - 768 с.
80. Сандалов, Ҳ.А. Амалиётҳои бонкӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Ҳ.А. Сандалов. - Душанбе: Ашуриён, 2020. 448 с.
81. Хамитов, Н.Н. Банковское дело. Курс лекций [Текст] / Н.Н. Хамитов. – Алматы: Экономика, 2014. – 216 с.

82. Ходжсон, Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. АНХ при Правительстве РФ. - М.: ДЕЛО, 2003. - 464 с.

83. Ҳабибов С.Ҳ. Менечмент /С.Ҳ.Ҳабибов / Китоби дарсӣ. Душанбе 2003. Саҳ 157.

84. Ҷӯраев, Б.М. Фаъолияти бонкӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Б.М. Ҷӯраев. – Душанбе, 2018. – 500 с.

85. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. /Ш.Раҳимзода/ Китоби дарсӣ, нашри сеюм. Душанбе 2018. Саҳ 100

86. Шерзода, Д. Роҳнамои баъзе вожаҳои иқтисоди бозоргонӣ [Матн] / Д.Шерзода. - Душанбе, 1993. – 62 с.

87. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., 1982.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

88. Абаева, Н.П., Хасанова, Л.Т. Классификация банковских услуг, 2011. – С.16-21

89. Ақобирзода Н. Заминаи ҳуқуқии фаъолияти зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Н. Ақобирзода. Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 1 (29). с. 254.

90. Анохина Анна Анатольевна. Цифровизация банковских услуг. /А.А. Анатольевна/ Социально-экономическое развитие территорий 2/2021. Стр. 30.

91. Мерзляков В.Ф. Инновации как элемент экономического развития / В.Ф. Мерзляков// Экономический наук. Вестник Нижегородского университет и.м. Н.И. Лобачевского. 2012. №2 (2). с.209-2013

92. Вализода Ш.Ш. Таҳлил ва арзёбии тамоюли рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ дар давраи муосири Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2023. № 2-1 (46). с. 94.

93. Гавальда, К. Банковское право. Учреждения - Счета - Операции – Услуги: Перевод с французского / К. Гавальда, Ж. Стуфле. - М.: Финстатинформ, 1996. - 566 с.

94. Ганиев, Р.Г. Основные направления модернизации банковских услуг в рыночной экономике Таджикистана / Р.Г. Ганиев // Вестн. Росс. - Тадж. (Славян.) университета. - 2015. -№4. - С.90-94.

95. Друзь В. К. – Новые услуги и инновационные технологии коммуникации в банковском секторе // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. 2011. № 24. С. 266–271.

96. Жданова О. А. Роль инноваций в современной экономике // Экономика, управление, финансы: материалы междунар. науч. конф. (г. Пермь, июнь 2011 г.). — Пермь: Меркурий, 2011.

97. Задорожная И.В. Электронные банковские услуги: современные тенденции / И.В. Задорожная / современные тенденции в экономике и управлении. Стр 214

98. Иванов А.Н. Банковские услуги: Зарубежный и российский опыт. М.: Финансы и статистика, 2002. – 176 с.

99. Исаков Н.Г. Развитие розничного бизнеса коммерческого банка. Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева № 3, том 2, 2019. С 172.

100. Комилов Н., Саидова М. Таҳлили баъзе хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ. Идоракунии давлатӣ. 2023. № 4-2 (64). С. 113.

101. Костерина, Т. М. Банковское дело / Т. М. Костерина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2014.- 332с.

102. Котлер Ф., Армсронг Г., Сондерс Дж. И др. Основы маркетинга. М.; СПб.; Киев: Издат. дом «Вильямс», 1999. 842 с.

103. Қурбонова С.А. Рушди хизматрасониҳои электронии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қурбонова С.А., Рачабов А.А // Паёми донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 1 (30). с. 96-101.

104. Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки. – М., 2009.11.

105. Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратковский А.А. Универсальный бизнес-словарь. М.: ИНФРА-М, 1997. 467 с.

106. Пономарева М.А. Зарубежный опыт банков в области менеджмента и маркетинга / Пономарева М.А. / Научный журнал Финансы и кредит. 20 (260) – 2007. Стр 45

107. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности: Учебник / Под ред. проф. В.А. Алексунина. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Издательско торговая корпорация «Дашков и К^о», 2005. 716 с.

108. Митрохин В.В. Качество услуг как фактор повышения конкурентоспособности банка./В.В.Митрохин/ Вестник ГОУВПО «Мордовский государственный университет им. Н.П. Огарева», г. Саранск Стр.72.

109. Перехожев В.А. Современные подходы к пониманию категорий «банковский продукт», «банковская услуга» и «банковская операция» // Финансы и кредит. – 2002. – № 21. – С. 23-32.

110. Пирзода, П.Р. Конституция Республики Таджикистан - источник правового регулирования банковских услуг/ П.Р. Пирзода. Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. - 2016. - №1-3(39). - С. 22-29.

111. Раджабов, Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. - Душанбе: Ирфон, 2003. – 93 с.; Рахимов, З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка / З.А. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 110 с.

112. Оробинский С.С. Взаимосвязь понятий «банковская услуга» и «банковский продукт» *Вестник Омского университета*. Серия «Экономика». 2007. № 3. С. 95–98.

113. Самсонова Л.А. Дистанционное банковское обслуживание. Научная журнал Дистансионный банковски журнал. Стр 81

114. Синки, Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг= Commercial Bank Financial Management in the Financial-Services Industry/ Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2019.-118 с.

115. Ситдикова Л.Б. Теоретические основы услуг по законодательству Российской Федерации // Юридическое образование и наука. – 2008. – № 1 // СПС Консультант-Плюс.
116. Современные IT решения для финансовой индустрии. М.: Издательская группа «БДЦ-пресс», 2004. 560 с.
117. Спицын И.О., Спицын Я.О. Маркетинг в банке. Тернополь АО Тернекс, 1995. – С. 303.
118. Ф.М. Бокова, Исследование эффективности и качества банковских услуг / Ф.М. Бокова / Финансы и статистика, 2010. – с. 504
119. Хайрзода Ш.Қ. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.Қ. Хайрзода // Финансового-экономический вестник №2(22) - 2020. Стр.8
120. Ходжсон, Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. АНХ при Правительстве РФ. - М.: ДЕЛО, 2003. - 464 с.
121. Холиқзода Ҳ.Ҳ. Гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ кафили рушди иқтисоди миллӣ. Ҷаҳонишавӣ, тараққиёт, бонкдорӣ. № 3 (100). Саҳ. 26.
122. Хотяшева О.М. Инновационный менеджмент / О.М. Хотяшева. 2-е изд. СПб.: ЗАО Издательский дом «Питер», 2006. 264 с.
123. Холиқзода Ҳ.Ҳ. Гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ кафили рушди иқтисоди миллӣ. /Ҳ.Ҳ.Холиқзода/ Ҷаҳонишавӣ, тараққиёт бонкдорӣ №3 (102).2023. Саҳ 27
124. Шарипов, Б.М. Основные проблемы и тенденции расширения ресурсной базы кредитных организаций РТ в условиях роста нестабильности на внешних финансовых рынках [Текст] / Б.М.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – № 2/9. – С. 297-309.
125. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., 1982.
126. Я.В.Волков. Инновации как ключевой фактор развития стран / Волков Я.В/. Научни журнал. Дискуссия. №9(50).2014. Стр.12.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

127. Аҳадов И.Қ. Такмили низоми идоракунии дороиҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе – 2024.- 193 с.

128. Дембегиев М.С. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ: таҷавбул ва рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дисс..номзади илмҳои иқтисодӣ: аз рӯи ихтисоси 08.00.07. Душанбе 2023. Саҳ 75

129. Заернюк, В.М. Методологические основы институционального развития рынка банковских услуг: диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.10. [Место защиты: Российский государственный университет туризма и сервиса]. - Москва, 2014. – 167 с.

130. Махшулов, С.Ҷ. Таъсири қарздиҳии бонкӣ ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10.[Матн]/ С.Ҷ. Махшулов. - Душанбе , 2020.- С.189

131. Мирзоев, С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.10 [Матн] / С.С. Мирзоев. - Душанбе, 2019. - 175 с.

132. Муравьева А.В. Банковские инновации: мировой опыт и российская практика: дис. ... к.э.н. – М., 2005. – С. 12.

133. Попова, Л.В. Финансово-кредитный механизм воспроизводства капитала в агроформированиях: автореферат дис. доктора экономических наук: 08.00.10 [Текст] / Л.В. Попова. - Волгоград, 2008. - 44 с.

134. Рахимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики: диссертация на соискание ученой степени д.э.н. по спец. 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит [Текст] /З.А. Рахимов. – Москва, 2003. – 326 с.

135. Рыбин, С.В. Совершенствование методов и инструментов управления активами коммерческого банка: диссертация на соискание

ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 [Текст] /С.В. Рыбин. – Ставрополь, 2007. – 205 с.

136. Рыскина, Т.М. Современная система кредитования российских предприятий и перспективы ее развития: дисс. на соис. уч. ст. к.э.н.: 08.00.10 [Текст] / Т.М. Рыскина. - М., 2000. – 186 с.

137. Сайфуров, К.Ф. Совершенствование финансово-кредитного механизма воспроизводства основных фондов сельского хозяйства в условиях рынка (на материалах Республики Таджикистана): дисс. на соис. уч. ст. к.э.н. [Текст] / К.Ф. Сайфуров. – Бишкек, 2013. - 156 с.

138. Сакнко В.И. Развитие рынка розничных банковских услуг. Дисс..кан...эк..наук. Краснодар 2008. Стр. 24

139. Сафаров, Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 [Матн] / Қ.С. Сафаров. – Душанбе, 2021. – 177 с.

140. Татаркулова, Р.А. Методы и инструменты повышения качества банковских услуг кредитных организаций региона: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.10; [Место защиты: Сев. Кавказ. гос. техн. ун-т]. - Ставрополь, 2010. – С. 75-78.

141. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10.[Матн]/ Ш. Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021.- С.430.

142. Шебаров А.И. Методология организации управления инновационно-ориентированным развитием промышленных предприятий. Автореферат дисс... д.э.н. 08.00.05. М., 2012.

143. Анисимова Н.Ю. Организация подготовки кадров в цифровой экономике: методология трансформации и реализация. [Текст]: дисс. ... доктора экономических наук: 5.2.3. / Н.Ю. Анисимова. – Симферополь, 2023. – С.4. (345 с).

144. Бычкова И.И. Цифровизация банковских продуктов как основа формирования экосистемы банка [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / И.И. Бычкова. – Ростов-на-Дону, 2021. – 18 с.

145. Магомаева Л.Р. Банковские инновации в условиях цифровой экономики: теория и практика. [Текст]: дисс. ... доктора экономических наук: 08.00.10 / Л.Р. Магомаева. – Владикавказ, 2020. – 367 с.

146. Piirainen L. Digitalization of the financial sector and change management. Bachelor's Thesis. 2016. - 60 p.

147. Резник И. А. Развитие электронных банковских услуг [Текст]: автореф. дисс.... канд. экон. наук: 08.00.10: – СПб, 2008. – 19 с.

148. Уланова Е.С. Эффективная национальная платежная система в условиях развития цифровой экономики [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Е.С. Уланова. – М., 2022. – 158 с.

149. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ. (назария, методология, амалия) [Матн]: дисс. докт. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10. / Ш.Қ. Хайрзода. – Душанбе. – 276 с.

150. Ҳалимов Л.М. Такмили механизми нархгузори бонкӣ (дар асоси бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: автореф. дисс. номз. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Л.М. Ҳалимов. – Душанбе, 2021. – 25 с.

151. Юсеф Р. Развитие электронных банковских услуг и их оценка соответствия потребностям национальной экономики [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 5.2.4. / Р. Юсеф. – Белгород, 2022. – 163 с.

Феҳристи корҳои ҷопшудаи муаллиф доир ба мавзӯи диссертатсия

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Аъзамова Т.Т. Аҳамияти иҷтимоию иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ - Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ – амалӣ), донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди тоҷикистон. 2022с. №1, С.303-310.

[2-М]. Аъзамова Т.Т.Хатари қарзӣ ва оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии он - Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ – амалӣ), донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди тоҷикистон. 2022 № 1 (30). С. 169-176.

[3-М]. Аъзамова Т.Т.Такмили низоми муосири хизматрасониҳои бонки дар ҚТ - Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ – амалӣ), донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди тоҷикистон. 2023 № 2 . С. 127-134

[4-М]. Аъзамова Т.Т.Асосҳои ташакули равандҳои инноватсионӣ дар самати хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботи бозор - Паёми молия ва иқтисод №4/2 (39) 2024. - С.343-354. ISSN: 2663-0389.

[5-М]. Аъзамова Т.Т.Заминаҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити барзиёдии талабот ба пулҳои нақдӣ - Паёми молия ва иқтисод №1 2024. ISSN: 2663-0389.

[6-М]. Аъзамова Т.Т.Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ - Паёми молия ва иқтисод №4/1 (38) 2023. - С.311-319. ISSN: 2663-0389.

[7-М]. Аъзамова Т.Т.Основы формирования инновационных процессов по направлению банковских услуг в зависимости от требований рынка - Вестник «Таджикского национального университета» ISSN-2413-5151, №7 стр.95-102 за 2024года

[8-М]. Аъзамова Т.Т.Механизмҳои такмили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ - Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ISSN:2413-5151, №10 қисми 1. Стр. 208-215 соли 2024

Дар дигар нашрияҳо

[9-М]. Аъзамова Т.Т.Масъалаҳои назариявӣ ва актуалии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир - Конференсияи илмӣ - амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон дар низоми муосири молиявӣ – қарзии байналмиллалӣ” Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

[10-М]. Аъзамова Т.Т. Масъалаҳои асосии рақобатпазирии низоми бонкӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ - Конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзеи «Тоҷикистон дар низоми муосири муносибатҳои молиявӣ – гарзии байналхалқӣ» 26.11.2021 с.552

[11-М]. Аъзамова Т.Т. Таъсири хизматрасониҳои муосири бонкӣ ба сатҳи бехатарии бонкҳо - Конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзеи “Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзи дар шароити саноатикунони ва иқтисодиёти инноватсионӣ” ДДМИТ

[12-М]. Аъзамова Т.Т. Сарчашмаҳои ҷалби сармояи иловагии бонкӣ дар шароити рақамикунони иқтисодиёт - Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Рушди низоми бонкӣ ва рақамикунони бахши молиявӣ», ДДК ба номи А.Рудакӣ, рӯзҳои 18-19 декабри соли 2023. – с.86-91

[13-М]. Аъзамова Т.Т. Ҷанбаҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир - Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Афзалиятҳои рушди бахши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ” бахшида ба рузи қормандони мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ДДМИТ 07.12.2023

[14-М]. Аъзамова Т.Т. Масъалаҳои актуалии хизматрасониҳои муосири бонкӣ - Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегияи рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ» ДДМИТ (1 апрели соли 2024)

[15-М]. Аъзамова Т.Т. Ташакули заминаҳои густариши хизматрасониҳои бонки таввасути востиаҳои ҳозиразамони вертуали - Конференсияи илмӣ – амалии Ҷумҳурияви дар мавзӯи “Рушди низоми бонкии ҶТ дар шароити муосир: муаммоҳои рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо” (11.03.2023)

[16-М]. Аъзамова Т.Т.Рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имруза - Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ- амалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба низоми нави рақамикунории иқтисодиёт» ДДДанғара рӯзҳои 18-19 апрели соли 2024

[17-М]. Аъзамова Т.Т.Таҳлили бозори хизматрасонии қарзӣ дар шароити муосир - Конференсияи илмӣ – назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон бахшида ба солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” С.271.

[18-М]. Аъзамова Т.Т.Таҳлили хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар шароити муосир - Конференсияи илмӣ – назариявии ҳайати профессорону устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ дар мавзӯи “Ташаккули механизми молиявӣ ва иқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ” аз рӯйи натиҷаҳои корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ бахшида ба солҳои “Солҳои рушди саноат” 2022-2026 С.271.

[19-М]. Аъзамова Т.Т.Рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имруза - Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ - назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон бахшида ба «30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷистон ва Соли маърифати ҳуқуқӣ» (2024), (15-21 апрели соли 2024) - Душанбе, 2024.